

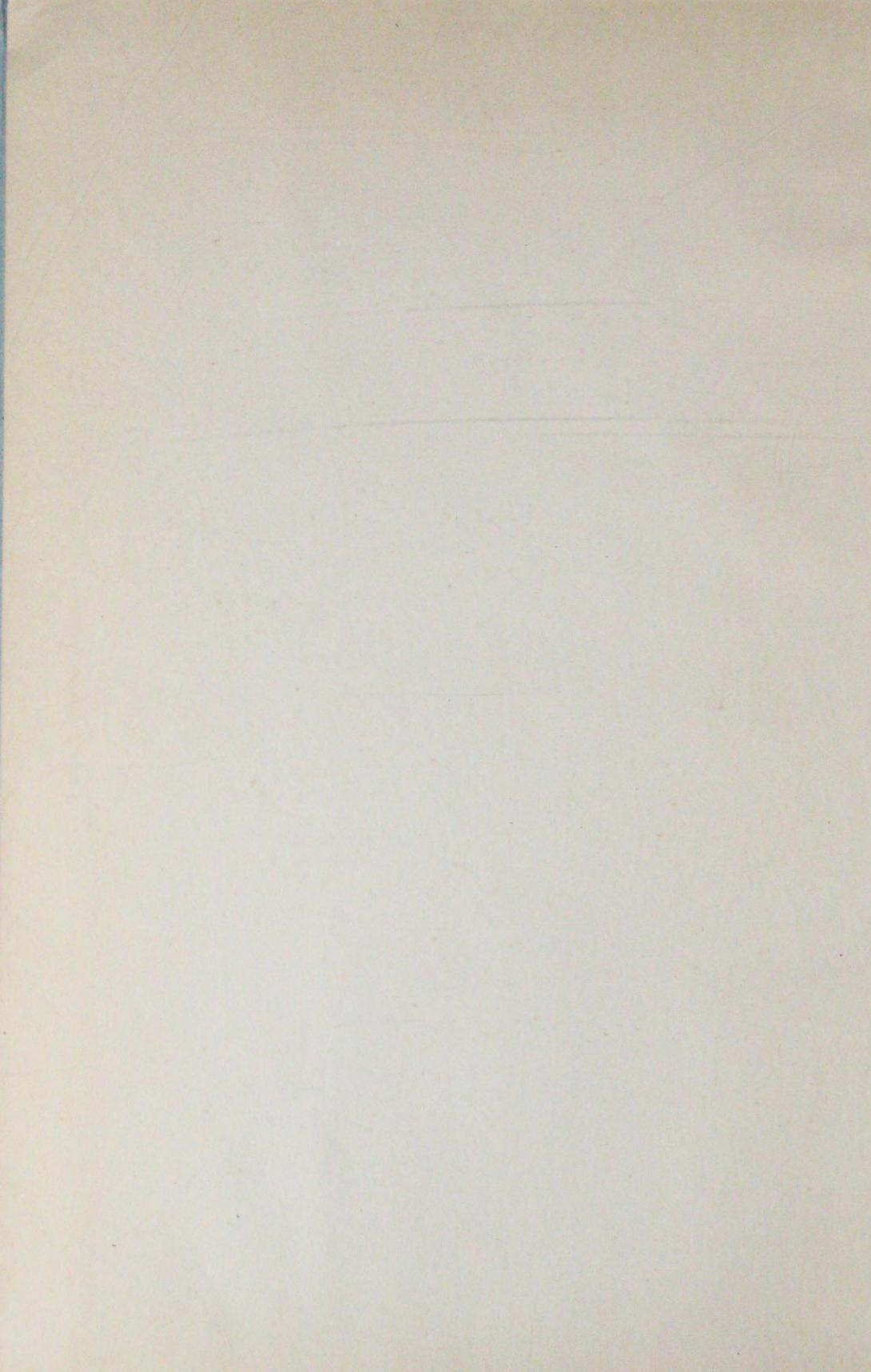
ВН (2=411.2/53
4-563

А. Тухов

КУУЧЫНДАР

1959

А. Бекзаз

✓ КУУЧЫНДАР

200854

ТУУЛУ АЛТАЙДЫҢ
БИЧИКТЕР ЧЫГАРАР ИЗДАТЕЛЬСТВОЗЫ
1959

Горно-Алтайская
область
БИБЛИОТЕКА.

84(2=411.2)/53-4
4-563

Улу орус писатель А. П. Чехов бу бичиктеги куучындарында кааннын Россиязында журтаган орус интеллигенциянын, койойымдардын ла генералдардын жүрүмин көргүзөт. Орус интеллигенциянын жүрүми кандый кунукучылду, күйч болгонын улу писатель „Аракыдан жазылатан эм“, „6-чы номерлү палата“ деп куучындарында көргүзөт. Ол ок өйдө А. П. Чехов генералдардын ла койойымдардын эш неме билбезин, олордын паразитический жадын-жүрүмин электеп, шоодот.

5-4A7-K

АРАКЫДАН ЖАЗЫЛАТАН ЭМ

Баштапкы класстың купезине алдынан отурып алала, Д. городко жарлу комик, господин Фениксов-Дикобразов 2-чи једе конды. Оны уткуурга вокзалга келген улустар баштапкы класстың биледин ого «кееркедүге болуп» калганчы станцияда алып бергендерин ончозы билер болгон. Калганчы станцияга јетире дезе жарлу күлүк үчинчи класстың купезинде келген: соок, күстинг ойи де болзо, жарлу күлүк јүк ле јайгы чекпендү, эски јырткы котиковый бөрүктү болгон. Дикобразов 2-чининг уйкузыраган, боромтык чырайы вагонног көрүнип ле келерде, ончолорынын јүректери шимирей берди, кезиктери оныла таныжарга да күүнзей бердилер. Театрдын ээзи Почечуев орус јаныла комикти үч катап табышту окшойло, бойынын айылы јаар алып јүре берди.

Атту-чуулу күлүк эки күннинг бажында ойноочы болгон, је салым деп неме сан-башка; спектакль башталар ла күн театрдын кассазына чырайы кугарып, чачы атрайып калган театрдын ээзи кийдире јүгүрип келген бойынча, Дикобразов 2-чи ойноп болбос деп јарлады.

—Ойноп болбос!—деп кыйгырала, Почечуев чачын јулуна берди. —Је, кандый эмтир? Бир аршин букваларла бир айга чыгара Дикобразов болор деп бичигенис, мактанганыс, абонементтинг акчазын јуунадып алганыс, эмди мындый эш кереги јок неме болды! Мынын учун оны бууп та салзан, макан канбас!

— Је не болгон? Не боло берген?

— Шилемир сыр аракыда!

— Э, алдырбас! Уйуктап алза, өдө берер.

— Өдөрдөг болгой, ол өлөр! Мен оны Москвадан бери билерим: аракыдап ла баштаган кийининде эки айга чыгара уйку јогынан ичетен кижги. Аракызак! Бу аракынын оорузуй! Э, чаалда, мениг үүле-коногым мындый болды ошкош! Нениг учун мен мындый ырызы јок болгом! Кемге өткөнип, мен мындый ырызы јок бүткен болотом! Нениг учун... нениг учун мени бастыра ла јүрүмимде көк тенери каргайт? (Почечуев

профессиязы аайынча, онойдо ок бүткен бүдүми аайынча трагик болгон, онын учун ол јудуругыла төжине согунып турарда эптү немедий көрүнөт). Салымнын алдына бажым салып, не јыдыдым деер! Мен јыдымар, кинчектү, шилемир-шилти! Бастыра бурууны алынган Макардын уятту ойынын ойногончо, как мандайымды окло ойо атсам, не болор? Мен база нени сакыйдым? О, кудай, мен нени сакыйдым?

Почечуев јүзин алаканыла јаба тудала, көзнөк јаар бурыла берди. Кассада кассирден өскө көп актерлор ло театрдын улустары болгон, онын учун ончолоры Почечуевти јөптөгилеп, токунаткылап тура бердилер. Је бу ончозы философский эмезе ажындыра јарт сөстөрдөн ары барбай турган. «Незин шакпыраар», «түкүрип ийеер», «кем јок» деген сөстөрдөн башка өскө сөстөр угулбады. Јагыс ла јоон, течпек кассир бу керекке шүүлтөлү јөбин берди.

— А слер, Прокл Львович, — деп ол айтты, — оны эмдеп көрзөгөр кайдар.

— Аракынын оорузун неле де јазап болбозын!

— Айтпагар да-с. Бистин парикмахер аракыдан эн артык эмдеп јат. Бастыра город ондо эмденип јат.

Чөнгүп бараткан кижии саламаннаг тудунган чылап, Почечуев бу јөпкө сүүне берди. Бир беш минуттын бажында дезе онын алдына театрдын парикмахери Федор Гребешков турды. Бийик сынду, эди-каны јок, арык, терен көстөрлү, узун суйук сагалду, тотко күйүп калган колдорлу, эрезиндедип салган ла пружиналардын болужыла кыймыктанып турган кижинин сегине түгөй, эскирип калган кара кийимдү кижини сананып ийзегер, ол шак ла Гребешковтын сүри болор.

— Эзен бе, Федя! — деп, ого Почечуев баштанды — Сен, нөкөр, улусты... аракыдан эмдеп туру деп уккам. Аргам бар болзо, служба аайынча эмес, наҗылыгыс учун Дикобразовты эмдезен, карындаш! Сыр аракыда, билеринг ине!

— Кудай көрзин оны, — деп, Гребешков кунукчылду үниле күнүреди. — Тегин актерлорды, којойымдарды ла чиновниктерди мен чын эмдеп јадым, је ол дезе бастыра Россияга јарлу кижии ине!

— Је онызынан не болды?

— Аракынын оорузун ичиненг чыгара сүрерге, онын арка-белине бир эмеш согор керек. Мен онойдо этсем, ол јазылып алза, атыйланар... менин јүзиме тийетен, ондый јангыс сего кем берген, ийт?» — деп айдар. Атту-чуулу улусты бис билерис!

— Јок, јок... куйругын булгаба, карындаш! Аргалыктаг туткан болзон, аргам јок деп унчукпа. Бөрүгинди кий, баралык!

Качан бир канча өйдиг бажында Гребешков Дикобразовтын кыбына кирип келерде, атту-чуулу кайракан бойынын орынына жадып алала, илүде турган лампы чугулду көстөриле аяктап жатты. Илүдеги лампа бир де кыймыктабай турган, же Дикобразов 2-чи оноң көзин салбай, мынайда кимиректенип жатты:

— Сен меге көп айланышпа! Мен сеге, жыдымар, канайда айланыжарын көргүзөрем! Графинди оодо сокком, эмди сени де оодо согорым, бот көрөрүн! А-а-а... потолок база айланат... Билдим: ончозы жөптөжип алган эмтир! Же лампа, лампы көрзөгөр! Ончозынаң кичинек те болзо, жыдымар ончозынаң артык айланып жат! Чүрчө ле сакып ал, мен сени эмди ле...

Комик өрө турала, простыязын сүүртегенче, столдын үстүндеги стакандарды ооткончо жайканып, лампа жаар умзанып бараткан бойы кандый да бийик сынду, кату сөөктү неге де табарды...

— Бу не мындый?! — деп, ол агары көстөриле аяктанып кыйгырды. — Сен кем? Кайдаң келген? А?

— Мен кем болгономды көргүзип берерим... Орынга жат!

Комик орынга качан барарын сакыбай, Гребешков талыйып келген бойынча оның житкезине жудурукла бар-жок күйчөле туда берерде, онызы орыны жаар тоголоно берди. Азыйда комикти кем де сокпогон болбой кайтсын, оның учун эзириги жаан да болзо, комик Гребешковты кайкаганду, керек десе жылбиркегендү де көстөриле аяктап турды.

— Сен, сен соктын ба? Ак... акыр, сен соктын ба?

— Мен. База керек пе?

Парикмахер Дикобразовтын тиштерине база ла катап туда берди. Билбей турум, жудуруктын ийдези бе, айса солун айалга ого болушты эмеш пе, же Дикобразовтын көстөри жүүлгексү самаарбай барды, карын эмеш санаалу да боло берди. Ол секирип чыгала, тың ачынбай, Гребешковтын куу чырайын ла кирлү сүртүгин жылбиркегендү аяктай берди.

— Сен... сен согужып туруң ба? — деп, ол кимиренди. — Сеге...ондый тапты кем берген?

— Унчукпа!

Жудурук катап ла жызырай берди. Санаазы чыга берген комик коруланарга сананган, же Гребешковтын бир колы оны төжинен жаба басты, экинчи колы десе комиктин жүзиле ойной берди.

— Араай! Араай! — деп, экинчи кыптаң Почечуевтин үни угулды. — Араай, Феденька!

— Кем жок-с, Прокл Львович! Оноң бойлоры ок алкыжын айдар!

— Андый да болзо, араай! — Почечуев ыйламзырап, комиктин кыбын шыкалап турды. — Сеге кем жок, же менин эди-каным жымырайт. Көкө лө түште санаалу, интеллигентный, жарлу кижини бойынын айылында токтоптоп жадын, сен сананзаң... Ах!

— Мен, Прокл Львович, оморды сокпой, омордын ичинде көрмөзин согуп жадым. Барыгар, мен слерди сурап турум, көп шакпырабагар. Јат, күрүм!—деп, Федор комиктин үсти орто барды. — Кыймыктанба! Не-ме-ее?

Дикобразов санаазын ычкынып ийди. Азыйда айланыжып, ого оодо соктыртып турган немелер эмди ончозы жөптөжип алала, онын үстүне түшкүлөп туру деп ого билдирди.

— Караул! — деп, ол кыйгырып ийди. — Болужаар!

— Кыйгыр, кыйгыр ла, эрлик! Бу эм тура чечектер эмей, оноң жиилектери болор! Эмди ук: сен база ла бир сөс айтсаң, эмезе кыймыктанар болзон, жыга согорым! Кичинек те ачынбазым! Адаанын алатан кижж жок, карындаш! Пушкадан да ат, кем де келбес. Колго кирип, унчукпазан — аракы берерим. Аракы бу, көрдин бе!

Гребешков бир болуштоп аракы чыгарып, комиктин көзинин алдына жаңый сокты. Эзирик күлүк бойынын сүүген ажың көргөн бойынча арказында ачуузын ундуп, јакшызынганынан улам киштеп те ийди. Гребешков жилединиң төш карманынан кирлү самын чыгарып келеде, болуштопко сугуп ийди. Аракы самынла алыжып, ак көбүги андана берерде, ол болуштоптогы аракыга бор ло ботко немелер ура берди. Болуштоптын ачык оозы јаар селитра, нашатырь, квасцы, глаубердин тузы, сангыс, канифоль ло оноң до өскө лавкада садуда јадатан немелер урула берди. Комик Гребешковтын колында болуштопты тостойып калган көстөриле ајыктап отурды. Парикмахер дезе эн учында бөстин өөнин өртөп ийеле, онын кубалын болуштопкоуруп, аракыла алыштыра јайкайла, орынга јууктап келди.

— Ич! — деп, болуштоптон јарым стакан урала, ого туда берди. — Кактай ич!

Комик маказырап, аракыны ичип ийеле, оноң көзин тазырайтып ийди. Кенетийин онын чырайы кугара берди. мандайы дезе бош терлей берди.

— База ич! — деп, Гребешков катап айтты.

— Јо... Јок, ичпезим! Са... сакызан...

— Ич, оноң башка!.. Ич! Јыга согорым!

Дикобразов ичип ийди, оноң онтогон бойынча јастыкка барып түшти. Бир минутын бажында ол өрө туруп келерде, онын эми «јазып» турганын Федор билип ийди.

— База ич! Ичи-буурын аруланзын деп, кускун келгенче ле ич. Онойдо јакшы болор. Ич!

Комиктин шыралайтан өйи башталды. Онын өзөгү торт ло толголыжа берди. Ол төжөгинен тура секирип, ойто ло орынга анданып, онон кичинек те артпай турган бойынын өштүзүн санаазы чыгып калган көстөриле аяктап турды, онызы десе чейинтини ичпей мойноп турган Дикобразовты токтоп турган. Чейинти жудурукла, жудурук десе чейинти-ле солынып турды. Фениксов-Дикобразовтын кайран арказы качан да мындый токток көрбөгөн, атту-чуулу күлүк качан да мындый болужы жок болбогон. Озо баштап комик кыйгырып, арбанып турган, онон жайнаган, же жайнаш учун токток жип тура берерде, учы-учында ыйлап баштады. Эжиктин ары жанынан тыгдап турган Почечуев учы-учында торт ло чыдажып болбой салала, комиктин кыбына кийдире жүүрип келди.

— Э, кедери ле жүүр! — деп, ол колыла жагып айтты. — Абонементтин акказы калзын, аракызын ары ичпей, же жагыс ла оны кыйнаба, жайнап турум! Кенесе согуп саларын, кедери ле жүүр! Көрсөн: бош божоп бараткан туру не! Мынызын билген болзом, сени алдыртпас та эдим...

— Кем жок-с... Онон бойлоры ок алкыжын айдарлар, көрөрөөр-с... Же, анда база нени кылына бердин? — деп, Гребешков комик жаар бурылып келди. — Суралган берип ийерим!

Энир киргенче ле ол комикле урушты. Бойы да арыган, комикти де кыйнаган. Комик бош ло аргазы жок боло берген, бойы онтоп тө болбой, жүзи тонуп калгандый жатты. Онон ары ол уйуктап жаткан кижиге түңгөй боло берди.

Эртенги күнде, комик ойгонып келерде, Почечуев алан кайкай берди: ойгонып келген болзо, байла, өлбөгөн болбой деп сананды. Онызы ойгонып келген бойынча комнатанын ичин амаарып калган көстөриле аяктап, кечеге күнди эске алынып жатты.

— Бу менин бастыра эдим не оорыйт? — деп, ол ондонып болбой жатты. — Устимле поезд өдө бергендий. Аракы ичип ийзе кайдар? Эй, анда кем? Аракы экел!

Бу өйдө эжиктин ары жанында Почечуев ле Гребешков турган.

— Аракы сурайт, жазылбаган эмтир! — деп, Почечуев кактактай берди.

— Канайып тураар, өрөкөн, Прокл Львович! — деп, парикмахер кайкады. — Жагыс күнге жазылатан ооруны кайдаг көргөнөөр? Бир неделеден де жазыла берзе, кудайга баш, жагыс күнге жазылбас эмей. Кезик бир арык немелер беш күннен жазылып жат, же бу мынаардын эди-каны койоймын да жада калбас болтыр не. Оны түрген жазып та болбозын.

— Онызын озодо не айтпаган, шилемир-шилти? — деп, Почечуев катап ла калактай берди. — Кемге өткөнүп мен мындый ырызы жок бүттүм болбогой! Салымнан мен нени сакыйдым, калак? Как мандайымды ойо атсам, торт болор эди...

Бойынын үүле-коногын Почечуев канайда да каргап турза, је бир неделениг бажында Дикобразов 2-чи ойной берди, абонементтинг акказын жандырага келишпеди. Комикти Гребешков гримировать эдип турган, онын бүдүжин көргөн болзогор, ол комикти качаң да кыйнабаган деп көрөр эдигер.

— Қижинин тыны бек ле! — деп, Почечуев кайкап турды. — Онын шыразын көрүп, мен арай ла өлбөгөм, ол десе бир де неме болбогон чылап, Федькага алкыжын да айдып јат, Москва јаар кожо апарарга да шыйдынат. Кайкамчыкту ла неме база!

АТ ФАМИЛИЯ

Отставной генерал-майор Булдеевтин тижн оорый берген. Ол оозын кабак аракыла, коньякла жайып, оору тижн танкынын кубалыла, опийле, скипидарла, жеросинле де сүртүп турза, же эш неме болбой турды. Ол кулагын спиртке үлүштеген ватала бектеп аларда, же оног до неме болбой турган, карын кускузы келип турды. Доктор келип жүрген. Ол генералдын оору тиштерин бир эмеш чукчып көрөлө, оног хина бичип берген, же ол до болуш болбоды. Оору тишти доктор кодорзын деп айдарда, генерал чек болбогон. Айылдын ичинде улустары: үйи, балдары, жалчылары, керек десе казанчы Петька да — ончолоры бойынын сүмезин ого айдып турдылар. Бу ок өйдө Булдеевтин приказчиги Иван Евсеевич келеле, оору тишти шыпшашла эмдесин деп жөптөди.

— Слердин превосходительство,¹ бу мында, бистинг узедте, он жыл кайра акцизный Яков Васильич иштеген — деп, ол айтты.—Оору тишти шыпшаарга коркушту кижн болгон. Көз-нөк жаар баштанып ийеле, шымыранып, түкүрип ле ийгенде, тиштин оорузы жоголо беретен. Ого ары жанынан ондый күч берилген...

— Ол эмди кайда?

— Оны качан ижинен чыгарып ийерде, ол эмди Саратовто кайын энезинде журтап жат. Эмди жангыс шыпшанышла курсагын азыранып жүри дежет. Кемнинг-кемнинг тижн оорый бергенде, ончозы ого баргылайтан эмтир... Саратовтын бойында жаткан улусты ол айылына кычырып алала, эмдейтен, өскө городто жаткандары десе телеграф ажыра шыпшадып, эмденгилейтен болтыр. Слердин превосходительство, ого бичик ийе берзегер... бош ло ак-жарыктаг астыктым, аргам-сүмем божоды деп айтсагар. Жалын десе почта ажыра ийе де берзе кем жок.

¹ Слердин превосходительство—каан жаны тушта жаан жамылу улусты онойдо айлатандар.

— Болор-болбос неме! Төгүн!

— А слер ченеп көрөөр лө, слердинг превосходительство. Коркушту аракычы күлүк болгон, эмди үйиле журтабай, нем-кала кожо журтап жат. Тагма быjar тилдү де болзо, сүреен кижги болгон!

— Ченеп көрзөн, Алеша! — деп, генералдын үйи жайнай берди. — Сен шыпшашка бүтпей жадын, мен дезе шыпшашты бойыма да ченеп көргөм. Билерим. Же бүтпей де турган болзон, бичизен. Онон колын, байла, кайрылбас ине.

— Же, ондый болзын — деп, генерал жөпсинди. — Ачу-короннон улам акцизнейдан болгой, көрмөскө дө чийерин... Ох! Чыдажып болбой жадым! Же, акцизнейын кайда журтайт? Канайда бичийтен?

Генерал столго отурала, перозын белетеп алды.

— Оны Саратовто кажы ла ийт билер — деп, приказчик айтты — же бичигер, слердинг превосходительство. Город Саратов... Онын благородиези господин Яков Васильич... Васильич...

— Же?

— Васильич... Яков Васильич..., а фамилиязы... фамилиязын бош ундуп салтырым! Васильич... Күрүмди сени... Мынын фамилиязы кем болгон эди? Байа бери келедеримде, санаамда болгон ошкош эди... Чүрче ле-с...

Иван Васильич потолокты аяктап, эриндериле кыймыктада берди. Булдеев эмегениле экү чыдашпай, сакый бердилер.

— Же, не болды? Капшай санан!

— Эмди ле... Васильич... Яков Васильич... Бош ундуп койтырым! Күч эмес, тегин ле фамилия болгон... Ат... фамилия аайлу. Кобылин? Жок, Кобылин эмес. Чүрче ле... Жеребцов эмеш пе? Жок, Жеребцов то эмес. Ат ла фамилияга түнгей фамилиялу болгон, бош ло бажымнан чыга берди...

— Жеребятников эмеш пе?

— Жок, жок. Чүрче ле... Кобылицын... Кобылятников... Кобелев...

— Бу ат фамилия эмес, ийт фамилия. Жеребчиков эмеш пе?

— Жок, Жеребчиков то эмес... Лошаднин... Лошаков... Жеребкин... Жок, бирүзи де түнгей эмес!

— Же мен ого канайда бичиirim? Сен сананзан!

— Эмди ле. Лошадкин... Кобылкин... Коренной...

— Коренников по? — деп, генералдын үйи сурады.

— Жок, жок. Пристяжкин... Жок, ол эмес! Бош ундуп койтырым!

— Ундуп койгон болзон, жөбинге кожо кедери жүр — деп, генерал атыйланып чыкты. — Мынан кедери чык!

Иван Евсеич араай чыга берерде, генерал жаагын кабыра тудунып ийеле, комнатанын ичине баскындай берди.

— Ой, кудай! — деп ол онтой берди. — Агару эне, акжарыкты көрүп болбойдым!

Приказчик тышкаары чыгып алала, тегерини аяктап, акцизныйдын фамилиязын катап ла эске алына берди:

— Жеребчиков... Жеребковский... Жеребенко... Жок, ондый эмес! Лошадинский... Лошадевич... Жеребкович... Кобылянский...

Жаан удабай оны ойто ло кычырып алдылар.

— Таптың ба? — деп, генерал сурады.

— Таап болбодым, слердинг превосходительство.

— Конявский эмеш пе? Лошадников по? Жок по?

Айылдын ичинде бар-жок улус ончозы фамилия бедирей бердилер. Айгырдаг ала бееге жетире, жүзүн укту аттардаг ла жаш кулуннаг ала жал-куйрукка жетире бедиредилер. Керек дезе аттыг туйгагын да, аттыг жазалын да эске алындылар.. Уйде, садта ла кухняда ончо ло улус ары-бери баскылап, мандайларын тырмагылап, ат фамилия бедирегилей бердилер...

Приказчикти үйге катап ла кычырып турдылар.

— Табунов эмеш пе? — дежип, онон сурап турдылар.

— Копытин эмеш пе? Жеребковский бе?

— Жок, — деп, Евсей Петрович потолокты аяктап, шүүнип турды. — Коненко... Конченко... Жеребеев... Кобылеев...

— Ада! — деген кыйгылар балдардын кыбынаг упулып турды. — Тройкин! Уздечкин!

Бастыра усадьба бут бажына туруп чыкты. Кыйынга чыдашпай турган генерал чын фамилияны тапкан кижиге беш салковой берерим деп молжонгон кийининде, улус Иван Евсеичти ээчий үүриле жүгүрижип турылар...

— Гнедов! — деп, озор ого кыйгырыжып турдылар. — Рысистый, Лошадицкий!

Же энир киргенче кемизи де фамилияны таап болбоды. Телеграмма ийбей, онойдо ло уйуктаарга жаттылар.

Генерал уйуктап болбой, түйнеле толыктаг толыкка жетире баскындап, онтоп турды... Эртең тураныг үч чазында ол үйдөн чыгала, приказчик жаткан тураныг көзнөгин токулдада берди.

— Меринов эмеш пе? — деп, ол ыйламзырап сурады.

— Жок, Меринов эмес, слердинг превосходительство, — деп, Иван Евсеич айдала, бурузын алынып, үшкүрип ийди.

— Ат фамилия эмес, өскө кандый-кандый фамилия болбос по?

— Акту сөзим айдадым, слердин превосходительство, ат фамилия болгон... Онызын мен јакшы билерим.

— Э чаалда, аамай-соксоо тагманы... Бу фамилия эмди меге ак-јарыкта неден де артык болды, калак. Аргам чыкты! Эртең тура генерал докторго катап киж ийе берди.

— Кодоргой! — деп, ол сананды.—Артык чыдажар аргам јок...

Доктор келеле, оору тишти кодорып салды, тиштин сызы тургуза ла јылыа берерде, генерал токунай берди. Доктор бойынын керегин бүдүрип салала, иштеген јалын алып, оноң бричказына отурган бойынча јана берди. Ол јанып отурала, воротанын тыштында, јаланда турган Иван Евсеичке туштай берди. Приказчик јолдын кырына туруп алала, буттарынын бажын ајктап, нени де узак сананып турды.

Оның көзиң ле мандайында чырыштарын көргөн киж и оны күч, уур санаалар сананып туру деп көрөр эди...

— Буланов... Чересседельников... — деп, ол кими ректенип турды. — Засупонин... Лошадский...

— Иван Евсеич! — деп, доктор ого кыйгырды. — Мен слерден бир кичинек сула садып алгайым не? Меге бистиг уулдар сулазын садып та турза, је олордын сулазы коомой сула болтыр...

Иван Евсеич докторды боромтык көстөриле ајктап көрөлө, оноң каруузына бир де сөс айтпай, колдорыла јанып ийеле, усадьба јаар јүүлгек ийтке сүрдүрген чилеп, санаа јок јүгүре берди.

— Таптым, слердин превосходительство! — деп, ол бойынын үнине түней эмес үниле сүүнчилү кыйгырып, генералдын кабинетине кире конды. — Баш болзын докторго! Таптым! Овсов! Акцизныйдын фамилиязы Овсов! Овсов, слердин превосходительство! Бичикти Овсовко ийигер!

— Ме, сеге! — деп, генерал чуғулду айдала, оның тумчугынын алдына эки јудурук тургузып берди.—Эмди меге сенин ат фамилияң керек јок! Ме, сеге!

МЫЛЧАДА

I

— Ой, кижинин сомы! Бууны кошсон! — деп, эди-каны апагаш течпек господин, төжинде жаан јес крестү, суйук сагалду, бийик сынду, сырсақ бууны өткүре кижини көрөлө, кыйгырды.

— Мен, слердин высокородие, мылчанын ишчизи эмес, мен парикмахер. Бууны кожотоны менин керегим эмес. Кан соордыргадый банкалар тургус деп јакараар эмежеер бе?

Течпек господин јалмажын сыймап, сананала, айтты:

— Банкалар дейзинг бе? Тургус. Мен мендебей јадым.

Парикмахер мылчанын экинчи кыбына јүгүрип барала, инструменттерин экелди, беш минуттын бажында течпек господинниң төжинде ле јардында он банка тургулай берди.

— Мен слерди билерим, слердин благородие, — деп, парикмахер он биринчи банканы тургузып, айтты. — Слер өткөн субботто бу мылчада јунунганыгар, мен слердин колыгардын торсогын кескем. Мен парикмахер Михайло... Сагыжаарга кирет пе? Ол тушта мененг кыстар керегинде сураганыгар.

— Чын... Је не болды?

— Не де эмес... Мен эмди орозолоп јадым, улус јамандайтаны кинчек, је слердин благородие, слерге јартын айдарым. Јамандаганым учун кудај менин јаманымды таштазын, је эмдиги кыстар алды-кийнин сананбас... Алдындагы кыстар санаалу, акчалу, ончо немени јартап билгедий, кудады сананып јүргедий кижиге барарга күүнзейтендер, эмдиги кыстар бичикчи улусла таныжып јат. Бичикчи кижикерексип јат, господин чиновникти, эмезе којойымнын бирүзин көргүспе де — электеп, шоодор! Уредүлү улус башкабашка болуп јат... Кезик бичикчи улус бийик јамыга једип алат, кезиктери эр-јажына писарь болуп иштейле, јада калза, сөөгин де јуур акча јок. Ондый улустын тоозы эмди ас эмес. Биске бир бичикчи кижикелип јүрет... Телеграфисттерден... Ончо ло немени артыгынча билер, телеграмманы сананып бичип ийер, бойы дезе самын јок јунунат. Көрөргө дө ачынчылу!

— Јокту да болзо, ак санаалу! — деп, үстүги тактадан тунгак үн угулды. — Ондый улусла оморкоор керек. Јокту кижги бичикчи болгондо, ак санаалу, төп кижги болот. Тенек!

Михайло үстүги такта јаар кылчайып көрди... Ондо бастыра бойы жагыс ла сөөктөн лө кабыргалардан бүткендий, сөөктөри кырлайыжып калган сырсак кижги ичин жалмуурла чабынып отурган. Узун чачтары салактап калган учун, онын жүзи көрүнбей турган. Онын Михайло јаар чугулду көрүп турган жүк ле көзи көрүнүп турды.

— А, бу узун чачту улустаң... — Михайло көзин имдеди. — Жайым санаа-шүүлтелү... Ондый улустың тоозы эмди кандый көптөгөн. Бастыразын тудуп болбозың да... Секти көрзөн, чачын семтейтип алганын. Көрмөскө ладанның жыды канайда жарабай турган эди, христиан тилле айткан кажы ла куучын ого анайда ок жарабай жат. Көрзөн, бичикчи улустың адаанын алат! Эмдиги кыстар мындый ла улусты сүүп жат, слердин высокородие! Јескимчилү эмес пе? Бир священниктин кызы күскүде айдат: «—Мишель, мен баргадый уул таап бер», — мен үй улустың чачын жазап турган учун, олар мени айылдарында Мишель деп адагылайт. — «Айыл-јуртту болгодый уул писатель болзың». Ого ырыс болгодый менде бир таныш писатель бар болгон... Ол Порфирий Емельяновичтин трактирине жүрүп, оны газетке бичиirim деп коркыдып туратан. Аракы алып ичерге акча сураган кижини ол јудурукла туда беретен... «Канайып туруң? Мененг акча аларга ба? Мен кем болгонымды сен билеринг бе? Аракылап жүрүп, кижиге бүдүштеш эмес боло бергенинги мен газетке бичип саларымды сен ондоп жадын ба? Самтар таңма! Мен оны абыстың акказыла амтажыдып алгам, барышнянын портредин көргүзип, таныштыргам. Костюм таап бергем... Барышняга жарабаган. Токунаалу, јобош болгоны жүзинен көрүнбейт деп айдат. Кандый алмыс керек болгонын бойы да билбей туру!

— Бу печатъты јамандаганы! — деп, ол ло тактадан тунгак јоон үн угулды. — Шилемир.

— Мен шилемир бе? Гм... Слердин ырызыгар, бу недеде мен орозолоп жадым. Онон башка «шилемир» деген сөс учун слерге бир сөс айдар эдим... Айдарда, слер база писатель бе?

— Мен писатель эмес те болзом, је билбес неме керегинде куучындаба. Россияга болужын да јетирген көп писательдер болгон. Олор биске ак-јарыкты көргүскен учун, олорды шоодып-јамандаар ордына бийик баалап жүрер керек. Мен светский¹ писательдер керегинде ле онойдо ок духовный писательдер керегинде түңей айткам.

¹ Светский писатель — озогыда церковный бичийчилерди онойдо адайтандар.

— Духовный улус мындый керек этпес.

— Сен, аамай неме, оны ондоп болбозың. Дмитрий Ростовский, Иннокентий Херсонский, Филарет Московский, церквениң оноң до өскө улустары бойлорының иштериңе үредүге де јаан камааның јетиргендер.

Михайло бойының өштүзи јаар кылчайып, бажыла ары-бери бурып, кими ректенди:

— Слер, сударь, онызын ажыра салып ийдигер... — деп, ол јиткезин тырманды. — Кандый да өскө санаалу... Слердин чачыгардыг узуну тегиндү эмес. Тегиндү эмес! Бис онызын ончозын јакшы билерис. Слер кандый кижин болгоныгарды слерге эмди ле јартап айдып берерис. Слердинг благородие, баночкалар турзын, мен эмди ле... Барып келейин.

Михайло үлүш штанын базыт бажына тыңгыда тартып, јыланаш буттарыла мачылдадып, мылчаның экинчи кыбы јаар чыкты.

— Эмди ле мылчадан узун чачту кижин чыгар — деп, Михайло конторканың ары јанында туруп алып, самын сadyп турган каткак кижиге айтты, — сен...оның кийининен көрүп тур... Улусты түймедип јат. Јаңга јарабас куучын айдат... Назар Захаровичке барып келер керек...

— Сен уулчактарга айтсан.

— Эмди ле узун чачту кижин чыгар — деп, Михайло кийимдердин јанында турган уулчактарга шымыранды. — Улусты түймедип јат. Оның кийининен көрүп, протокол тургузарга Назар Захарович барып, эмегенине айдар. Законго јарабас сөстөр айдат...

— Узун чачту кандый кижин болотон? — деп, уулчактар кайкашты. — Узун чачту кижин чечинбеген эди. Бастыразы алты кижин чечинген. Мында эки татар, бир господин чечинген, эки којойым, мында дьякон... база артык кижин де болбогон. Сен, байла, дьякон адабысты узун чачтулардыг бирүзи деп бодогон?

— Төгүндебегер, көрмөстөр! Нени айдып турганымды билерим!

Михайло дьяконның кийимин көрөлө, рясаны! келыла тудуп, ийиниле кызынды. Ол сүрекей аланзый бергени оның чырайынан көрүнди.

— Оның бүдүжи кандый?

— Сырсанак, ак чырайлу, кичинек сагалду... Јаантайын ла јөдүлдеп јат.

— Гм!.. — деп, Михайло кими ректенди. — Гм!.. Айдарда, мен духовный кижини јамандаган турум не. Денисий адабыстың комиссиязы! Кинчек табылды. Мен орозолоп јадым ине!

¹ *Ряса* — дьякон кийетен узун, элбек јендү тыш кийим.

Мен дьяконды өөркөткөмдө, кудайга канайып бажыратам? О, кудай! Жаманымды таштаган! Агару кудай, менин жаманымды ташта. Жаманымды таштазын деп, барып сурайтам.

Михайло житкезин тырманып, чырайын кунукчыл эдип, мылча жаар кирди. Дьякон адабыс үстүги тактада жок болгон. Ол жабыста талтайта туруп алала, шайкага суу агызып турган.

— Дьякон адабыс! — деп, Михайло ыйламырап турган үниле ого айтты. — Христостун учун, кинчектү кижинин, менин жаманымды таштагар.

— Ненин учун?

Михайло терен үшкүрүп, дьяконнын будына жетире бажырды:

— Мен слерди законго жарабас сөс айдып турган кижиде деп бодогом.

II

— Слердин кылык-жангы да жакшы, жараш кызыгар эмдиге жетире кижиге барбаганына мен кайкап, жадым — деп, Никодим Егорыч Потычкин үстүги такта жаар чыгып барадала, айтты.

Никодим Егорыч мылчада бастыра ла улус чылап ок жылагаш болгон, же тас бажында фуражка кийип алган. Бажына кан түшпезин деп коркып, ол жаантайын ла фуражказын чечпей чабынатан. Оныла куучындажып турган Макар Тарасыч жабызак сынду, көгөрүп калган будычакту карыган өбөгөн Пешкин берген сурактын каруузына ийиндерин кызынып, айтты:

— Ол кижиге ненин учун барбаган десе, кудай мени учукпас, жобош эдип жайаган. Мен сүрекей жобош, Никодим Егорыч, эмди десе жобожыгла нени де эдип болбозун. Эмдиги эр улус казыр-калжу, олорло эптежип жадарын билер керек.

— Канайып казыр-калжу? Оны кайдан билерин?

— Олорло канайып куучындажар? Ондый улусла кату болор керек, Никодим Егорыч. Олордон уйалбас керек. Олордый улусты мировойго апарып, жүзине согуп, городскойго ийер керек. Мынайда этпезе, неме болбос. Эш-кереги жок улус! Неге де жарабас улус.

Найылар үстүги тактага коштой жадып, жалмуурла чабына бердилер.

— Чын. Эш-немеге турбас улус... — деп, Макар Тарасыч оноң ары айтты. — Мен ондый шилемирлерден шыраны көргөм! Бойым казыр болгон болзом, Даша туку качан кижиге барып, балдарлу болор эди. Менин сударим, үй улустаң тул арткандары, чынын айтса, бежен процентке жуук. Көрсөң, Никодим Захарыч, ол кыстардын кажызы ла жаш тужунда

сыргалгы уулдарлу болгондор. Ол тушта кижиге не барбагандар? Кандый шылтактаң улам деер? Ненин учун дезе кыстын ада-энези уулды бойлорынын журтына тартып албагандар. Онызы жүре бергени ол.

— Онызы чын.

— Эмдиги эр улус тенекесү, жайым сагыжына ла кирген немени эдип жат. Олор бойына ла жакшы, тузалу болзын деп эдип жадылар. Жалы жок бир де алтам этпес. Сен ого жакшы этсен, ол сенен ок акча сураар. Кижини де тегин јерге албас. Кижн алзам, акчалу болорым деп шүүнет. Онызы да кем жок, не болзо ол болзын, ажан, тыгын, акчам ал, жагыс ла быйанын јетирип, менин кызымды эш эдип ал. Акчала да јеткилдеп турзаң, ыйлап, түбек-шыраны көрүп аларын. Кезиктери кудалаар, кудалаар, мечетке кирерге ой јетсе ле, оны таштайла, оноң өскөзин көстөп јат. Бойдон жүрерге сүрекеј жакшы. Оны азырап, аракыдадып, төлүге акча берип жадылар. Оноң артык кандый жадын керек. Онојдо карып, өлгөнчө лө бойдон жүргүлейт, ол тушта кижн де аларга керек жок. Бажы тазап, буурайып, тыркыражып јат, ол дезе бойдон бойынча ла. Кезиктери тенегинен улам кижн албай жүргени бар... Тенекесү кижн нени керексип турганын бойы да билбей, ондозын талдап: мынызы јарабай туру, онызы коомой деп талдап жүрет. Кудалап жүрер-јүрер, оноң кенетийин: «Албазым, кижн алар күүним жок» — деп айдар. Темдек эдип Дашанын баштапкы сыргалгызын алалыктар. Гимназиянын үредүчизи, титулярный советник... Бастыра наукаларга үренип алган, француз ла немецкий тилдер билер., математик, үй улусла куучындажар јанынан аайланбас, тенеке кижидий—база не де эмес. Никодим Егорыч, слер уйуктап жадыгар ба?

— Жок, ненин учун? Жакшызынып жадым.

— Је бот... — Ол менин Дашамды ээчип жүрет. Даша ол тушта јирме де јашка киргелек болгон. Јаражына бастыра улус кайкажатаң, эттү-канду. Духовный ведомстводо иштеген статский советник Цицеронов-Гравинанский Дашаны ого гуввернантка болзын деп алдына тизезине жагыс катап турган эмес. Је Даша јөпсинбеген! Катавасов биске келип турар боло берген. Күнүн сайын жүрүп, орто түнге јетире отурып, жүзүн-јүүр наукалар ла физика керегинде оныла куучындажатаң. Дашага кннгелер экелип, музыка ойногонын угатаң. Көп сабаа ајарузын бичикке салат. Менин Дашам бойы да бичикчибилгир, бичиктер ого бир де керек жок, жагыс ла чаптыгын јетирет. Ол дезе мыны кычыр, мыны кычыр деп, күүнине тийе берген. Көрсөм, Дашаны сүүп турган эмтир. Даша керек дезе ол керегинде сананбай да јат. «Ол военный эмес, онын учун мен оны сүүбей жадым» — деп, ол айтты. Военный эмес те болзо, кем жок. Јамылу, быйанзак, ток, элүүр — база не

керек? Кудалап алган. Алкаганыс. Энци сурабаган да. Унчукпай жат... Сырангай да кижн эмес, көрмөстий, энчи жогынан да алар күүндү. Мечетке киретен күнди жөптөжип алганыс. Же не деп бодоп туругар? Тойдон үч күн озо ол ло Катавасо менин лавкама келди. Көзи кандалып, чырайы куп-куу, сырангай ла коркыган немедий, бастыра бойы тыркыражып жат. «Слерге не керек?» «Жаманым таштагар, Макар Тарасыч. Дарья Макаровнаны эш эдип болбозым. Мен жастыргам» — деп айдат. Мен оны жиит көрүп, омок-седен болор деп бодогом, эмди көрзөм, карыган кижидий. Ол иштебей ле ойноп жыргап жүрер күүндү, онын оозында энезинин сүди де кургабаган, иштенкейин энезинин сүдиле эмип салган». Нени эдетени сагыжыма да кирбейт... Бойы куучындап, ыйлап жат. Мен дезе? Мен, менин сударим, жүк ле арбанып, божодып ийгем. Мировойго до, онын жамылу кижизине де коптонып барбагам, городло жүрүп, уйалтып, шоотпогом. Мировойго барган болзом, коркып, кызымды алар эди ле. Кыстын бажын айландырып алган болзон, журта. Клякин кожийым керегинде уктыгар ба? Жамызы жок тегин де кижн болзо, кандый керек эткен... Энциден сүрекей де неме жедишпезин билип, болотон күйүзи тескеерлеген. Клякин оны кладовйго кийдиреле, эжигин бектеп, карманынан окту жаан колмылтык чыгарала, айткан: «Менин кызымды эмди ле аларым деп кудайдын алдына чертен, чертенбезен, өлтүрип саларым — деген.— Тургуза ла!» Кудайга чертенеле, күлүк кызын алган. Мен онойдо эдерге тидинбес эдим. Согуужык та билбезим... Конснстордын чиновниги хохол Брюзденко Дашаны көрүп алган. База духовный ведомстводон. Көргөн лө бойынча сүүй берген. Дашанын кийининег жүрүп, жүзүн-жүүр сөстөр айдып жат. Түште бисте отурып, түнде көзнөктин алдынча базып жүрет. Даша да оны сүүй берген. Дашага онын, хохолдын, көзи жараган. Көзінде от-жалбыш ла кара түн деп айдат. Жүрүп-жүрүп, хохол Дашаны кудалаган. Даша сүүнип, оморкоп сөзин берген. «Ол военный эмес те болзо, же интенданстводон, ондый да болзо духовный ведомстводон, онын учун мен оны тын сүүп жадым». Кыс та болзо, интенданствоны ондоп жат! Хохол энчини көрүп, ас, онон көп керек деп, мениле сөс блаажып, бажын ары-бери булгап жөпсинген, жаныс ла тойды түрген эдер керек деп айдат. Той болор күнде Дашанын төрөндөрин айкаптап, бажын тудунып, жайкады: «Бата-а! Төрөндөри кандый көп! Алып болбозым! Алар күүним жок» — деп айткан. Кутустанып баштаган... Мен оны не ле деп жөптөгөм... Слер, высокородие, жүüle бердигер бе? Төрөөни көп болзо, уткуул да көп болор! Жөпсинбей туру! Бөрүгин алала, жүре берген. Божогоны ла ол. Мындый да учурал болгон. Дашаны лесник Аляляев кудалаган. Кылык-жангы жакшы ла санаалу болгон

учун сүүген. Даша оны база сүүй берген. Оның кылык-јаңы јакшы учун Дашага јарап турган. Чын, ол ак-сагышту јакшы кижн. Бастыра энчнн шнгдеп көрүп, кайырчактарды казып көргөн. Матренаны салопты күйеден корып албаган учун арбаган. Бойында кандый јөөжө барын көргүстн. Сүреен јакшы кижн болгон. Јартын айтса, меге ол сүрекеј јараган. Энчн ас деп эки ай турушкан. Мен ого сегнс мун береримде, ол сегнс мун јарым сураган. Онойдо узак чирешкеннс, чай ичерге отурганыста, он беш стаканнаң чай ичип алала, катап ла чирежетеннс. Мен эки јүстн кожуп ийгем — јөпсннбеген! Уч јүс салковойдон улам экү ырашканыс. Барарда, чырайы кугарып, ыйлап барган... Дашаны айдары јок сүүп турган! Бойымды, кннчектү таңманы, эмдн тудуш ла арбап јадым. Уч јүстн береле, эмезе коркыдып, бастыра городко ујалтар керек болгон. Ол эмезе карануй кыпка кийдиреле, јүзине согор керек болгон. Је, канайдар оны, Никодим Егорыч! Мен јобош кижн ине.

— Сүреен јобош. Ол чын. Је, мен барайын... Бажым сүреен оорыйт...

Никодим Егорыч јалмуурла калганчы катап чабынала, тактадан түшти. Макар Тарасыч терең үшкүреле, оноң тын чабына бердн.

ООК ТЫНДУЛАР

«Быйанду государь, адабыс ла болушчыбыс!» — деп, чиновник Невыразимов уткуулду письмоны бичип отурды. — «Мынан да ары болотон күндерде, бүгүнгү күнде чилеп ок, су-кадык жыггап жүрүгөр деп бастыра күүнимнен күүнзеп турум».

Керосини божоп бараткан лампа ышталып, куйукла жытанып турды. Бичип отурган Невыразимовтың колының жанынча, столдың үстиле тенип жүргөн таракан жорголоп баратты. Дежурный отуратан кыптап эки кып ажыра швейцар Парамон бойының байрамдарда кийетен сопогын бастыра бар күчиле үчинчи катап жалтырада арчып турарда, жыжып турган щетканың табыжы бастыра комнаталарда угулып турды.

«Бу шилемирге база нени бичийтен?» — деп, Невыразимов ышталып калган потолокты аяктап сананды.

Потолокто абажурдың кара тегерик көлөткөзүн көрүп ийди. Оноң төмөн ышталып калган карнизтар, оноң төмөн—озо тушта боро-көк будукла будуган стенелер. Дежурныйлардың кыбында тым болгон учун, ол бойына ачынганыла коштой, бу тараканга да киледи.

«Мен дежурить эдип божозом, жүре берерим, ол десе бойының бастыра жүрүмүн мында ла өткүрер—деп, ол керилип, сананды. — Кунукчыл! Сопогымды арчып алайын ба?»

Невыразимов керилеле, швейцарлардың кыбы жаар жалкууруп басты. Парамон сопогын арчыбай токтоп калган... Ол бир колында щетка тудунып алган, экинчизиле крестенип, ачык форточканың жанында туруп алган тындап турды...

— Шаңды согуп жадылар! — деп, Невыразимов жаар көзүн жумбай, тозырайта көрүп, шымыранды. — Башталып жат!

Невыразимов кулагын форточка жаар тудуп, тыгдай берди. Форточканы өткүрө жаскы ару кейле кожо пасханы бай-

рамдайтаны башталганын керелеп соккон шаннын табыжы угулып турды. Шаннын табыжы экипажтардын күзүртинге колужып, жуугындагы церкведе соккон шаннын үнгүр үни ле кемнин де чыгырууш каткызы угулат.

— Улустын көбин! — деп, Невыразимов төмөниги күйүп турган свечилердин жанындагы улустын ээчий-деечий элестелген көлөткөзүн көрүп, үшкүрди.—Бастыразы кудайга мүргүүрге барып жадылар... Бистин улус аракыдан ичип алала, городло баскылап жүргөн болор. Куучын-каткынын көбизин! Жагыс ла мен, ырызы жок кижини, мында отуруп жадым. Кажы ла жыл бу күнде мында отурурга келижет!

— Слерди жалданзын деп кем айдат? Бүгүн слер дежурить этпей жадаар. Слерди Заступов бойы учун жалдап алган. Улус жыргаар ла тушта жалданып жадыгар.. Ач-көстөнип туругар!

— Ач-көс деп пе? Ач-көстөнөр неме жок: эки салковой ачка, ого үзеери галстук... Ач-көс эмес, кижининг жоктузы! Эмди ле улусла, кожо церквеге барып, кудайга мүргүйле, онын кийининде улусла кожо аракыдап турган болзо, кандый жакшы болбос эди. Ичип ийеле, ажанып алала, уйуктаган болзом, кандый жакшы болбос эди... Столдын жанында отуруп алзаң, самовар шуулап, жанында кандый бир үй кижини отурган болзо, сүрекей болор эди... Эх-эх... жүрүм ле база! Туку кандый шилемир коляскада отуруп алган барат, а сен десе жүзүн-базын сананып отур...

— Кажы ла кижини бойынын керегин эдет, Иван Данилыч. Кудай болужып, жамылу болуп алзаар, слер де жорыктараар.

— Мен бе? жок, карындаш, тегин жерге калыраба. Мен канайтсам да, титулярныйдан өрө өзүм болбозым... Мен бичикчи эмезим.

— Бистин генерал бичик билбес те болзо, же...

— Генерал ондый жамыга жеткенче жүс мунды уурдап алган. Онын бүткөн бүдүми де мендий эмес... Менин бүдүжим-ле ыраак барып болбозын! Обөкөм дө жаман: Невыразимов! Чынын айтса, карындаш, керек коомой. Жадар күүнинг бар болзо, онойдо ло жат, жатпас болзон — буун...

Невыразимов форточкадан туура базала, комнаталарла кунукчылду басты. Шаннын күүлежи там ла тыгып турды... Ондый табыш көзнөктинг жанына да барбаза, угулып турган. Шаннын күүлежи тынган сайын экипажтардын күзүрти тыгып, ышталган карнизтар там ла борорып, лампа онон тын ышталаат.

«Дежурить этпей, качатан ба, кайдайын?» — деп, Невыразимов сананды.

Дежурить этпей, качып барганынан туза болбой турган... Правлениеден чыгала, городло баскындап жүреле, Невыразимов бойынын квартиразына барар эди, квартиразында де-

зе бу дежурныйлардын комнатазында отурганынан да ары... Же бу күнди ол жакшы өткүрер эди, арткан күндерде канайдар? Ол ло боро стенелер, катап ла жалданып дежурить эдер керек, уткуулду письмолор бичиир...

Невыразимов комнатынын тал ортозына туруп алган, санана берди.

Жеткил жакшы жадар деген шүүлте онын жүрегин чыдабагадый эди сыстатты. Шангдардын күүлегенин ле экипажтардын күзүртин угала, учурлалган оромго барарга коркушту амадап, улусла колужып, мындый көдүрингилү учуралда кожо болорго күүнзеп, сананды. Качан да, бала тужунда ого жарап турган немелерди: биленин жуугы, жуук таныштарынын сүүнчилү чырайлары, ак скатерть, оттын жарыгы, жылу—бу бастыразы, эмди ондый болзын деп, ол күүнзеп турды... Жаңы ла өткөн коляскадагы барышняны, экзекутор кийип жүрген тонды, секретарьдын төжин кееркедип турган алтын илжирмени эске алынды... Жылу төжөк, Станислав, жагы сопок, чаганактары жыжылып элебеген вицмундирди эске алынды... Невыразимовто бу немелер жок болгон учун, ол бу мыны эске алынып сананды...

«Уурдап алатан ба? — деп сананды. — Уурдап аларга күч эмес, же оны кайдаар жажыарыг... Немелерди уурдап ала-ла, Америкага качатан дежет, же Америка кайда болгони, көрмөс тө билбес! Уурдап аларга, база үредү керек ине».

Шангнын табыжы токтоды. Жаңыс ла ыраактагы экипажтын табыжы ла Парамоннын жөдүлдөп турганы угулат. Невыразимовтын ачынганы ла кунукчылы там ла тынып, токтоор аайы жок болды. Час он эки жарымды көргүзип сокты.

«Коп бичик бичийтен бе? Прешкин коп бичик бичийле, жамылу болгон эди...»

Невыразимов бойынын столынын жанына отуруп сананды. Керосини божоп калган лампа арай ла өчпөй, тын ышталып турды. Тенип жүрген таракан столдын үстүнче жорголоп, бойынын токтоор жерин таппай турды...

«Копты бичиирге жараар ла, же оны канайда бичиир! Прешкин чилеп жүзүн-базын эп-аргала бичиир керек... Мен онойдо бичип болбозым! Жүзүн-базын немени бичизем, кийининде бойыма ла кинчек болор. Аамай, мени көрмөс алзын, бир де неме билбезим».

Невыразимов бичиирининг эп-сүмезин бедиреп, бойынын кирлү бичиген письмозын көрүп отурды. Бу письмо учурлалган кижини Невыразимов бастыра жүрегинең көрөр күүни жок болуп, онон коркып; он алты салковойлу иштең чыгарып, жалы он сегис салковойлу иш берзин деп оны он жылга шыдар сурап турган...

— А... көрмөсти сени... мантап турун ба! — онын көзине

көрүнгөн ырыс жок тараканды алаканыла сокты. — Жеским-чилү неме!

Таракан белине жыгылып, тамаштарыла тарбандадат... Невыразимов бир будынанг тудуп, оны күйүп турган лампынын шилизине чачып ийди. Ол шилиде тырсылдап, күйе берди...

Невыразимовко жеңил боло бергендий болды.

6 №-лү ПАЛАТА

I

Больницаның оградасында жыштый кумактарга, чалкандарга ла јерлик кендирлерге курчаткан јаан эмес флигель¹ туруп јат. Онын јабынчызы татап, трубазы кабортозына јетире төмөн түжүп, сенегинин тепкиштери чирип ле өлөңлө өзүп калган, штукатуркаларынын јүк ле сомы арткан. Алды јаныла ол больница јаар ууландырылган, кийин јаны—јалаң јаар. Јалаңнаң оны больницаның кадулу боро маны бөлүп јат. Курч јаны өрө бүктелген бу кадулар, ман ла флигель бойы сүрекей кунукчыл бүдүмдү. Бисте ого јүзүндеш немелер јаныс ла больницаның ла түрмениң јазалдарында бар болуп јат.

Слер чалканга чактырарынан коркыбай турган болзогор, флигель јаар экелип турган орык јолло баралыктар база онын ичинде не болуп турганын көрөликтер. Баштапкы эжикти ачып ийеле, бис сенекке кирип јадыбыс. Мында стениниң јанында ла печкениң јанында больницаның јүзүн-јүүр борботкозы кыр аайлу чоґо салынган эмтир. Матрацтар, жыртылып калган эски халаттар, көк јолдорлу чамчалар, бир де немеге јарабас, эледе кийип салган өдүктөр — бастыра бу бор-ботко чоґо салылган, уужалып ла бойы бойлорыла колыжып калган, чирип, кижинин тыныжы буулар јытла јытанат.

Карый берген отставной солдат, каруулчык Никита кангазын тиштенип алала, јаантайын бу бор-ботконын үстүнде јадат. Онын чырайы соок, кабактарын јемире көрүп алган ла тумчугы кызыл. Бастыра бу темдектерден улам онын бүдүжи чөлдиг овчарказына јүзүндеш. Ол јабызак сынду, каткак бүдүмдү, је онын ээги кайкамјылу ла јудуруктары јоон. Ол јакшынак күүндү, не ле немени бүдүрер ле керекти јетире аайлабас улустардын тоозына кирип јат. Ондыйлар акјарыкта көп лө јаны ээжилерди сүүп јат, онын учун улус-

¹ Флигель—јаан туранын оградасында турган туралар.

ты согуп үредер керек деп бодоп турадылар. Ол улусты жүзине, төжине, учазына ла учураган ла јерине согот, ол јогынган мында ээжилер болбос деп бодоп турат.

Слер оног ары сенегин тоого албаза, бастыра флигельди алып турган јаан ла телкем комнатага кирип јадыгар. Мынын стенелери кара-чанкыр будукла сыймалган, потологы тагкылайтан тура чылап ышталып калган. Мынан көргөндө, кышкыда мында печкелер ышталып ла угар болуп турганы билдирет. Көзнөктөрүн ичјанынан темир решеткаларла кадап салган. Полы боро, оны өткүре салкын согуп јат. Ачып калган капустала, фитильдин ыжыла, клаптарла, амиакла јытанып јат. Бу јыт слерге баштапкы минуттарда слер аң турган јерге кирип келгенигердий билдирет.

Комнатада полго эрешкиндеп салган орындар туруп јат. Орындарда больницанын көк халаттарын ла эскидеги аайынча колпактар кийип алган улус отурадылар ла јадып турулар. Бу — санаазы чыккан улустар.

Мында олор бастыразы беш кижии. Ол тоодон јангыс ла бирүзи агару кижии, арткандары дезе бастыразы мешаниндер. Эжиктен баштапкы орында јеерен, суркурап турган сагалду, ыйлаган көстөрлү, бажын јөлөп алган ла бир јер јаар көрүп алган бийик сынду, каткак сөөктү мешанин отуруп јат. Ол бажын јайкап, үшкүрип ле ачымчылу күлүмзиренип, түни-түжиле кунугып отурат; куучындарда ол ас туружат, берилген сурактарга карууны лаптап бербей јат. Качан ого курсак бергенде, ол оны сүрекей түрген ичип ле јип ийет. Онын шыраланкайынан ла кезем јөдилинен, кугарып калган чырайынан көргөндө, ол чеметле оорып баштап турганы билдирет.

Оны ээчиде јабыс сынду, барбак сагалду, сүрекей өгжүк, негрдий кара ла быјыраш чачту апшыйак отуру. Түште ол палатанын ичинде көзнөктөң көзнөккө базып жүрет эмезе бойынын төжөгинде будын байдастанып алала, снегирь кушкыш чылап, үзүк јогынган сыгырып, араай кожондоп ло каткырып отурат. Баладый омогын ла өгжүк бүдүмин ол түнде де көргүзип турат. Ол түнде кудайга бажырага болуп, јартап айтса, бойынын төжин јудурукла согунып аларга ла эжикти сабарларыла чукчырга болуп турат. Бу Мойсейка деп керик ле тенек кижии. Онын санаазы јирме јыл мынан кайра, качан онын бөрүктер көктөйтөн мастерскойы күйген тужунда чыккан.

6 №-лү палатадагы бастыра улустаң јангыс ла ого флигельден ле керек дезе больницанын оградазынан оромго чыгарына јөп берилип туру. Ондый јайымла ол больницада узак јадып турган кижии болуп ла тымык, каршузы јок тенек болуп, байла, озодон бери тузаланып турган болгодый. Ол

оромдорго чыкканда, оны айландыра уулчактар ла ийттер курчай туруп алатандарын улус јаантайын көрөргө үрениже бергендер. Халатту, каткымчылу бөрүгештү ле өдүктү, кезикте өдүк жок, керек дезе панталон¹ жогынан ол параталардын ла лапкалардын жанына токтой түжүп, акча сурап, оромдорло базып жүрет. Бир жерде ого квас, экинчизинде — калаш, үчинчизинде — акча берип турадылар. Онын шылтузында флигельге ол ойто ток-тойу ла бай келип турат. Онын экелип турган бастыра немелерин Никита оног бойына блаап алат. Мойсейканын экелген немелерин блаап алар тужунда солдат онын кармандарын чугулду кодорып, керикти ол мынан ары оромго качан да божотпос ло ого ак-жарыкта энг ле коомой неме ээжилер бузулып турганы деп, кудайды кереге кычырып турат.

Мойсейка улуска јакшы көрүнерине сүүп јат. Ол нөкөрлөрине суу экелип берет, качан нөкөрлөри уйуктап јатканда, оморды одеялоло лаптап јаап салат, кажызына ла оромнон бир акчадан экелеечи ле јангы бөрүктен көктөп беречи болуп турат; ол ок сол јанындагы бойынын нөкөрин, паралитикти² калбактан азырап турат. Ол мынайда киленкейинен ле кандый бир јакшыны јетирер күүндү болуп турганынан улам эдип турган эмес, он јанындагы бойынын нөкөринин, Громовтын кылык-јангына өткөнижип ле арга јоктон онын күүн-табын бүдүрерге болуп эдип турат.

Иван Дмитриевич Громов одус үч јашту эр кичи, агару улустардын бирүзи. Ол алдында јаргы эдетен жерде ле губернский качы болуп иштеген. Оны јаантайын истеп турулар деп, ого билдирет. Ол түрүлип алала, төжөктө јадат, ол эмезе толыктан толыкка базып жүрет, је јангыс жерде сүрекей ас отурат. Ол кандый да карануй, јарты жок немени сакып тургандый јаантайын јангыс жерге токунап болбой турат. Сенекте эмезе тышкаары кичинек те калыраак ла табыш упулганда, ол бажын көдүрип алала, јаан ајарулу тындап јадат: бу ого келип туру эмеш пе? Оны бедиреп туру эмеш пе? Бу өйдө онын јүзи кугара берет, ол јангыс жерге токунап болбой турганы онын чырайынан көрүнөт.

Тартыжып кыйналганын ла јүреги узак өйдөн бери чочып турганын күскү чилеп көргүзип турган, онын јаантайын кугарып калган ла ачымчылу јалбак јүзи меге јарап јат. Ол чырайын кубултып ийгенде, сан-башка ла оорынкай бүдүмдү болот, је онын јүзиндеги акту јүректен шыралап турганын көргүзип турган чичке чийүлер санаалу ла јалакай, көстөри јакшынак күүндү јалтыражып турат. Меге ол

¹ *Панталон*—кыска штан.

² *Паралитик*—паралич өорулу кичи.

бойы да ярап јат. Никитадаг башка улустарла куучында-
жар тужунда ол јалакай, күүнзек ле эпчил болуп турат. Качан кандый бир кижии топчыны эмезе калбакты јерге тўжў-
рип ийгенде, ол тўжўгинен тўрген тура јўгўреле, тўжўрил-
ген немени ээине алып берет. Кўнўн ле эртен тура ол бойы-
нын нўкўрлўрин јакшынак тагла уткып турат, уйуктаарга
јадып тура — ологго амыр уйуктаарына кўнзеп турат.

Јаантайын чочып турган айалгадаг ла чырайын јўзўн-
јўўр эдип кубултып туратанынаг башка, онын санаазы јок
болгоны база мындый темдектерден јарт кўрўнет. Кезикте
энгирлер сайын ол бойынын халадына оронып алала, басты-
ра эди калтырап, тиштериле тарсылдадып, толыктаг толык-
ка ла орындардын ортозынча тўрген базарын баштайт.
Онын мынайда базып јўргенин кўргўндў, ол калтыраак оору-
ла тыг оорып турганына јўзўндеш. Онойдо базып јўреле, ол
кенетийин токтой тўжет, нўкўрлўри јаар кўрўп турат. Бу
ўйдў ол јаан учурлу кандый да неме айдарга амадап турга-
ны билдирет, је оны тўней ле укпастар ла аайлап болбостор
деп сананала, ол сагыш јоктог бажын силкип ийеле, катап
ла базарын баштайт.

Је удабай онын кандый ла шўўлтезин куучындаар кўў-
ни јенип ийет, бу ўйдў ол бойына јайым берип, акту-јўреги-
нен ле тыгыда куучынданып турат. Онын куучыны аайы-
бажы јок, тўрген, ўзўктелет ле ўзези јарт эмес, је ондый да
болзо, айдып турган сўстўринде ле ўнинде кандый да јак-
шынак неме угулат. Качан ол куучын айдып турган тужун-
да, слер оны санаазы јок эмезе санаалу кижии деп бодооры-
гар. Онын аайы-бажы јок куучынын чаазында бичип
јетирерге сўрекей кўч. Чындыкты туй базып турган кижинин
јаман кылык-јаны керегинде, кулданыш керегинде, келер
ўйдў јердин ўстўнде болотон јакшынак јадын-јўрўм керегин-
де, кулданаачылардын керекти јетире билбези ле катуу кы-
лык-јагы кўзнўктўрдин решеткаларынан ого кажы ла ми-
нутта эбелип турганын ол айдып турган. Је онын айдып тур-
ган куучыны јетире кожондолбогон эски кожондордын учы-
бажы ла эби јок сўстўри аайлу болуп јат.

II

12—15 јыл мынаг кайра городтын сыранай ла тўс оро-
мында, акту бойынын туразында Громов деп чиновник јур-
таган. Бўдўми јакшы ла бай кижии болгон. Ол эки уулду
болгон. Уулдарынын аттары Сергей ле Иван. Тўртинчи кур-
стыг студенти болуп тура, Сергей кенетийин чемегле
оорыйла, јада калган, бу ўлўм Громовтордын билезине кенет-
ийин урула берген бир канча јоболдордын баштапкызы

болгон. Сергейдин сөөгүн жууп салган кийининде, бир недеде өткөн соңында карыган адазы куурмакту кылыгы ла растрат учун жаргыга берилген болгон, јаан удабай ол тиф оорудан түрменин больницазында јада калган. Тура ла бастыра бар немелер маскадан ала садылган болгон, Иван Дмитрич энезиле кожо бир де неме жок, куру артып калгандар.

Алдында адазы тужунда, Иван Дмитрич Петербургта журтап тура, ол ондо университетте үренген, айына 60—70 салковойдонг акча алып туратан ла тутакту жадын-жүрүм керегинде кандый да неме билбейтен болгон, эмди дезе ого бойынын жадын-жүрүмин кезем кубултарга келишкен. Ол эртен турадаг ала түнге јетире уроктор берип ле чаазындар бичип туратан, је ондый да болзо, аштап жүретен, ненин учун дезе иштеп алган бастыра акказын курсактанып жүрзин деп, энезине ийе берип турган. Иван Дмитрич ондый жадын-жүрүмге чыдажып болбогон, ол чыдажып болбой, арыктай берген, университетте үредүзин чачала, айылына јана берген. Мында, городто, нөкөрлөринин болужыла уездный училищеде үредүчинин ижине кирген, је јаан удабай најыларыла јаражып болбогон, үренчиктерге јарабаган учун ижинин жүре берген. Энези јада калган. Ол јарым жыл кирелү иш жок, јангыс ла калашла, суула курсактанып жүрген, онон жаргы эдетен јерге ишке кирген. Мында ол узак иштеген, бу иштен оорыганынан улам чыгарткан.

Ол качан да, керек дезе јиит студенческий жылдарда да, су-кадык деп көрүнбейтен болгон. Ол јаантайын кугарып калган, арык, соокко алдыратан, ас курсактанатан ла коомой ұйуктайтан болгон. Бир рюмка аракыдан онын бажы айланатан ла ол тала беретен. Ол јаантайын улустын ортодо болорго күүнзеп туратан, је бойынын јарабас кылык-јангынын ла учукпазынын шылтузында, ол бир де кижиге жууктабайтан ла ондо нөкөр жок болгон. Горождандар керегинде јакшынак сөстөрдди ол бир де катап айтпайтан. Олордын кажы кылык-јангы ла үргүлеп турган тындунын жүрүминдий жүрүми ого эш-немеге јарабас болуп билдирип турганын, ол айдып туратан. Куучынды ол јаантайын жүзүн-жүүр үндеип, тыгыда, акту жүректен ол эмезе сүүнип ле кайкап, отјалбыштый айдатан. Оныла кандый ла неме керегинде куучындажар болзон, ол бастыра куучынды бир немеге ууландырып экелет: городто јадарга јытту ла кунукчылду, обществодо бийик јилбү жок, обществодо жүрүм карануй, амаду жок өдүп јат, жүрүм кулданышла, балыр жүрүмле база жылбындуушла башкаланып јат; кара санаалу улус ток-тойу ла кийимдү, ак-чек санаалу улус дезе уйан курсактанып јат; школ, ак-чек ууламјылу јербойынын газеди, театр. улуска немелер кычыраы, интеллигенциянын ийде-күчинин бирлиги

керек; общество бойын көрөлө, онон кайкаары керектү. Улус керегинде бойынын шүүлтезинде ол койу будуктарды, жаңыс ла ак ла кара будуктарды салып туратан, же олордын өнин керекке бодобойтон; онын шүүлтезиле болзо, улус эки бөлүккө: ак санаалуга ла кара санаалуга бөлинип туратан; орто санаалузы десе жок болгон. Үй улус ла сүүш керегинде ол жаантайын коркушту тыг ла сүүмжилү айдып туратан, же бойы десе кандый бир кижини бир де катап сүүбеген.

Онын куучыны кезем ле ачынчаак та болзо, городто оны сүүп тургандар, Ваня деп көзиче эмес, жалакай адап туратандар. Ол бойынын жалакайынаг, уккурынаг, ак-чегинег ле онын элей берген тонынаг, оорынкай бүдүминег ле билезинде болгон жоболдордон улам улус ого ачынып ла оны жакшы көрүп туратан; оныла коштой ол жакшы үредүлү ле көп немелерди билетен болгон, горожандардын шүүлтезиле болзо, ол бастыра немелерди билетен ле городто басып жүретен справочный словарьга түнгөй болгон.

Ол сүрекей көп книгелер кычырган. Кезикте клубка келеле, сагалын чугулданып тургандый жулуп, журналдарды ла книгелерди ачып көрүп отуратан, журналдарды ла книгелерди ол кычырбай, жүк ле чайнап ийеле, ажырып тургандый деп онын жүзинен көрүнөтөн. Бичик кычырары онын сүүп турган немелеринин бирүзи болгон деп, сананар керек, нениг учун десе ол бастыразыг, колына ла кирген немени, керек десе өткөн жылдардын газеттерин ле календарыларын алып, ачаптанып кычырып туратан. Ол бойынын айылында жаантайын жадып алып кычырып туратан.

III

Бир катап күскүдө эртен тура переулоктор ло туралардын ортозынча бойынын тонынын жаказын көдүрүп алала, балкашла мачылдада басып, Иван Дмитрич исполнительный лист аайынча келижилп турган немени аларга кандый да мешанинге барып жаткан. Күнүг ле эртен турадагы чылап ок, онын күүн-санаазы кунукчылду болгон. Переулоктордын бирүзинде ого кынжыла күлүп салган эки арестант ла олорды айдап барып турган мылтыкту төрт кижиге учураган. Алдында Иван Дмитрич арестанттарга жаантайын учурап турган, учураган ла сайыг ол олорго килеп ле эп жоксынып туратан. Эмди десе бу туштажу кандый да сан-башка, жалтамчылу болуп турды. Онын санаазына кенетийин нениг де учун оны база кынжыла күлиир ле түрмеге онойдо ок балкашла апарар деп, шүүлте кире конды. Мешанинге барып келеле, бойынын айылы жаар жапып жадала, ол почтонын жаанында таныш полицейский надзирательге туш-

таган. Надзиратель эзендежеле, оромло бир канча алтам оныла кожо баскан, је бу керек ого ненин де учун серемжилу болуп көрүндү.

Айылында онын бажынан арестанттар ла мылтыктарлу солдаттар түжине ле чыкпай турды, санаазындагы жарты жок чочыду ого кычырарга ла кандый бир немени быжулап шүүнерге чаптыгын жетирип турган. Энгирде ол бойынын айылында от камыспаган, түнде дезе уйуктабаган, оны арестовать эдерден, кынжылаардан ла түрмеге отургузардан айабас деп, жаантайын сананып турган. Ол онын бойында кандый да буру жок деп бодогон, мынан ары качан да неме өлтүрбес, өртөбөс лө уурдабас деп, сөзін берерге белен болгон; је болгобос жанынан коомой кылык эдип ийерине күч эмес ине ле коп эрмектер, учы-учында жаргы тужунда жастыра неме боло берерден маат жок ине? Түбекке түшпезим ле түрмеге кирбезим деп качан да айтпазын деп чактан чакка улалган албатынын ченемели тегиндү эмес үредип туру ине. А эмдиги өдүп турган жаргы тужунда жастыра неме эдиле берерден айабас, ондо чүмдү бир де неме жок. Оскө кижинин түбекке түшкенине ижи ле кереги аайынча кирижип турган улустар, темдектезе, жаргычылар, полицейскийлер, врачтар ой өдүп турганыла, үренип, түбекке түшкендердин керегин калай көрүп турарына тазыга бергендер; бу жанынан олор ограданын тышжанында койлорды ла бозуларды сойып, канды сеспей турган тегин эр кижиден бир де немеле аныланбай турулар. Кижинин керегин калай ла килебей көрөр тужунда бурузы жок кижинин жадын-жүрүминин бастыра праволорын жоголторына ла оны түрмеде отулар эдип жаргылаарына жаргычыга жангыс ла бир неме — ой керек. Кандый бир калай ээжилерди бүдүрерине болуп жангыс ла ой керек. Ой учун жаргычыга жал төлөп жат, онон дезе божогоны ла ол. Онын кийининде темир жолдон ыраагы эки жүс беристеде турган бу кичинек, балкашту городычактан чындыкты ла сеге болужар кижини бедиреп көр! Качан кандый ла базынышты общество акчек ле кыйалта жоктон керектү неме чилеп бодоп турганда ла жакшынак күүнин жетирген кажы ла неме, темдектезе, түбектен актап турган приговор сырангай жарадылбай жаман көрдирерине экелип турганда, чындык керегинде сананарга да каткымчылу эмес пе?

Эртен тура Иван Дмитрич төжөктөн чочынып, магдайында сооп калган терлү, оны кажы ла минутта арестовать эдерден маат жок деп, быжу санаалу туруп келген. Кечеги уур санаа-шүүлтелер эмдиге жетире ого амыр бербей турганда, ондо бир эмеш чындык бар деп, ол сананып турды. Чындап та болзо, олор башка кандый да шылтак жогынан келер аргазы жок болгон.

Городовой мендеш јогынан көзнөктөрдиг алдыла өдө конды: бу тегин эмес. База эки кижиги тураның јанына токтойло, унчукпай тура бердилер. Олор нениң учун унчукпай турулар?

Иван Дмитрич түни-түжиле ал-санаага түже берди. Көзнөктөрдиг алдыла өдүп турган ла оградага кирип турган бастыра улус шпиондор ло сыщиктер деп, ого билдирип турды. Күнүн ле түште исправник эки атты јегип алып, оромло өдөтөн болгон; ол городтың алты учындагы бойының имениезинег полицейский правление јаар барып туратан, је исправник өткөн лө сайын ол сүрекей түрген барып јат ла онын чырайында кандый да јаан учурлу неме бары: байла, городто сүрекей јаан преступник табылган деп, јарлаарга мендеп јат деп, Иван Дмитричке билдирип турган. Иван Дмитрич воротада да бир де кичинек табыш ла шылыраш боло бергенде, чочый беретен, качан айыл-ээзи үй кижиде јангы кижиге учураганда, чинези чыгып туратан; полицейлерге ле јандармдарга туштаганда, омок кижиге болуп көрүнөргө, күлүмзиренип ле сыгырып туратан. Ол арестовать эттирерин сакып, бастыра түндерде бир де эмеш уйуктабаган, је ол уйуктап турган деп, айыл-ээзине билдирзин деп, уйуктап турган кижиге чилеп, тың козырыктап ла тынып турган. Уйуктабай турган болзо, ол кылыгы учун уйатка кыйналып турган ине—мынан улам сестирип ийерден маат јок! Јартың айткажын, керектин аайын элбеде шүүп көргөндө, арестте ле түрмеде јалтамчылу бир де неме јок, бу бастыразы коркыду, јангыс ла ак санаалу кижидий чокум темдектер ле шүүлтелер ого јартап тургандар; је бу керекти ол там ла ак-чегинче ле быжулап шүүнип отурганда, јүреги там ла тыңда чочып, шыралап турар боло берди. Бу керек бир кижиге койу агаштың аразында бойына јадар јер кезип аларга сананган, је ол малтала бар јок күчиле эрчимдү иштенгенде, агаш там ла тыңда ла койу өзүп турганына түңей болуп јат. Учучында мынан туза болбозын көрүп тура, Иван Дмитрич неме шүүнип отуарын токтодып койгон, кунукчылду санааркашка ла коркыдуга беринип ийген.

Ол улустаң бөлинип ле кыйып јүрер боло берди. Службазын ол алдында да јаратпай турган, эмди дезе ол оны сыраңай көрөр күүни јок боло берди. Оны улус канайып-канайып јеткерге сугуп ийбезин, онын карманына сестирбес јанынан сый салып береле, онын кийининде сый алып туру деп шылтакла туттырбазын, эмезе ол бой билбес јанынан казенный чаазындарда, куурмактап јазаганына түңей, јастыраны эдип ийбезин, эмезе өскө кижининг акказын јылыитып ийбезин деп, ол коркып турган. Эмдиги чилеп, качан бойының јайымы ла магы учун коркушту тың коруланарына

болуп, күнүн сайын мундар тоолу жүзүн-жүүр шылтактар сананып турганда, мынаг өскө өйлөрдө оның санаазына ондый шүүлтелер качан да кирбегени кайкамжылу. Же тышжанындагы өскө керектерге оның жылбүзи кезем астай берген. Жартап айтса, китеге кычырарына ол жылбиркебей барган, оның санаазы тыг кубулып турган.

Жаскыда, качан кар кайылып каларда, улустыг сөөгин жууйтан јердин јанында албанла өлтүрткен темдектү жарымдай жыдый берген эки кижининг — карыган үй кижининг ле уулчактыг сөөги табылган. Городто јангыс ла ол сөөктөр лө оморды өлтүрген јарты јок улус керегинде эрмектер болуп турган. Оморды ол өлтүрген деп санаанбазын деп, Иван Дмитрич оромдорло базып күлүмзиренип жүрген, таныштарыла тушташканда кугарып, кызарып туратан ла күчи уйандарды ла адаанын алатан кижі јокторды өлтүргилейтенинен јаман кылык-јан јок деп, оморды бүдүмјилеп туратан. Же бу кей-төгүн санаа-шүүлте удабай оны ал-санаага түжүрип ийген ле бир кезек сананып турала, эн артык айалга — айыл-ээзининг погребине јажынып алары деп, ол быжу сананып алды. Погребте ол түжүне, оног түниле база бир түш отурган, соокко тыг тоно берген. Карануй кире бергенин сакып алала, уурчы чылап, туйкаайынан бойынын комнатазына кирип алган. Қыймыктанбай ла кажы ла табышты тындап, ол тан атканча комнатанын оргозында турган. Күн чыккалакта эртен тура эрте айыл-ээзи үй кижиге печниктер келген. Омор кухнядагы печкени катап саларга келгенин Иван Дмитрич јакшы билген де болзо, је бу улус печниктер болуп кийингилеп алган полицейскийлер деп, ол чочынып турды. Ол квартиразынан араай чыгып алала, коркыганынан улам жүгүрип брааткан. Оның кийининче ийттер үргенче сүрүшти, кайда да кийининде эр кижі кыйгырган, кулактарында кей сыгырып турды, бастыра телекейдиг јаман ийде-күчтери оның ийининде жуулган ла оның кийининче сүрүжип турулар деп, Иван Дмитричке билдирип турды.

Оны туткулап алала, айылына экелгендер, айыл-ээзи үй кижини докторго ийе бергендер. Доктор Андрей Ефимыч ол керегинде куучын мынаг ары айдылар, бажын соок суула, лавровишневый тамчыла үлүштейле, ол база катап келбес, ненин учун дезе улуска санаазы чыгарына буудагын јетирбес деп, айыл-ээзине айдып, бажын кунукчылду јайкайла, жүре берди. Айылда јадып ла эмденер арга јок болгон учун, јаан удабай Иван Дмитричти больницага аткарып ийгендер оны ондо венерический оорулу улустардын палатазына салып койгондор. Ол түниле уйуктабай, чөрчөктөп лө оору улуска чаптыгын јетирип турган. Же уда-

бай Андрей Ефимовичтин jakылтазы аайынча оны 6 №-лү палата jaар көчүргендер.

Бир жыл өткөн согында городто Иван Дмитрич суры да jок болуп, ундулып калган, таскактын алдындагы чанакка айыл ээзи үй кижичого салган онын кннгелерин кичинек уулчактар тажыгылай бергендер.

IV

Иван Дмитричтин сол jанында керик Мойсейка jатканын мен мынан озо айдып салгам, онын он jанында десе үсле jалтырап турган, кандый да сан-башка jүстү, тегерик бүдүмдү эр кижичо jаткан. Ол — немени сананар ла сезер аргазын кажы jерде jылытып салган, түргөн кыймыктанып болбос, ачап ла ару-чек эмес тынду неме. Онон jaантайын өткүн, кижинин тыныжын бууй тудар jыт jытанат.

Онын кийининен жуунадып турган Никита бойынын jудруктарына килебей, бар jок күчиле талайып келеле, оны коркушту тын согуп турат, мында оны согуп турганы коркушту неме эмес — ого үрене берерден айабас. Je бу нени де сеспес тынду неме оны согуп турганда, табыштанбай да, кыймыктанбай да, көзин де jумбай, жаньс ла уур бочка чылап, эмештен jайканып турганыла улусты кайкадып турат.

6 №-лү палатада jадып турган бежинчи ле калганчы кижичо — качан да почтодо сортировщик болуп служить эткен, jалакай, je бир эмеш жылбындууш jүстү, jабызак сынду, каткак сөөктү, ак чырайлу мещанин. Jарт ла омок көрүп турган, санаалу, токунаалу көстөринен көргөндө, ол бойынын санаазында кандый да сүрекей jaан учурлу ла jakшынак jажытту немени тудуп турганы билдирет. Онын jастыгынын алдында ла төжөгинин алдында кандый да неме бар, ол оны бир де кижичо көргүспей jат. Je ол jажытту немезин блаап ла уурдагылап алар деп коркып турганынан улам көргүспей турган эмес, уйалып турганынан улам көргүспей туру. Кезикте ол көнзөктин jанына базып келеле, нөкөрлөрине учазыла баштанала, бойынын төжине нени де кийип турат ла бажын бөкөйтип алала, көрүп турат; качан бу өйдө онын jанына базып келгенде, ол тыйрындап ийеле, төжинен нени де үзе согот. Je онын jажыдын билип аларга күч эмес.

— Мени уткугар, Станиславтын чолмонду экинчи степен аларга мен берилгем — деп, ол jaантайын Иван Дмитричке айдып турат. — Чолмонду экинчи степенди жаньс ла өскө ороондордын улузына берип jат, je меге ненин де учун агылап берерге турулар—деп, ол ийиндерин аланзылу кыймыктадып, күлүмзиренип турат. — Jартын айткажын, мынды немени сакыбагам!

— Бу керекте мен нени де аайлабай турум — деп, Иван Дмитрич кунукчылду айдат.

— Је билип туругар ба, эрте де, эмезе орой до болзын, мен оны аларым? — деп, азийгы сортировщик көзин жылбындап јумуп ийеле, оноң ары айдып турды.—Шведский «Түндүк чолмонды» мен кыйалтазы јоктон аларым. Орден дезе кандый, оны аларына болуп амадаарга јараар. Ак крест ле кара лејнта. Бу сүрекеј јараш.

Байла, флигельдеги чилеп, өскө кандый да јерде јадын-јүрүм ондый бир аай эмес. Паралитиктең ле течпек эр кижиденг башка, эртен тура оору улустар сенекте јаан ушаттаң јунунып турулар, халаттардын учтарыла арланып турулар; оның кийининде төс корпустаң Никита экелип турган теленир кружкалардан чай ичип турадылар. Чай кажы ла кижиге бир кружкадан берилип јат. Түште кычкылтым капустадан белетеген мүнле, кашала, эгирде түштегизинен арткан кашала ажанып турадылар. Түште ажанып алганынын кийининде эгирдеги ажанар өйгө јетире јадып, уйуктап, көзиөктөрдөң карап көрүп ле толықтаң толықка базып турадылар. Мындагы ээжилер күнүн ле мындый болуп јат. Керек дезе азийгы сортировщик те ол оқ ордендер керегинде куучынданып отурат.

6 №-лү палатада јадып тургандар јаны улусты каа-јаа ла көрүп турадылар. Санаазы чыгып калган јаны улусты доктор бу палатага албай турганынаң бери көп өй өткөн, санаазы чыккан улустың туразына јүрерин сүүп тургандар бу ак-јарыкта көп эмес. Флигельге эки айдын бажында чач кайчылайтан кижиге, Семен Лазарич бир катап келип јүрет. Санаазы чыккандардын чачың ол канайда кайчылап турганын ла ого чачты кайчылаарында Никита канайда болужып турганын, кажы ла катап чач кайчылаачы эзирип алала, күлүмзиренип келип јатканын көрүп ийгенде, оору улус канайда коркыгылап турганын бис айтпазыбыс.

Чач кайчылаачыдан башка, флигельге бир де кижиге келбей јат. Оору улус күнүн ле сайын јангыс ла Никитаны көрүп отураарына јаргылаткандар.

Чынын айтса, бу јуукта больницаның корпусында кайкамјылу табыш таркадыла берген.

6 №-лү палатага доктор келип јүрет деп табыш јайылган.

V

Кайкамјылу табыш!

Доктор Андрей Ефимыч Рагин — бойының угы-төзинде сүрекеј јакшы кижиге. Јнит тужунда ол сүрекеј кудайзак болгон, бойын духовный јанынаң јамылу ишке белетеген,

1863 жылда гимназияда курсты божодоло, ол духовный академияга кирерине амадаган, је онын адазы, медицинанын докторы ла хирург, оны электеп каткырган ла качан ол абыс болуп барза, оны бойынын уулына бодобос деп кыйалта жоктон айткан дежет. Бу керек канча кирелү чын болуп турганын билбезим, је ол медицинага ла, жартын айтса, аңылу наукага качан да амадабаган деп, Андрей Ефимыч бойы акту сөзин жаңыс катап айткан эмес.

Кандый да болгон болзо, медицинский факультет аайынча курсты божодоло, ол священник болуп, чачын кестирбеген. Онын кудайзагы көрүнбейтен ле эмдиги ок чылап, ол врач болуп баштап иштегенинег бери кудайзак жанына онойдо ок ас жүзүндеш болуп турган.

Онын тыш бүдүми уур, жалакай эмес, жаан эр кижидий, бойынын жүзиле, сагалыла, жалбак чачтарыла, тыг ла жөжөн кебериле ол семирип калган, тудунып болбос ло керекти кезем бүдүрер жаан жолдогы трактирщикке кеберлеш. Жүзи соок, көк учуктарла бектелген, көстөри кичинек, тумчугу кызыл. Сыны бийик ле ийндери жалбак болгоньла коштой, онын колдору ла буттары сүрекей жоон; жудуругыла табарза, санаан чыга берер деп билдирет. Је онын кылык-жаңы тымык, базыды чеп-чек ле табылу; чике коридордо туштаган тужунда жол берерине болуп, ол жаантайын бойы токтой берет, сен сакып тургандый жоон үниле эмес, чичке, јымжак үниле айдып јат: «бурулу!» Онын мойынында жаан эмес тижик бар, ол тижик ого крахмальный ак жакалар кийерге буудагын јетирет, онын учун ол жаантайын јымжак бөстөнг эмезе сыйса бөстөнг көктөөн чамчачакту јүрет. Јартын айткажын, ол доктор чылап кийинбей јат. Кандый бир кийимди ол жылга чыгара кийип јат, ол кериктердин лавказынан садып алып турган жаңы кийимди кийип алганда, эски кийим чилеп, ондый ок эледе кийип салгандый ла уужалып калгандый билдирет; кийип ле жүрген тоныла ол оору улусты көрүп јат, ажанып јат ла айылдап јүрет; је бу керек онын керигинег эмес, бойынын тыш бүдүмине ајарынкай эмес болгонынан болуп јат.

Качан Андрей Ефимыч ижин аларга городко келерде, «кудайга јарамзыыр заведение» не де аайы јок айалгада турган. Палаталарда, коридорлордо ло больницанын двoryнда јыттан тыныырга күч болгон. Больницанын эр улузы, оору улузын көрөтөн үй улустар ла олордын балдары палаталарда оору улусла кожо уйуктайтандар. Таракандардан, клантардан ла чычкандардан амыр жадын болбой туру деп, олор комудагылап туратандар. Хирургический бөлүкте рожа деп оору јоголбойтон. Бастыра больницада јүк ле эки скальпель болгон, бир де термометр јок болгон, ван-

наларда картошко тудатандар. Дежурный, үй улусты жастык-төжөклө, кийимле жеткилдейтен үй кичи ле фельдшер оору улусты тоноп туратандар, азыйгы доктор, Андрей Ефимычтан озо иштеген кичи, больницанын спиртин туйкайынан садып туратан ла бойы оору улусты көрөтөн үй улусла, оору үй улусла жүрүп туратан деп айдыжатандар. Больницадагы бу мындый коомой керектер ле кылыктар керегинде городто сүрекей жакшы билип туратандар, керек десе оорды кожуп, көптөдип туратандар, же бу керекке амырзынып отуратандар; кезик улус бу керекти мынайда актайтандар: больницага жагыс ла мешандар ла тегин эр улус жадып турулар, озор мында жакшызынбас аргалары жок, ненин учун десе больницадагызына көрө айылдарында сүрекей коомой журтап жадылар; оорды сымдала азыраар эмес ине! Кезиктери десе актаарына болуп, мынайда айдып туратандар: земствонун болужы жогынан жагыс городко жакшынак больницаны тударына ийде-күч жетпес; коомой до болзо, бар болгонына кудайга ла баш болзын. Лиит земство десе городто бойында больница бар деп шылтактанып, улус эмденер жерлерди городто до, онын жанында да ачпай турган.

Больницаны шиндеп көрөлө, бу учреждение не де аайы жок ло чындап айткажын, улустын су-кадыгына каршулу деп, Андрей Ефимыч шүүлтете желген. Онын санаа-шүүлтези аайынча болзо, мында эдетен эн артык эп-сүме — оору улусты жайымга божодып ийери ле больницаны жаап салары болуп жат. Же онойдо эдерине жагыс ла онын санаа-шүүлтези жеткил эмес, онон туза түней ле болбос эди деп, ол бодоп турган; качан ийде-күчтери ле кылык-жаны уйан жүдеп калган бу улусты бир жерден сүрүп ийгежин, ол жүдек өскө жерге көчө берер; онын учун ол бойы аруталарын сакыыр керек. Ого үзеери, качан улус больницаны ачала, ондо чыдажып отурып турганда, больница озорго керектү болуп турганы жарт; мында болуп турган не де аайы жок жүзүн-жүүр немелер керектү, ненин учун десе өтөк жердин кыртыжын жарандырына керектү болуп турганы чылап ок, озор ой өдүп турганыла кандый бир тузалу немеге жарадылып жат. Жердин үстүндө баштапкызынан ала учына жетире жакшы болуп турган бир де неме жок. Кандый ла неме озо баштап жүденкей болуп жат.

Ишти алып алала, Андрей Ефимыч мындагы коомой ээжилерди, байла, жарадылу көргөн болгодый. Ол жагыс ла больницанын эр улустарын ла оору улусты көрүп турган үй улусты палаталарда конбозын деп сураган. Инструменттерлү эки шкап тургузып салган, дежурный кыпта оору улусты жастык-төжөклө, кийимле жеткилдеп турган үй кичи, фельд-

шер ле хирургическийде иштеп турган бир кижги бойларынын јерлеринде артып калгандар.

Андрей Ефимыч санаалу ла ак-чек болорын сүрекей сүүп јат, је бойынын јанындагы јүрүмди санаалу ла ак-чек эдип тӱзӱп аларга онын кылык-јангы ла бойынын амадузына бӱдӱмјизи јетпей јат. Ол јакшы јанынаҥ јакарып, токтодып ла амадап билбей јат. Ол качан да ўнин јаанатпас ла јакарулу сӱс айтпас болуп сӱзин берген кижиге јүзүндеш болуп туру. «Бер» эмезе «экел» деп айдарга ого кӱчке келижип туру, качан онын ажанар кӱўни желгенде, ол албанла јӱткүрип, кухаркага айдып турат: «Мен чай ичип алган болзом...» эмезе: «Мен ажанып алган болзом». Дежурныйга уурданбазын деп айдарга, эмезе оны сӱрӱп ийерге, эмезе тузазы јок бу кижини јок эдип саларга ол торт ло тидинип болбой туру. Качан Андрей Ефимычты тӱгүндеп, эмезе ого јалканчып турганда, эмезе кол салдыртарына куурмакту счет экелгенде, ол рак чылап кызарып, бойын бурулу деп бодоп турат, је ондый да болзо, колын салып ийет, качан оору улустар аштап турубыс эмезе оларды кӱрӱп турган ўй улустар чугулчы деп ого комудал эткенде, ол чырчыйа берет ле бурулу кептӱ кимиренет:

— Јакшы, јакшы, мен онын аайына айла чыгарым... Байла, мында јетире эдилбеген болор...

Баштапкы бйлӱрдӱ Андрей Ефимыч сүрекей эрчимдӱ иштенген. Оору улусты ол кӱнӱн ле сайын эртен турадан ала тӱшке јетире шиндеп кӱрӱтӱн, операция эдип туратан ла керек дезе акушерский практикада да туружып туратан. Ол сүрекей ајарынкай ла анчадала балдардын ла ўй улустын ооруларын сүрекей јакшы билип ийет деп, ол керегинде ўй улустар айдыжып туратандар. Је ойдинг ӱткӱниле коштой, иш бир аай болуп турганы ла ононгу туза јок болгоны оны билдирӱлӱ кунуктырып ийди. Бӱгӱн оорып турган 30 кижини кӱрӱринг, эртен кӱрӱп турзан 35, сонзун 40 кижги чубажып келер, онойдо кӱннӱн-кӱнге, јылдын-јылга болор, горродто улустын ӱлӱми астабай јат, оорып тургандар больницага келбегенче калбай турулар. Келип турган оорулу 40 кижиге эртен турадан ала тӱшке јетире быжу болуш јетирерине чыдал јетпей јат, онойдордо, канайтсан да улусты мекелеп турганына келижет. Отчетный јылдын туркунына больницага келген 12 000 кижги кӱрӱлген, онойдордо, јартын айткажын, 12 000 кижги мекелеткенине келижет. Тыг оорулу улусты палатага саларга ла оларды науканын ээжилери аайынча эмдеерге база јарабас, ненин учун дегежин, ээжилер бар, наука дезе јок; философияны туура салып койоло. ӱскӱ врачтар чылап, ээжилер аайынча иштенерине элдег озо кир эмес, ару-чек ле вентиляция, јытанып турган кычкыл-

тым капустанын мўни эмес, јакшынак аш-курсак ла уурчылар эмес, јакшы болушчылар керек болуп јат.

Өлүм кажы ла кижиниң законный коногы болуп турганда, улуска өлөргө чаптыгын не јетирер? Качан кандый бир садучы эмезе чиновник беш, он јыл артык јүргежин, онон не боло берер? Качан медицинаның амадузын эм кижиниң кунукканын јенгилтип јат деп көргөндө, кыйалтазы јоктон мындый сурак тура берет: оморды ненинг учун јенгилтетен? Баштапкызында, кунукканы кижини јакшынак немеге экилип јат деп айдыжадылар, экинчизинде, качан кижилик бойынын кунукканын чындап ла кургак ла тамчы эмдерле јенгилтип аларына үренип алгадый болзо, бу өйгө јетире жүзүн-јүүр јоболдордон јангыс ла корулалган эмес, је керек дезе ырыс та таап алып турган философияны ла религияны чачып ийер эди. Пушкин өлөр алдында коркушту тын шыралаган, көөркий Гейне бир канча јылга улай параличле оорып јаткан; кунукчыл эмес болгон болзо, јүрүми амаду јок, куру ла амобанын јүрүмине түп-түнгеј болгон кандый да Андрей Ефимычка эмезе Матрена Савишнага бир эмеш орыырга ненинг учун јарабас?

Бу мындый санаа-шүүлтеге бастырып, Андрей Ефимыч колын бош салып ийген ле больницага күнүн сайын эмес жүрер боло берди.

VI

Онын јадын-јүрүми мынайда өдүп јат. Ол уйкудан эртен тура јаантайын сегис часта туруп јат, кийинип алала, чай ичет. Онын кийининде бойынын кабинетинде кычырып отурат эмезе больницага барып јат. Мында, больницада, чичкечек карагуй коридордо врачка кирип көрүнерге сакып отурган оору улустар отургылайт. Омордын јанынча кирпичтен эткен тактала сопокторыла токулдадып, эр улустар ла больницада јаткан оору улусты көрүп турган үй улустар жүгүришкилейт, халаттарың кийип алган, куру сөөк болуп калган оору улустар өткүлейт, өлгөн улусты ла јайынтыларлу айак-казандарды апаргылайт, балдар ыйлажат, өткүн салкын согуп турат. Калтыраак ла јөдүлдү оорулу улустарга ла өскө дө ооруларла оорып тургандарга мындый айалга јарабазын Андрей Ефимыч јарт билип јат, је оноң өскө канайдар да арга јокто нени эдезин? Приемныйда оны фельдшер Сергей Сергеич уткып јат. Ол кырынып, ару јунуп алган күренг јүстү, јымжак бүдүмдү ле элбек јангы костюмду, фельдшерге эмес, сенаторго јүзүндеш батпанак сынду, течпек кижи. Городто ол јаан практикалу кижи болуп, ак галстук кийип, бир де практиказы јок докторго көрө, бойын

бийик бодоный јат. Приемныйда, толыктагы тактанын јанында рамын ак бөслө кееркеде јазаган кудайдын јаан сүри туруп јат; стенелерде архирейлердин портреттерин, Святогорский монастырьдин бүдүмин, какшап калган василек деп чечектерден эткен веноторды илип салган. Сергей Сергеич кудайзак ла кудайга бажыарга сүүп јат. Кудайдын сүри онын иждевениезине тургузылган; воскресен күндер сайын приемныйда онын јакарузы аайынча оору улустаан кем-кем өскө улус угуп тургадый эдип сарымдап турат, сарымдаштын кийининде Сергей Сергеич бойы бастыра палаталарга жүрүп, оору улусты алкап турат.

Оору улус көп, ой десе ас, онын учун Сергей Сергеичтин ижи оору улусты су-кадыгы керегинде кыскарта сурулап угуп турганыла, түрген јоголо берер мазь эмезе касторка аайлу кандый бир эм берериле божоп јат. Андрей Ефимыч јаагын јудуругына түртүрүп алган, нени де шүүнип отурат ла сурактарды түрген берип јат. Сергей Сергеич база да отуруп јат, ол бойынын колдорын уужанып ла куучынга каа-јагыс кирижип турат.

— Быйанзак кудайга коомой бажырып јадыбыс, онын учун ооруп турубис, једикпестү јуртап јадыбыс — деп, ол айдат. — Эйе!

Ооруп турган улусты көрөр тушта, Андрей Ефимыч бир де неме этпей, иш эдерин сананбай да туратан, ого үзеери каннын акканы оны јимиредип туратан. Качан тамак јаар көрөгө болуп, баланын оозын ачарга ого келишкенде, бала кыйгырып, оозын ачтырбаска колычактарыла коруланып јат. Кулагына табыш өдүп турганынан улам онын бажы айланып турат, көстөринде јаш толуп келет. Уй кичи баланын түрген апарзын деп, ол эм бичип берерине мендеп ле колдорыла јагып турат.

Јаан удабай приемныйда оору улустын табыжы, кудайзак Сергей Сергеичтин нени де аайлабазы, стенелердеги портреттер, оору улуска берип турган бойынын сурактары ла ондый сурактарды үзүк јоктон јирме јылдан ажыра берип турганы, ого кунукчыл болгон. Оору беш-алты ла кижини көрөлө, ол жүре берет. Арткандарын ол јогынан фельдшер көрүп турат.

Кудайга баш, ого бир де кичи чаптыгын јетирбей јат деген јакшы күүн-тапту Андрей Ефимыч јанып келеле, тургуза ла кабинетиндеги столдын кийинине отуруп алат, бичик кычырарын баштап јат. Ол сүреен көп кычырып јат, кандый ла бичикти јаантайын сүрекей күүнзеп кычырат. Онын алып турган иш-јалынын кабортозы кигелер садып аларына чыгымдалат, онын квартиразынын алты комнатынын үчүзи кигелерле, эски журналдарла толтырылган.

Көп лө жарымы ол история ла философия аайынча сочине-ниелерди сүүп жат, медицина аайынча дезе, ол жүк ле «Врач» деп журналды алдыртып жат; оны да кычырарын жаантайын учунаг баштайт. Кычырыш кажы ла өйдө амыраш жогынаг бир канча частарга да улалза, же ол арыбай турат. Качан да Иван Дмитрич кычырганы чылап ок, ол түрген ле үзүктеп кычырбай жат. Ол табыланып, немени билип аларына болуп, ого жарап турган эмезе жарт эмес жерлерге катап-катап токтой түжүп кычырат. Книгенин жанында жаантайын аракылу графин турат ла тузаган огурчын эмезе жибиткен яблоко тарелка жогынаг сукнонын үстүндө жадат. Кажы ла жарым частыг бажында ол книгеден көзин албай туруп, бойына бир рюмка аракы уруп алып, ичип ийет, онын кийининде, көрбөй туруп, огурчынды колло бедиреп гаап алала, тиштеп ийет.

Үч часта ол кухнянын эжигине араайынаг жууктап келеле, јөдүлдейле, айдып турат:

— Дарьюшка, мен ажанып алган болзом...

Түште коомой ло јакшы эмес ажанып алган кийининде Андрей Ефимыч колдорын төжине карчий-терчий салып алала, бойынын комнаталарыла базып жүрет ле сананып турат. Төрт час согот, оног беш, ол дезе баскындап ла сананып жүрет. Кухнянын эжиги каа-јангыс кыјырап турат, оног Дарьюшканын кызыл ла көпкөнчө уйуктаган жүзи көрүнип келет.

— Андрей Ефимыч, слерге сыра ичерге өй јеткен эмес пе? — деп, ол килемжилү сурап турат.

— Јок, эмди тургуза өй јеткелек... — деп, ол каруузын берет. — Мен сакуп аларым... сакуп аларым...

Эниргеери почтмейстер, Михаил Аверьяныч, келип турат. Ол бастыра городто сок јангыс кижн, онын обществозы Андрей Ефимычка кунукчыл эмес. Михаил Аверьяныч качан да сүрекей бай помещик болгон ло кавалерияда служить эткен, же јоксыраган ла јединбес жүрүмнен улам карыган чагында почтовый ведомствого кирип алган. Онын бүдүми омок ло сукадык, саамайларындагы чачы буурыл, кылык-јангы јакшы ла үни јалакай. Ол јакшы санаалу ла күүнзек, же ачынчаак. Качан почтада ого келгендерден кем-кем табыштанып, јөпсинбей турган болзо, эмезе тегин ле јерге кандый бир немени шоодып айдарын баштап турган болзо, Михаил Аверьяныч кугарып чыгат, бастыра эдиле калтыражып, күкүрттий үниле «Табыштанбагар!» деп кыйгырып турат. Онын кыйгызы сүрекей јалгамчылу болуп турат. Михаил Аверьяныч бийик үредүлү ле ак-чек күүндү учун Андрей Ефимычка каруузып ла оны сүүп жат. Ол беленге ја-

дып турган өскө улустарга дезе, бойынын колында турган улустарга чылап ок, бийиркеп турат.

— Же, мен кирип келдим! — деп, Андрей Ефимычка кирип жада, ол айдып турат. — Эзендер, менин кару најым! Байла, мен слерге амыр бербей турган болорым, а?

— Јок, мен сүрекей сүүнип жадым — деп, ого доктор каруузын берет. — Слер келгенигерде, мен јаантайын сүүнип жадым.

Најылар кабинеттеги диванга отуруп, кезек өйгө үн јогынан танкылап жадылар.

— Дарьюшка, биске сыра болгон болзо! — деп, Андрей Ефимыч айдат. Баштапкы болуштопты база да үн јогынан ичип жадылар: доктор нени де сананат, Михаил Аверьяныч сүрекей јилбүлү нени де айдарга турган кижичилеп, омок ло өңжүк бүдүмдү отурат. Куучынды јаантайын доктор баштап јат.

— Санаалу ла јилбүлү куучынды өткүрип билгедий ле сүүп тургадый улус бистин городто сырагај јок болгоны кандый ачимчылу, күндүлү Михаил Аверьяныч, — сүрекей ачимчылу — деп, бажыла јайкап, куучындажып отурган кижинин көзине көрбөй (ол удур качан да көрбөй јат), ол табыланып ла араайынан айдат. — Бу мынызы бисти сүрекей јоксырадып јат. Керек дезе интеллигенция уян немелерден бийик көрүнбей туру, слерди бүдүмјилеп турум, онын өзүминин кеми, бистен уян јаткан улуска көрө, бир де эмеш бийик эмес.

— Сүрекей чын айттыгар. Мен јөпсинип турум.

— Кижиликтиң санаазында эн ле бийиги кудайзак болуп турганынан башка, бу ак-јарыкта бастыра немелер көп эмезин ле јилбүлү эмезин слер бойыгар билеригер ине — деп, доктор араайынан ла чокумдап онон ары айдат. — Санаа кижинин ле тындунын ортодо кезем гранды өткүрип јат, санаа кижини кудайзак болорына ууландырып јат ла кезик учуралда дезе орды јок болуп турган кижинин өлүми болбозын солып јат. Бу мынан көргөжин, санаа јакшынак јүрүмнин сок јаныс јолы болор аргалу болуп јат. Бис бойыбыстың јаныбыста санааны көрбөй дө, укпай да турубыс. Мынызы бис јакшынак жадын-јүрүмнен туура турганыбысты керелейт. Чындап, бисте книгелер бар, је книгелер тирү куучындый ла тил алыжып тургандый эмес. Слер сырагај јарамыкту да эмес темдекти тундештирерине јобигер беретен болзогор, книгелер — ол ноталар, куучындашканы дезе — кожон болуп јат.

— Слердин айтканыгар чып-чын.

Унчугышпай бардылар. Јүзин јудуругажыла тайанып алып, чырайы кунукчыл бүдүмдү, кунхиядан Дарьюшка чы-

гып клеет ле нени эрмектежип турганын угарга эжикте токтой тўшти.

— Эх, — деп, Михаил Аверьяныч тынып ийди. — Эмдиги улустаг санааны сақыбагар!

Алдында јакшы, омок ло јилбўлў јадын-јўрўм болгонын, Россияда кандый санаалу интеллигенция болгонын ла ол интеллигенция мак ла најылык-керегинде биллип аларын кандый бийик тургусканын ол куучындап ла туру. Акчаны тўлўге вексель јогынаг берип туратандар, болуш керексип турган нўкўргў болуш јетирбегени ујатту деп бодолып туратан. А кандый јорыктар, солум учуралдар болуп туратан, кандый јакшы нўкўрлўр, кандый јараш уј улустар болгон! А Кавказ — кандый кайкамјылу јер! Бир батальонный командирдин уји сан-башка кижиле, ол офицерский платьени кийип алала, јангыскаан ујдежў јогынаг эгир ле сайын кыр јаар барып туратан. Аулдарда кандый да князьла јўрўп туратан деп, айдыжадылар.

— Кудаымай, энебис... — деп, Дарьюшка терен тынат.

— А канайда аракылайтан эдибис! Канайда ажанатан эдибис! А кандый шулмус либералдар болгондор!

Андрей Ефимыч угуп та турза, је нени де укпай отурат. Ол нени де сананат ла сыраны уургап ичет.

— Меге јаантайын санаалу улус ла оморло куучындажып отурганым тўжелет — деп, ол Михаил Аверьянычтын куучынына кирижип, сақыбас јанынаг ајдат. — Менин адам меге јакшынак ўредў берген, је алтан јылдардагы шўўлтелердин салтарына киреле, мени врач болорына албанла ууландырган. Мен ол тужунда онын айтканын укпаган болзом, мен эмди санаалу улустардын чике ле тал ортозында јўрер эдим деп, меге билдирет. Байла, кандый бир факультеттин члени болуп калар эдим. Санаа ўргўлјиге ле улалып јўрер эмези база јарт, је мен ненин учун оноор јайылып турганымды слер эмди билеригер. Јадын-јўрўм дегени ол тузак. Качан сананып билер кижиле јаанап келеле, санаазы толо кирип келгенде, ол бойын арга јокто тузакка кирип калгандый ла оног чыгар арга јок деп, бодонып турат. Чындап та, јадын-јўрўм бойынын кўўниле эмес, кандый да сан-башка болуп келет... Ненин учун? Бойынын јўрўминин аайын ла амадузын ол биллип аларга туру, ого дезе айтпай јадылар эмезе болор ло болбос немени айдып турадылар; ол эжикти токулдадып јат — ого ачпай јадылар, ого ўлўм келгени база да онын кўўн-табы аайынча эмес. Текши тўбекле колбулу тўрмедеги улустар бир аай болуп кожо јуулышканда, бойлорын эмеш омок тудунып турулар, качан бир керек јаар јайылып турган улус кожо биригип ле омок, јайым шўўлтелерди куучындажып ўйди ўткўргенде, онойдо ок јў-

рүмде тузакты сеспей каладыг. Бу јанынан санаа неле де солып болбос јакшынак неме болуп јат.

«Чып ла чын».

Куучындажып отурган нөкөринин көзине көрбөй, араай ла сөсти үзүктелтип, санаалу улустар ла олорло куучындашканы керегинде Андрей Ефимыч оног ары куучындап отурат, Михаил Аверьяныч оны лаптап угуп ла ого јөпсинет: «Чып ла чын».

— Кижинин өлүми јогына слер бүтпей туругар ба? — деп, почтмейстер кенетийин сурап туру.

— Јок, күндүлү Михаил Аверьяныч, бүтпей турум, бүдер аргам јок.

— Јартын айткажын, мен де аланзып турум. Је ондый да болзо, качан да өлбөс болорым ба деп, мен ичимде сананып турум. Бойымда мынайда сананып турум: — ой, карыган шилемир, өлөр өй јеткен! — деп. Тынымда дезе кандый да үничек угулат: бүтпе, өлбөзиг!..

Ой он часка јангы ла барып јадарда, Михаил Аверьяныч јанарга шыйдынды. Тере тонын кийип јада, ол терег тынып айдат:

— Салым бисти кандый тымык јер јаар экелген! Мында ок өлөргө келишип турганы бастыразынан ачимчылу болуп јат. Эх!..

VII

Нөкөрин үйдежип ийеле, Андрей Ефимыч столдын кийинине отуруп, бичик кычыраын катап ла баштайт. Энгирдин ле оног түннин тымыгы бир де табышла бузулбай јат, өй дезе докторло кожо книгенин үстүнде токтоп ло тым тура берип тургандый билдирет, бу книгеден ле јажыл какпакту лампадан башка, бир де неме јок деп билдирет. Доктордын соок јүзи кижиликтин санаазынын алдында күлүмзиренгенине ле сүүнгенине бир эмештен јарый берип турат. О, кизи ненин учун өлүми јок эмес! — деп, ол сананат. — Качан јердин алдына кире беретен болуп јайалганда, учуучында јердин кыртыжыла кожо тонуп калатанда, оног дезе јерле кожо бир де амаду јогынан миллион јылдарла күнди айландыра јүрүп турганда, кижиге мее, көс, куучын, чугул — бу бастыразы не керектү болуп турган? Тондыраына, оног јерле кожо күнди айландыра јүрдирерине ле электеген аясту оны балкаш эдип кубултарына болуп, бийик ле кудайдый санаалу кижини ак-јарыкка јайарга да кереги јок ине.

Мынызын вешстволор солыжып туру деп айдыжадылар! Је өлүм болбос деген кей сөслө бойын токунадып турганы

неге де жарабас! Ар-бүткенде өдүп турган амадузы жок кубулталар керек десе кижиликтин тенегинен де жабыс болуп туру, ненин учун десе тенекте эмеш те болзо, санаа ла амаду бар, ар-бүткеннин кубулып турганында бир де неме жок. Олөр алдында жүрүмди жүргем, эмди өлзөм дө кем жок деп сананбай, өлүмнөн чочып турган жангыс ла коркынчаак улус онын сөйгү өлгөн соңында өлөндө, ташта, бакада... жадар деп, бойын токунадар аргалу. Баалу скрипка оодылала, кереги жок боло бергенинин кийининде, футлярдын жалтыркайы чедиге берериндий чилеп ок, веществолор солыжып турганында бойынын өлүми жогын көрөри онойдо ок кайкамжылу болуп туру.

Качан час согуп ийгенде, Андрей Ефимыч эмеш сананып аларга болуп отургужына чалкойто жадала, көзүн жумуп турат. Книгелерден кычырып алган жакшынак шүүлтелердин салтарыла, болгонбос жанынаң ол бойынын өткөн лө эмдиги өйдөгү жүрүмүн санана берет. Өткөн өйлөрдөгү жүрүми коомой, ол керегинде сананбаза торт. Эмдиги жүрүми десе база да өткөн өйдөгизиндий ок. Качан онын шүүлтези тонуп калган жерле кожо күнди эбиреде айланып турганда, доктордын квартиразыла коштой турган жаан корпуста оорудан ла кирден улам улус шыралап турганын ол јарт билип јат; айса болзо, кандый бир кижн ујуктабай, тынду немелерле бернжип отурган болор, кандый бир кижге рожа оору југуп турган болор эмезе кандый бир кижн тын эдип салган тангышкактаң онтоп турган болор, айса болзо оору улус олоордын көрүп отурган үй улустарла көзөр ойноп ло аракы ичип отурган болбой кайтсын. Отчетный јылда 12 000 кижн мекелеткен, больницадагы бастыра керектер, 20 јыл мынаң кайра болгоны чылап, уурданышла, коптонышла, төрөөндөрлө, јаман кылыктарла өдүп јат, больница алдындагызы аайынча улустын су-кадыгына каршулу ла неге де жарабас учреждение болуп јат. 6 №-лү палатада, решетканын кийининде Никита оору улусты согуп турганын ла Мойсейка күнүн ле городко барып, суранып жүргенин ол билип јат.

Экинчи јанынаң десе, калганчы 25 јылдын туркунына медицинада чөрчөктің кубулталар болгонын ол сүрекеј јакшы билип јат. Качан ол университетте үренип турарда, медицина алхимиянын ла метафизиканын јеткерине бастыра деп, ого билдирип турган, эмди десе, качан ол түниле кычыраын баштаарда, медицина онын жүргине торгылып, керек десе оны сүүндирип ле кайкадып турат. Чындап та, сакыбас јанынаң кандый јаркын, кандый революция! Антисептиканын шылтузында операция эдип турулар, ондый операцияны улу Пирогов керек десе келер де өйдө эдер арга жок деп бодоп турган. Тегин ле земский врачтар коркушту уур

операцияны эдерге жалтанбай турулар, өлүм болгон учурал жагыс ла катап болгон, таштын оорузун эмдеери тегин ле неме деп бодолып жат, ол керегинде керек дезе бичибей де турулар. Сифилис жегүлү эмделип жат. Үйөдөн үйеге улалатан теория, гипнотизм, Пастердин ле Кохтын ачкаан жагы немелери, статистикалу гигиена, а бистин орус земский медицина? Психиатрия онын эмдиги ооруларынын бүдүмдери, билип аларынын ла эмдееринин эп-сүмезин ле—бу мынызы алдында не болгоныла тундеп көргөндө, бүткүл Эльборус болуп жат. Эмди санаазы чыккан улустын бажына соок сууны урбай, ологро жылу чамчалар кийдирибей жадылар, оморды кижичилеп тудуп жат, керек дезе, газеттерде бичип турганы аайынча болзо, ологро спектакльдер ле ойын-жыргалдар көргүзүп турадылар. Эмдиги өйдө 6 №-лү палатадагыдый не де аайы жок жүрүм жагыс ла темир жолдон ыраагы эки жүс беристеде турган городто болор аргалузын, городтын башчылары ла бастыра жарлу улустары — жарымдай бичикчи мешандары врачтан жаан ийде-күчти көрүп турганын, врач омордын оозына кайылткан телегирди де уратан болзо, омор ого ижемжилү бүдүп турарын Андрей Ефимыч билип жат; өскө жерде болгон болзо, улустар ла газеттер бу кичинек Бастилияны кажы жерде коскорып, чачып салар эди.

«Же канайдар? — деп көзин ачып тура, Андрей Ефимыч бойынан сурап туру: — Мынан не боло берет? Антисептика да, Кох то, Пастер де болзын, керектин аайы бир де кубулбаган. Оорыры ла өлөри онойдо ло болгончо. Санаазы чыккандарга ойын-жыргалды ла спектакльди көргүзүп турадылар, же ондый да болзо, оморды жайымга божотпой турулар. Ондый болгожын, бу бастыразы кей төгүн неме. Керектин аайыла болзо, эн артык венский клиниканын ла менин больницамнын ортодо кандый да башказы жок».

Же күйүнип турганы аайлу онын кородогоны ла санааркаганы ого неме килебес болорына чаптыгын жетирип турулар. Бу чинеэзи чыкканынан улам болуп турган ошкош. Уур бажы кичине жаар калагдайт, жымжак болзын деп, ол жүзинин алдына колдорун салып, онон ары сананат:

«Мен каршулу керекке служить эдип, бойым ок мекелеп турган улустан иш-жал алып турум; мен ак-чек кижичилем эмес. Же мен бойыма бойым аайынча бир де неме эмес ине, мен жүк ле керектү болуп турган социальный каршунун бөлүгөжи: бастыра уездтердин чиновниктери каршулу ла иш-жалды тептегин алгылап турулар... Ондый болгондо, бойымнын ак-чек эмезимде мен бурулу эмес, а өй бурулу... Мен эки жүс жыл мынан орой чыккан болзом, мен сырагай өскө кижичилем болор эдим».

3 час согордо, ол лампаны өчүреле, уйуктаар кыбы жаар барды. Же онын уйуктаар күүни келбей жат.

VIII

Эки жыл мынаг кайра земство жакшы күүни тудала, земский больницаны ачарына жетире городской больницада медицинский ишчилерди көптөдөрине болуш эдил, жылдын сайын үч жүс салковойдон акча берип турарына жөп чыгарган болгон ло Андрей Ефимычка болужарына город уездный врачты Евгений Федорыч Хоботовты алдырып келген болгон. Ол сүрекей жинт кижини — ого одус та жаш жок, жалбак жүстү, кичинек көстү, сары чырайлу ла бийик сынду. Байла, онын адазынын адалары өскө укту болгодый. Ол городко бир де акча жогынан, жаан эмес чемоданду ла жинт, же жараш эмес үй кижиле келген. Үй кижини ол бойынын кухарказы деп адап жат.

Бу үй кижиде эмчек бала бар. Евгений Федорыч козыректү фуражкалу ла бийик сопокту, кышкыда десе кыска тере тонду жүрет. Ол фельдшер Сергей Сергеичле, казначейле жуук нажылажып алган, арткан чиновниктерди десе ненин де учун аристократтар деп адап, олардон кыйып жүрет. Онын квартиразында «Венский клиниканын 1881 жылдагы жагыдан жагы рецепти» деп жүк ле бир книне бар. Оору кижиге барганда, ол бу да книне бойыла кожо алат. Энгирлер сайын ол клубта биллиард ойноп турат, көзөрдү десе сүүбей жат. Куучындашканда канитель, уксушту мантифоллия ла көп өскө дө сөстөрдү тузаланарга сүрекей сүүп жат.

Неделеледе больницага ол эки катап барып жүрет. Больницага келгенде, палаталарды керип базат ла оору улусты көрүп турат. Мында антисептика ла кан сорор банклар жогына ол чугулданып жат, же ол Андрей Ефимыч ачынар болор деп коркып, жагы ээжилерди тургуспай жат. Иш аайынча бойынын нөкөрүн Андрей Ефимычты ол карыган кулугур деп бодол туру. Ол ондо көп жөөжө барына сезинип, туйкайынан ого күйүнүп туру. Ол онын ижине турарга күүндү.

IX

Ласкы энгирлердин бирүзінде, март айдын учында, качан жерде кар жок болордо ло, больницанын садында баарчыктар кожондожып турарда, доктор бойынын жуук нөкөрүн почтмейстерди воротага жетире үйдежип саларына тышкаары чыккан. Шак ла бу өйдө суранып жүреле, ойто келип турган, керик Мойсейка оградага кирип клеткен. Ол бөрүк жок жылаңаш будында тайыс калошту, колында жаан эмес таарычакту болгон. Таарычагына суранып алган немелерин салып алган.

— Акча бер! — деп, сооктон калтыражып ла күлүмзиренип, ол доктордон сураган.

Качан да мойноп билбес Андрей Ефимыч ого бир гривеник акча берди.

«Мынайда жүрерге жарабас — деп, онын кызарып калган арык жодолу жылагаш буды жаар көрүп, ол сананды. — Тышкаары үлүш ине».

Ачынып ла жескинип турган аайлу бүдүмдү, бирде онын тас бажы, бирде жодозы жаар көрүп, ол еврейдин кийининче флигель жаар басты. Доктор кирип ле келерде, чога салып койгон бор-ботконунг үстүнөг Никита тура коноло, сирейе туруп ийди.

— Эзен, Никита, — деп, Андрей Ефимыч жымжак үниле айтты.

— Бу еврейге сопок берип ийер керек пе кандый, оной башка соокко алдыртар.

— Угун турум, слердин высокоблагородие. Мен дежурныйга айдып саларым.

— Жарайт. Сен сопокты оной мениг адыманг сура. Мен сурагам деп айт.

Сенектег палата жаар киретен эжик ачыла берди. Иван Дмитрич орында жадып тура, чаганагыла көдүрилип алала, өскө кижининг үнин токунап болбой тындап турала, кенетийин докторды танып ийди. Ол бастыра бойы чугулданганынаг улам калтыражала, тура коноло, чугулду ла кызыл жүстү, көзин кайра көрүп алып, палатанын ортозына жүгүрип келди.

— Доктор келген! — деп кыйгырала, ол каткыра берди. — Учы-учында сакып алдыбыс! Господалар, уткуп турум, доктор бойынын келгениле бисти кижиге бодоп жат! Көрмөс ошкош шилемир! — деп ол туйуксынала чынгырып, будыла полды тирсилдедип ийди, палатада онын ондыйын качан да көрбөгөндөр. — Бу шилемирди өлтүрер керек! Жок, өлтүрөтени ас! Улус жүрбес жерде сууга чөндүрип салар керек!

Бу мыны уккан Андрей Ефимыч сенектег палата жаар көрөлө, жымжак үниле сурады:

— Не учун?

— Не учун?—деп, коркыдып турган бүдүмдү ле халадын калтыражып жабынып, ого удур келип, Иван Дмитрич кыйгырып ийди. — Не учун? Уурчы! — деп, көрөр күүни жок болуп ла түкүрерге турган чылап, ээриндерин бүртийтип, ол айтты. — Эрлик! Кижиге өлтүрөөчи!

— Токунагар,— деп бурулу күлүмзиренип, Андрей Ефимыч айтты. — Слерди бүдүмжилеп турум, мен качан да бир де неме уурдабагам, арткандарын дезе, байла, слер тын көптөдип турган болгодыйыгар. Слер меге чугулду деп, мен

көрүп турум. Токунагар, слерди сурап турум, аргагар бар болзо, табыланып айдыгар: слер не учун чугулду?

— Слер не учун мени мында тудуп туругар?

— Не учун десе, слер оорулу.

— Эйе, оорулу. Же санаазы чыккан ондор, жүстер тоолу улус жайымда баскылап жүрү ине, ненин учун десе слер бойыгардын неме керексизбизгерден улам оморды сукадык улустаң анылап болбой туругар. Ненин учун мен ле бу отурган ырызы жок улус бастыразы учун мында отурап учурлу? Слер, фельдшер, дежурный ла бастыра слердин больницагардын көрмөстөри кылык-жагы жанына бистин кажыбыстаң ла чик жок жабыс, бис ненин учун отурып жадыбыс, а слер жок? Мында логика кайда?

— Кылык-жагы ла логика мында кереги жок. Бастыразы айалгалардан камаанду. Кемди отургыскандар, омор отурып жат, кемди отургыспаган, омор жайым басып жүредилер, божогоны ла ол. Мен доктор болгонымда, слер десе оорулу болгоныгарда кылык-жаг да, логика да жок, жүк ле жагыс куру учурал болуп жат.

— Бу мындый эрмекти мен аайлап болбой турум... — деп Иван Дмитрич тунгак үниле айдала, бойынын орынына отура түшти.

Мойсейка, доктор ондо болордо Никита оны тинтирге кемзинген, бойынын төжөгине калаштын оодыктарын, чаазындарды ла сөөктөрдү жайып алала, эмдиге жетире соокко тонгонынаң калтыражып, еврей тилле нени де түрген, узада чөйип куучындана берди. Ол, байла, лавка ачып алган деп, сананган болбой кайтсын.

— Мени божодыгар — деп, Иван Дмитрич айтты, онын үни тыркырай берди.

— Божодор аргам жок.

— Же ненин учун аргагар жок? Ненин учун?

— Ненин учун десе бу керек менин колымда эмес. Сананзагар, мен слерди божодып ийзем, оноң слерге жандый туза болор? Барыгар. Слерди городто жаткан улус эмезе полиция тудуп алала, кайра бери экелер.

— Эйе, эйе, онызы чын... — деп Иван Дмитрич айдала, бойынын маңдайын арчып ийди. — Мынызы коркушту неме! Же мен нени эдейин? Нени?

Иван Дмитричтин үни ле онын куулгазынду жиит санаалу жүзи Андрей Ефимычка жарай берди. Ол бу жиит кижини жажыдарга ла оны токунадарга сананган. Ол оныла коштой төжөккө отурып алды. Оноң эмеш сананала, айтты:

— Нени эдер деп, слер сурап туругар? Слердин айалгарда эн ле артык неме — мынаң качары болуп жат. Же ондый да болзо, качыштаң туза болбос. Слерди түнөй ле ту-

дуп аларлар. Качан общество бойын каршулу кылыктулардан, псих оорулулардан ла эп-жоксынып турган улустардан айрылып аларга амадап турганда, ол јендиртпес. Слерге бир ле јол артып јат: слердин мында јүретенигер кыйалта јоктон керектү деп, бек сананала, слерге токунаар керек.

— Ол бир де кижиге керек јок.

— Түрмелер ле санаазы чыккандардын туралары бар болуп турганда, олардо кем-кем отурап учурлу. Слер эмес болзогор — мен, мен эмес болзом — кандый бир өскө кижиге. Сагып алыгар, качан келер өйдө түрмелер ле санаазы чыккандардын туралары бойларынын јүрүмин токтодып салза, ол тужунда көзнөктөрдө решеткалар да, халаттар да јок болор. Јартын айткажын, ондый өй качан бирде келер.

Иван Дмитрич электеген аайлу күлүмзиренип ийди.

— Слер кокырлап туругар — деп, ол көзин сыкыйтып ийеле айтты. — Слер ле слердин болушчыгар Никита ошкош господаларга келер өйдө кандый да керегигер јок, је, күндүлү государь, эн артык өйлөр келерине керегигер јок. Мен келишпес эрмек те айдып турган болойын, каткырыгар, је јангы јүрүмнинг тандагы јаркындала берер, чындык јенер, ол тужунда бистин де оромдо байрам болор! Мен ого јетире јүрүп болбозым, өлүп каларым, је кемнинг-кемнинг балдарынын балдары ондый јүрүмди түнгей ле сагып алар. Олорды акту санаамнан уткуп ла сүүнип турум, олар учун сүүнип турум! Ичкеери! Кудай слерге болушсын, најылар!

Иван Дмитрич өрө турала, колдорын көзнөк јаар уулап, үни токунап болбой, онон ары айдат:

— Бу решеткалар учун слерди алкап турум! Чындык эзендик болзын! Сүүнип турум!

— Мен мынан сүүнгедий немени көрбөй турум — деп, Андрей Ефимыч айтты. — Ого Иван Дмитричтин бүдүми театральный деп билдирген ле ол ок өйдө сүрекей јараган.— Түрмелер ле санаазы чыккандардын туралары јок болор, слердин айтканыгар аайынча чындык јенер, је керектердин аайы кубулбас ине, ар-бүткеннинг законы ол ок бойынча артып калар. Улустар, эмдиги ок чылап, оорып, карып ла өлүп турарлар. Слердин јүрүмигерди кандый да јакшынак тандак јарыткадый болзын, учы-учында, слерди түнгей ле межикке кадайла, оро төмөн чачып ийерлер.

— А, өлүми јок болоры?

— Э, болор!

— Слер бүтпей туругар, је мен дезе бүдүп турум. Кудай јок болгон болзо, оны улус сананып таап алар эди деп, Достоевский ол эмезе Вольтер, кемизи де айдат. Олүм јогы

жок болзо, оны кажы бир өйдө кижиликтин улу санаазы таап алар деп, мен терең бүдүп турум.

— Жакшы айдылган — деп, сүүнгенинен күлүмзиренип, Андрей Ефимыч айдып ийди. — Слер бүдүп турганыгар сүрекей жакшы. Ондый бүдүмжиле стенеге де жаба кадып калгандар сайрап жадар аргалу. Слер кайда-кайда үредү өткөнигер бе?

— Эйе, мен университетте үренгем, же оны божотпогом.

— Слер сананып ла керектин аайын билер кижиге эмтиригер. Кандый ла айалга боло берген тужунда токунаалу болорын слер бойыгардан бойыгар таап алар аргалугар. Санаалу жүрүмге амадап турган жайым, терең шүүлте ле жердин үстүнде тенекусү немени бүткүлинче кыйа көрөри — бу эки немеден өскө немени кижиге качан да билбеген. Слер үч решетканын кийининде де жадатан болзогор, слер де ол немелерле тузаланар аргалугар. Диоген бочкодо жаткан, же ондый да болзо, жердин бастыра каандарынан ырысту болгон.

— Слердин Диогенигер тенекусү болгон — деп, Иван Дмитрич кунукчылду айдып ийди. — Диоген керегинде ле кандый да санаалу жүрүм керегинде слер меге не айдып туругар? — деп айдып, кенетийин чукулданала, туруп чыкты. — Мен жүрүмди сүүп жадым, учы-кыйузы жок сүүп жадым! Мени кем де истеп тургандый, мен жаантайын неден де чочып жүредим. Же кезикте жадын-жүрүм жүрерге ачаптанып турган минуталар менде база болуп жат, ол тужунда санаам чыга бербезин деп, мен коркып жүредим. Жадын-жүрүм жүрерге сүрекей күүнзейдим, сүрекей!

Ол токунадынып болбой, палатала ары-бери базып ийеле, үнин жабызадып, айтты:

— Качан мен нени-нени сананып тургамда, меге жүзүн ле жүөр немелер эбелет. Меге кандый да улус келип турадылар, мен улустын үндерин, музыканы угуп турадым, мен кандый да агаштардын аразыла, талайдын жаказыла базып жүредим деп меге билдирет, мен жүзүн-жүөр немелерди сананарга сүрекей күүнзейдим... Же ондо жагы не барын меге айдыгар? — деп, Иван Дмитрич сурады. — Ондо не бар?

— Слер город керегинде бе, эмезе текши керектерди биллип аларга күүнзеп турганыгар ба?

— Же, озо баштап город керегинде, онон дезе текши керектерди айдыгар.

— Же канайдар? Город сүрекей кунукчыл... Куучындажып та алар кижиге жок, кемди-кемди угар да арга жок. Жагы улус жок. Жартын айткажын, бу жуукта жиит врач Хоботов келген.

Ол мен тужунда келген. Не, коомой кижиге бе?

— Эйе, культуразы жок кижиге. Кайкамжылу, биллип туру-

гар ба... Бастыразын шүүнүп келгенде, бистинг столицаларыбыста улустын санаалары жаңыс жерде турбай жат, ичкее-ри барып жат, онойдордо, ондо жакшы улустар да бар болор учурлу, же нениг де учун кажы ла катап биске онон кижн көрбөгөдүй улустарды ийип турадылар. Ырызы жок город!

— Эйе, ырызы жок город! — деп айдып, Иван Дмитрич үшкүрүп ийеле, каткыра берди. — А текши керектер кандый? Газеттерде ле журналдарда нени бичигилеп жат?

Палатада карагуй боло берген. Доктор бут бажына туруп алала, гран ары жанында ла Россияда нени бичип турганын ла эмди шүүлтелердинг ууламжызы канайда болотонь темдектелип турганын куучындап баштады. Иван Дмитрич ажарулу угуп ла сурактар берип турды, же кенетийин, жалтамчылу нени де эске алынгандый, бойынын бажын тудуп алала, учазын доктор жаар эдип, төжөгине жада түшти.

— Слерле не боло берди? — деп, Андрей Ефимыч сурады.

— Слер менен база бир де сөс угуп албазыгар! — деп, Иван Дмитрич кату айтты. — Мени амырынча артырып салыгар!

— Недег улам?

— Слерге айдып турум: артыргызыгар!

Андрей Ефимыч ийиндерин кызынып, үшкүреле, чыга берди. Сенекле өдүп жада, ол айтты:

— Мында канайып-канайып жуунадып салган болзон Никита... Сүрекей уур жыт!

— Угуп турум, ваше высокоблагородие.

«Кандый жакшынак жиит кижн! — деп бойынын квартиразына барып жада, Андрей Ефимыч сананды. — Мен мында жадып турган бастыра өйднн туркуньна бу, байла, кижн куучындажып алгадый баштапкы кижн болгодый. Ол керектерди шүүнүп билер ле сырагай ла керектү немелерди билип аларына жылбиркеп турат».

Кычырып турала, онон уйуктаарга жадып тура, ол жаантайын Иван Дмитрич керегинде сананып турган, экинчи күнде эртен тура ойгонып келеле, кече санаалу ла жылбүлү кижиле танышканын эске алынды, баштапкы ла учуралда ого база катап барып келерге шүүнүп алды.

Х

Иван Дмитрич кечеги ок чылап, бажын колдорыла кабыра тудунып ла буттарын бойы жаар тартынып алган жатты. Онын жүзи көрүнбей турган.

— Эзендер, менин најым, — деп, Андрей Ефимыч айтты. — Слер уйуктабай туругар ба?

— Баштапкызында, мен слерге најы эмес — деп, Иван Дмитрич төжөккө жадып кимиренди, — экинчизинде дезе,

слер тегине албаданбагар: слер менен бир де сѳс угуп болбозыгар.

— Сан-башка... — деп, Андрей Ефимыч чукулданган аясту кимирендди. — Кече бис кандый јѳптѳ куучындашканыбыс, је кенетийин слер ненин де учун ачынала, тургуза ла кедерлей бердигер... Ајса болзо, мен эп-јок неме айттым эмеш пе, эмезе слердинг шѳѳлтегерге јарабай турган эрмек айттым эмеш пе...

— Эје, мен слерге ле бѳтпезим! — деп, ѳрѳ кѳдѳрилип, доктор јаар электеген аясту ла чочынкай кѳрѳп, Иван Дмитрич айтты; онын кѳстѳри кызарып калган болгон. — Шпионить эдерге ле кандый бир неме билип аларга, ѳскѳ јерге барыгар, мында дезе слерге эдер неме јок. Слер ненин учун келгенигерди мен кече сезинип ийгем.

— Сан-башка куучын! — деп, доктор кѳлѳмзиренди. — Онойдордо, мен шпион деп, слер сананып туругар ба?

— Эје, сананып јадым... мени ченеп кѳрѳрине ийген шпион, эмезе доктор, онызы тѳнгей ле.

— Ах, слер токтогор, буруумды таштагар... кылыкту кижѳ эмтиреер!

Доктор тѳжѳктің јанындагы отургушка отурып алала, ого килеп турган аайлу, бажыла јайкады.

— Је слердинг шѳѳлтегер чын деп бодойлы, — деп, ол айтты. — Полицияга туттургузып берерге болуп мен слерди куйбуртып турган болойын. Слерди арестовать эдер ле онон айтты. — Полицияга туттургузып берерге болуп, мен слерди коомой болор деп сананып туругар ба? ѳскѳ јерде јадарына, керек дезе каторгага да аткарып ийгедий болзо, бу флигельде отурганына кѳрѳ, коомой эмес, карын јакшы ине? Мен де сананып турум, ондо коомой эмес... Онойдордо, неге коркыйтан?

Бу сѳстѳр Иван Дмитричтин кѳксине торгыла берген болгодый. Ол табыланып отурып алды.

Эңиргеери ѳй бежинчи часка барып јаткан. Бу ѳйдѳ Андрей Ефимыч јаантайын бойынын комнаталарында базып јѳретен болгон. Дарыюшка дезе ого сыра ичетен ѳй јеткен эмеш пе деп, онон сурап туратан. Тышкаары ајас кѳн болгон.

— Мен обедтин кийининде амырап аларга тышкаары чыккам, онон дезе слерге келдим — деп, доктор айтты. — Тышкаары јастың бойы.

— Эмди кандый ай? Март па? — деп, Иван Дмитрич сурады.

— Эје, марттың учы.

— Тышкаары балкаш па?

— Јок, сѳрекеј де эмес. Садга дезе орык јолдор бар.

— Эмди городтың тышты јаар кандый бир јерге коляс-

каны јегип алала, барып келген кижн, јакшы болор эдн, онон јылу, ару-чек кабинетке јанып келеле, баштыг ооружынан јакшы доктордо эмденген болзо... — деп, јангы ла ойгонып келгендн, бойынын кызыл кзнн уужап, Иван Дмитрич айтты.—Мен кижн чилеп јуртабаганымнан бери кзп ој отти. Мында јыт! Кижн чыдашкадн эмес!

Кечеги болгон куучыннын кннннде онын чинеезн чыгып калган ла ол мылјы болгон, онын учун тыг јилбиркебей, куучындынп отурган. Онын сабарлары тыркырап турган, бажы тыг оорып турганы онын јзунен кзрүнп турган.

— Јылу, ару-чек кабинеттн ле бу палатанын ортодо кандн да башказы јок — деп, Андрей Ефимыч айтты. — Кнжннн амыры ла неле немезн јеткнл болоры онын тышјанында эмес, онын бойында.

— Канайып онойдо?

— Тегнн кижн тышјанынан јакшыны эмезе јаманды, јартап айтса, коляскадан ала кабинетке јетнре сақып јат, сананып билер кижн бойынан бойын сақып јат.

— Барыгар, бу философияны јылу ла јннлектер јытанып турган Грецияда таркадыгар, мында дезе ол климатка јарабай јат. Бу мен Диоген керегннде кемле куучындышкан эднм? Слерле ошкош?

— Эје, кече мннле.

— Диоген кабинеттн ле јылу помещеннелердн керекснбейтен болгон; ондо ол јогынан да изу. Бочкада јадып алала, апельснндердн ле олівкаларды јнп ле туратан эдн. Ого Россияда јадарга келншкен болзо, ол декабрьдан да болгой, майда да комнатага кирерге сурана берер эдн. Кайдаар да барбас, сооктон корчойо берер эдн.

— Јок Соокты, эт-кан канайып та ачыза, кижн сеспес аргалу. Марк Аврелнн мынайда айткан: «Эттнн ачып турганы керегннде тнру кзргзү болуп јат: ол кзргзүни кубуларга болуп, бек сананып ал, оны туура чач, комыдаарын токтот, ол тужунда ачузы јылыа берер». Бу чындык керек. Ойгор кижн, эмезе тегнн ле сананарын, шүүнернн билер кижн кунугарын кзрз кзүнн јок болуп турганыла агыланып јат; онднн кнжн јаантайын не ле немени јарадып, бнр де немеге јайкабай јат.

— Оннойдордо, мен тенек, ннннн учун дезе мен кунугадым, не ле немени јаратпайдым ла кнжнннн каршулу кылыгын кайкайдым.

— Слер оннойдо тегнн ле сананбагар. Слер немени јаантайын быжулап сананып турган болзогор, бнске бнстн токунатпай турган тышјанындагы бастыра немелер неге де јарабазын слер бнлнп аларыгар. Јурүмдн санаалу тзззбрнне амадаар керек, чындык аргалу јурүм онызында болуп јат.

— Jүрүмди санаала төзөөр... — деп айдып, Иван Дмитрич чырчыйа берди. — Тышянындагы, ичянындагы... Оөркөбөгөр, мен мыны билип албай турум. Мен жагыс ла немени билерим, кудаи мени жылу каннаг ла нервалардан жайаганын мен билерим, эйе-с! — деп, өрө туруп ла докторго чугулду көрүп жада, ол айтты.—Органический ткань жүрүмдү аргалу болзо, кандый ла немени сезип турар учурлу. Мен дезе сезип турум! Эдим ачыганда, мен каруузын табыштанганымла, ыйлаганымла жандырып жадым, кижичи кылыгы аайы жок коомой улустарды көрөр күүним келбейт. Менин шүүлтемле болзо, мынызы жадын-жүрүм деп адалып жат. Организм жабыс болзо, ол не ле немени ас сезет, неме табарганына каруузын уйан жандырат, организм бийик болзо, ол не ле немени жакшы сезет ле чындык керекти сергелен билип турат. Мыны канайып билбей туругар? Бойы доктор, мындый тегин немелерди билбей жат! Кунугатанын өштөйтөнине, жаантайын омок болорына ла бир де немеге кайкабаска болуп, бу мындый айалгага једип алар керек, — Иван Дмитрич течпек, семис, мелтиреп турган эр кижичи јаар колын уулады — ол эмезе бойын кандый ла немени сезинбес болорына јетире тазыктырар керек, өскө сөслө айтса, өлүп калар керек. Оөркөбөгөр, мен куулгазынду да, философ то кижичи эмес, бу керектен мен нени де ондобой турум — деп, Иван Дмитрич тыртындаган аайлу айдып турды. Кандый бир немени шүүнип куучындагып отуруп арга менде жок.

— Жок, ондый эмес, слер эрмекти сүрекей жакшы шүүлтелү айдып туругар.

—Слердин темдек эдип көргүзип турган стойктер сүрекей жакшы улус болгондор, је олордын үредүзи эки мун жыл мынаг кайра тонуп калган, ичкеери бир де тамчы жылбаган ла мынаг ары жылбас, ненин учун дезе ол практичный ла жүрүмдү эмес. Слердин шүүлтегер жүзүн-базын үредүни истежип, бойынын жүрүмин өткүрүп турган жүк ле ас тоолу улустын ортодо жүрүп жат, улустын көп жарымы оны билбей жат. Байлык јөбжөгө, эптү жадын-жүрүмге, амыр-күүндү болорын таркадып турган үредү, јеткерди ле өлүмди улустын көп жарымына сырагай јарты жок неме болуп жат, ненин учун дезе улустын көп жагында балык јөбжө дө, эптү жадын-жүрүм де жок болгон; јеткерди кыйа көрөтөни ого жүрүмнин бойын кыйа көрүп турганыла түнгей болор эди, ненин учун дезе кижинин бастыра жүрүми аштап та жүреринен, соокко до тонуп жүреринен, улуска да јаман көрдиреринен, өлөр алдында өлбөйин деп коркыйтанын жылыитарынан туруп жат. Кижинин бастыра жүрүми ондый једиклестерле колбулу. Онон улам кижичи жүрүмине уурзынып ла оны көрөр күүни жок болуп турар, је ондый жүрүмди кыйа көрөргө јарабас.

Эйе, онойдо такып айдып турум, санаазы жагыс жерде туруп тургандардын үредүзи келер жакшынак немени качан да эдер аргалары жок, эттинг ачузына сергеленг болоры, оныла тартыжары, раздражениеге каруузын жандырып билери чак башталардан ала бүгүнгү күнге жетире ичкеери барып турганын слер көрүп туругар ине...

Иван Дмитрич шүүлтелеринин ууламжызын кенетийин ундуп, токтой түжүп, ачынганына мандайын сыймады.

— Кандый да жаан учурлу неме айдарга сананала, булга-ла бердим — деп, ол айтты. — Мен не керегинде айттым? Эйе, санаама кире конды! Эмди десе мен айдып турум: санааны жагыс жерде туруп тургандардын кемизи де бойынын жуук төрөөнин ойто садып аларга болуп, бойын кул эдип садынып ийген. Онойдордо, стоик, кижини раздражениени билип турган, ненин учун десе жуук кижини учун бойын жоголтып турган ондый кижиге киленкей күүн-тап керектүзүн, слер көрүп туругар. Үренип билип алган немелеримди мен мында түрмеде ундуп салдым, онон башка база нени-нени эске алынар эдим. Христосты алалыктар? Христос чындык керекке эригип турганыла беринип туратан, ол жеткерге удур каруузын ыйлаганыла, күлүмзиренгениле, кунукканыла жандыратан. Ол өлүмди өштөбөйтөн, түбек онон кыйып өдө берзин деп, Гефсиманскийдеги садта кудайга бажырып туратан.

Иван Дмитрич каткырала, отура түшти.

— Кижинин амыры ла не ле немези жеткил болоры онын тышжанында эмес, онын бойында болзын — деп, ол айтты.

— Шыраны керексиз, бир де немеге кайкабас керек болзын. Же слер десе, бу мыны кандый шылтактан улам таркадып туругар? Слер куулгазынду ба? Философ по?

— Жок, мен философ эмес, же мыны кажы ла кижини таркадып туура керек, ненин учун десе бу керектү неме болуп жат.

— Жок, мен билерге турум, слер санаалу, жеткерге түшкендерди кыйа көрөр лө өскө дө керекте бойыгарды ненин учун анылап туругар? Слер кажы бир өйдө түбекке кирдигер бе? Түбек керегинде слер нени-нени билип туругар ба? Айдыгар: слерди бала тужунда чыбыктадылар ба?

— Жок, менин ада-энем балдарын качан да сокпос болгондор.

— Мени десе адам тын соготон болгон. Менин адам узун тумчукту ла сары мойынду кату чиновник болгон. Же слер керегинде куучындажалыктар. Слерге бастыра жүрүмизерде бир де кижини сабарла табарбаган, слерди бир де кижини коркытпаган, жаман көрбөгөн, слер букадый су-кадык. Слер адагардын колтыгында өскөнигер ле онын счедыла үренгенигер, онон тургуза ла кижини алдыгар. Слер бирме жылдан ажыра

одынду, жарыткышту, айылдын ичинде иштенетен кижилү, акча төлөбөй, белен квартирага жатканыгар, ого үзеери бойыгардын ла күүнигерле иштеп жүрер право тузаланганыгар. Слер энеден чыкканынаг бери жалку, мылжы кижы эмтиригер, онын учун слер бойыгардын жүрүмигерди бир де кижичаптыгын жетирбезин деп, төзөөргө амадаганыгар. Керектеригерди слер фельдшерге ле бойыгардый ок өскө дө жалкуларга табыштырып бергенигер, бойыгар жылу ла табыш жок жерде отурганыгар, акча жууганыгар, книгелер кычырып отурганыгар, болор-болбос жүзүн-жүүр немелерди шүүнип, аракыдап (Иван Дмитрич доктордын кызыл тумчугу жаар көрди) ла сайрап жатканыгар. Кыскарта айтса, жүрүмди слер көрбөгөнигер ле оны бир де билбей туругар, чындык керектерле жүк ле теоретически танышкан эмтиригер. Жеткерди дезе слер кыйа көрүп туругар, тегин шылтактанг бир де немеге кайкабай туругар: ары-бери суртулдап турары, тышжанындагы ла ичжанындагы жүрүмге, түбекке ле өлүмге кыйа көрөтөни, сагыштанатаны, чындык аргалу жүрүм — бу бастыразы философия, ол Россиядагы беленге жадып тургандарга сырангай жарап жат. Темдектезе, слер өбөгөни эмегенин согуп турганын көрүп жадыгар. Онын адаанын не алар? Ары соккойло, кажы бир өйдө түней ле экилези өлүп калар, ого үзеери согуп турган кижича согуп турганыла соктырып турган кижини жамандап турган эмес, бойың бойы жамандап жат. Аракылайтаны тенексү ле жакшы эмес неме, же оны ичсенг де өлөринг, ичпезенг де өлөринг. Тиштерим оорып жат... деп, үй кижича келет. Же оног не боло берер? Оору керегинде көргүзү, ого үзеери бу ак-жарыкта оору жогынан жадып болбозын, бастырабыс өлөрибис, онын учун үй кижича ары кедери бар, меге шүүнерге ле аракы ичерге чаптык этпе. Нени эдер, канайда журтаар деп, жийт кижича жөп сурайт, бу сурактын каруузын берердег озо өскө кижича эмеш сананар эди, мында дезе онын каруузы белен: санаалу болорына эмезе чындык аргалу жадырына күүрен. Бу фантастический «чындык аргалу жүрүм» дегени не? Ол сурактын каруузы жок. Бисти мында решетканын кийининде тудуп, ириндедип ле бижарладып турулар, же онызын сүрекей жакшы ла санаалу керек деп бодоп турулар, ненин учун дезе бу палатанын ла жылу, ап-ару кабинеттинг ортозында кандый да башка неме жок. Жарамыкту философия: эдер де неме жок, жолың да ару, бойыңды куулгаазыңду да деп бодоп турун... Жок, сударь, ол философия эмес, шүүнери эмес, санаанын элбеги эмес, жалку,тенексү шүүлте... —Эйе!—деп айдала, Иван Дмитрич катап ла чугулдана берди. — Түбекке түшкендерди жаман көрүп туругар, эжикле слердин сабарыгарды кыстап ийгежин, бастыра тамагыгарла алгыра береригер!

— Айса болзо, алгырбазым! — деп эмеш күлүмзиренип, Андрей Ефимыч айтты.

— Эйе, канайып! Слерди паралич согуп ийген болзо, эме-зе бойыныг жамызыла, ижиле тузаланып, кандый бир тенек слерди улустыг көзинче жаман айткан ла бу керек учун ол каруузына турбазым слер билип турганыгар болзогор — же ол тужунда өскө улусты санаа алынарына ла чындык аргалу жүрүмге канайда ийерин слер билип алар эдигер.

— Мынызы жик жок айдылган — деп, каткырып ла колдо-рын уужанып, Андрей Ефимыч айтты. — Эрмекке слердин түп-шүүлте эдерин билип турганыгар мени жакшы жанынан кайкадып туру, слердин бу жаны ла мениг кылык-жаным керегинде куучындаган эрмегер сүрекей тыг айдылган. Жартын айткажын, слерле куучындашканымда, мен тыг сүүнип турадым. Же-с, мен слердин айтканыгарды угуп алдым, эмди мениг айтканымды угарга жөбигер беригер...

XI

Бу куучын база эки часка шыдар кирези улалган байла, Андрей Ефимычка терең салтарын жетирген болгодый. Ол флигельге күнүг ле сайын жүрер боло берди. Ол оноор эртен тура ла обедтин кийининде барып туратан, Иван Дмитричле экү жаантайын карангуйга жетире куучындажып отура калатан. Баштапкы өйлөрдө Иван Дмитрич доктор ого каршу эдерге туру деп серенип, оны көрөр күүни жогын көскө айдып туратан, оног ого үрениже береле, бойыныг кылык-жаныг кезем кубултып ийген.

Доктор Андрей Ефимыч 6 №-лү палатага жүрүп туру деп, жаан удабай больницада табыш жайыла берди. Ол оноор не жүрүп турганын, ондо бүткүл частарга не отуруп турганын, не керегинде куучындажып турганын ла эмдерди нениг учун бичибей турганын бир де кижиге — фельдшер де, Никита да, оору улустарды көрүп отурган үй улустар да аайлап болбой турдылар. Онын кылык-жангы сан-башка болуп билдирип турды. Михаил Аверьяныч келгенде, ол көп учуралдарда айылында жок болотон, ондый неме алдында болбойтон болгон, Дарьюшка тыг ачынып турар боло берди, нениг учун дезе доктор сыраны аңылу өйдө ичпей, кезикте обедке де оройтып туратан.

Бир катап, бу керек июнь айдын учында болгон, доктор Хоботов кандый да керек аайынча Андрей Ефимычка келген, ого айылында туштап болбой салала, ол оны бедиреп тышкаары барган, карыган доктор санаазынан оорулу улуска барган деп, мында ого айдып бергендер. Флигельге кирип, сенекте токтой түжеле, Хоботов мындай куучын укты:

— Бис качан да нажылажып болбозыбыс ла мени бойын-

нын бүдүп турган жанын жаар тартып аларга слерге түңей ле келишпес — деп, Иван Дмитрич атыланып айдып турды. — Чындык керектерле слер сырангай таныш эмезигер ле слер качан да түбекке кирбегенигер, жагыс ла, кан сооротон томонок чылап, өскө улустын түбегинин жанында азыранганыгар, мен дезе, чыкканымнан ала бүгүңги күңге жетире үзүк жоктон түбектү жүрүм. Онын учун жартын айдып турум: мен бойымды слерден бийик деп бодоп турум ла бастыра жанынаг артыксынып турум. Мени үредетен кижигер слер эмезигер.

— Слерди бойымнын жаным жаар тартып аларына мен бир де амадабай турум — деп, Андрей Ефимыч араай ла оны биллип албаска туру деп, килеген аайлу айтты. — Керек бу мында эмес, менин најым. Керек слер түбекке түшкенигерде ле мен түшкенимде эмес болуп жат. Түбек ле сүүмжи улалгыш, кудайбыла оморды артызып салалдар. Керек бис слерле шүүнип турганыбыста ине, бис бойы бойыстанг шүүнип билер ле керекти ондоп турар улусты көрүп турубыс, бу керек бистинг санаабыс башка да болуп турган болзо, бисти најылаштырып жат, бастыра текши санаа жогы, аайланып болбозы менин жүрегиме тийе бергенин ле мен слерле желген ле сайын кандый сүүмжилү куучындажып турганым слер билген болзогор, менин најым! Слер сагышту кижигер, мен слерле оморкоп турум.

Хоботов эжикти эмеш ачып ийеле, палата жаар көрүп ийди, Иван Дмитрич ле доктор Андрей Ефимыч төжөктө коштой отурдылар. Санаазы чыкканы жүзин чырчыйтып, селт эдип ле халадын тырлажып жабынып турды, доктор дезе бажын төмөн түжүрип алган, кыймыктанбай отурды, онын жүзи кызыл, болужы жок ло кунукчыл болгон. Хоботов күлүмзиренип, ийиндерин көдүрип, Никитала удур-дедире көрүжип ийдилер. Никита ийиндерин база көдүрип ийди.

Экинчи күнде Хоботов флигельге фельдшерле кожо келген. Экилези сенекте тургандар ла тындап турдылар.

— Бистинг карыганыбыс чочый берген ошкош! — деп, Хоботов флигельден чыгып жада айтты.

— О, кудайыбыс, бистинг жаманыс таштагар! — деп бойынын жалтырада арчып салган сопогы кирленбезин деп, түйүлип калган сууны чебер кечип, кудайзак Сергей Сергеич үшкүрип ийди.— Күндүлү, Евгений Федорыч, жартын айткажын, мен мындый керек боло берерин туку качаннаг бери сакып тургам!

XII

Онын кийининде айландыра кандый да жажытту неме болуп турганын Андрей Ефимыч сезинип турды. Эр улустар, оору улусты көрүп турган үй улустар ла оору улус ого туш-

таган тужунда, оны серемжилү ајыктап ла онон шыбыштажып турадылар. Ол больницанын садында дежурныйдын Маша деп кызычагына туштап турарына сүүп туратан, эмди, качан ол онын бажын сыймаарга ого күлүмзиренип жууктап келерде, кызычак онон ненин де учун качып турат. Почтмейстер Михаил Аверьяныч эмди онын куучынын угуп тура, «чыпчын» деп айтпай, «эйе, эйе, эйе...» деп јарты јок нени де кимиренет, оны санааркап ла кунукчылду ајыктап отурат, ол ненин де учун бойынын нөкөрине аракыны ла сыраны ичпезин деп јөп берип турды, је ондый јөпти берер тужунда бойы сүрекеј ле кижн болуп чике айтпай, нени айдарга турганын билип алзын деп, өскө эрмекти айтканы ажыра эске алындырып турды. Ол батальоннын бир командири, полковой священник керегинде, озор аракы ичкени ле онон улам оорыгандары керегинде, је ичерин чачканы ла су-кадык боло бергендери керегинде айдып туратан. Андрей Ефимычка иш аайынча нөкөри Хоботов эки-үч катап келип јүрген, ол аракыны ла сыраны ичпезин деп, Андрей Ефимычты база јөптөп турган ла бир де шылтак јогынан бромистый калийди ичсин деп, ого шүүлте эткен.

Август айда Андрей Ефимыч городтын башчыларынан јаан учурлу керек аайынча келип барзын деп сурап турган письмо алган. Управага темдектелген өйдө келеле, Андрей Ефимыч ондо воинский начальникке, уездный училищенин штатный дежурныйына, управанын членине, Хоботовко ло доктор кижн деп оныла таныштырган база кандый да толо, ак чырайлу господинге туштаган. Польский, айдарга уур өбөкөлү бу доктор городтон ыраагы одус беристе јерде, жылкылар өскүрер заводто јаткан ла эмди бу городко јорык јүреле, кирген эмтир .

— Мында слер јанынан-с, бичилген угузу бар — деп, качан бастыразы јакшылажала, столдын кийинине отурып алган кийининде управанын члени Андрей Ефимычка айтты.

— Төс корпустагы аптекада тапчы, оны флигельдердин бирүзине көчүрер керек болгодый деп, бу Евгений Федорыч айдыжат. Онызы кем јок, көчүрерге јараар, је төс шылтак — флигельге ремонт керек.

— Эйе, ремонт јогынан неме болбос — деп эмеш сананала, Андрей Ефимыч айтты. — Темдектезе, толыктагы флигельди аптекага келиштире јазап ийзебис, бу керекке ас ла дезе беш јүс салковой акча керек болор деп, сананып турум. Чыгым сүрекеј көп.

Кезек өйгө унчукпай бардылар.

— Бу больницаны онын эмдиги бүдүми аайынча тударына городко чыдал јетпес деп, он јыл мынан кайра мен слерге јетиргеним — деп, тымык үниле Андрей Ефимыч айдып

турды.—Ол төртөн жылдарда тудулган, же ол тужунда ийде-күч ле акча эмдигизиндий болгон эмес ине. Город кереги жок жазалдарга ла артыкту улус тура тударына сүрекей көп чыгым эдип јат. Оскө ээжилер болгон болзо, бу акчала сүрекей көрүмјилү эки больница тудар арга бар болор эди — деп, мен сананып турум.

— Же өскө ээжилерди тургузарын баштайлыктар! — деп, управанын члени омок айтты.

— Мен ол керегинде слерге јетиргем: медицинский бөлүк-ти земствонын колына беригер.

— Эйе, земствого акчаны берип ийигер, ол дезе уурдап алар — деп айдала, ак чырайлу доктор каткыра берди.

— Ол онойдо болуп јат—деп управанын члени јөпсинеле, база каткыра берди.

Андрей Ефимыч ак чырайлу доктор јаар чырайын соодып көрөлө, айтты:

— Ак-чек болор керек.

База ла унчугышпай бардылар. Чай эжелдилер. Ненин де учун сүрекей чугулданып калган, воинский начальник, стол ажыра Андрей Ефимычтын колына табарала, айтты:

— Доктор, слер бисти торт үндүп салганыгар. Јартын айткжын, слер монах: көзөр ойнобой јадыгар, үй улусты сүүбей туругар. Бистий улусла слерге кунукчыл.

Бу городто аайлу кижиге јадарга кунукчыл болуп турганы керегинде бастыразы куучындажа бердилер. Театр да, музыка да жок, калганчы катап клубта болгон танецтин вечеринде јирмеге шыдар үй улус ла јүк ле эки эр кижиге болгон. Јашөскүрим танцевать этпей, јаантайын буфеттин јанында турадылар, эмезе көзөр ойноп јадылар. Горожандар бойлорынын јүрүмининг ийде-күчин, бойлорынын јүректерин ле санааларын көзөр ойноорго ло коптожорго чыгымдап тургандары, өйди јилбүлү немени куучындажып ла кычырып өткүрерин билбей ле керексибей тургандары, санаа берип турган јакшынак немелерле тузаланарына күүнзебей тургандары сүрекей ачимчылу болуп турганы керегинде, Андрей Ефимыч бир де кижиге көрбөй, табыланып ла араайынан куучындаарын баштаган. Јүк ле јангыс санаа јилбүлү ле сүрекей јакшы неме, арткандары бастыразы кереги жок немелер. Хоботов иш аайынча бойынын нөкөрин лаптап угуп турала, кенетийин сурады:

— Андрей Ефимыч, бүгүн канча число?

Каруузын алаала, ол ло ак чырайлу, доктор бойлорынын неме билбезин сезинип турганы аайлу, экзаминаторлордын үниле бүгүн кандый күн, жылда канча күн, 6 №-лү палатада јакшынак кижиге јадып турганы чын ба деп, Андрей Ефимычтан сурап турдылар.

Калганчы сурактын каруузын Андрей Ефимыч кызарала, айтты:

— Эйе, ол оору, же сан-башка јиит кижн.

Ого база кандый да сурактар бербедилер.

Качан ол тонин кийип јадарда, воинский начальник колын онын ийинине салала, үшкүрип айтты:

— Биске, карыгандарга, амыраарга баратан өй јеткен!

Управадаг чыгып јада, бу онын санаазын шиндеп көрөрине көстөлгөн комиссия болгонын Андрей Ефимыч билип ийди. Ол ого берген сурактарды эске алынала, кызара берген ле ненин де учун эмди јүрүминде баштапкы ла катап ого медицина ачымчылу боло берди.

«Кудайымай, оло бу јуукта ла психиатрияны угуп, экзамен туткандар ине, кижини мынайда агылап көрөтөн јанг кайдаг келген? — деп, врачтар оны јангы ла канайда шиндеп көргөнин эске алынып, ол сананып турды. Психиатрия керегинде оло нени де билбей турулар!»

Јүрүминде баштапкы ла катап бойын јамаң айттырганын ла чугулдандырганын ол сезинип ийди.

Ол ок күн энгирде ого Михаил Аверьяныч келип јүргөн. Почтмейстер эзендешпей де, онын јанына базаып келеле, онын эки колынан тудуп алып, манзаарган үниле айтты:

— Менин кару најым, менин најым, слер менин акту санаамга бүдүп турганыгарды ла мени бойыгардын најыгар деп бодоп турганыгарды меге көргүзип беригер... Менин најым!

— Андрей Ефимычка куучын айдарына чаптык эдип, ол манзаарып, оног ары айдып турды: — Бийик үредүлү ле агару санаалу учун мен слерди сүүп турум. Мени угугар, менин јакшынагым. Науканын ээжилери докторлорды слерден чындыкты јажыраына јакарып јат, же мен чындыкты военный јанынаг төзөп јадым: слер су-кадык эмес! Меге өөркөбөгөр, менин кару најым, бу керегим чын, оны айландыра турган бастыра немелер туку качаннаг бери сезип салгандар. Слердин су-кадыгардын тузазына болуп, слерге амырап алары ла соодонып јүрери кыйалтазы јоктон керектү деп, меге бу јангы ла доктор Евгений Федорыч айткан. Чып-чын! Кандый јакшы! Бу күндерде отпуск алып, өскө кейди јытап аларга барып јадым. Слер меге најы болуп турганыгарды көргүзип беригер, кожо баралыктар! Баралыктар, эскидегизин эске алалыктар.

— Мен бойымды сыраңгай су-кадыкка бодоп турум — деп эмеш сананала, Андрей Ефимыч айтты. — Барар аргам јок. Бойымнын најылыгымды өскө эп-аргала көргүзип берерге меге јөбигер беригер.

Кайдаар да баратаны, неге јарты јогы, книге јогынан, Дарьюшка јогынан, сыра јогынан, 20 јылдын туркунына

тургузылган жүрүмнүн ээжилерин кезем кубултатаны — бу мындый шүүлте баштапкы минутта ого жалтамчылу ла кей неме деп көрүндү. Же управада болгон куучынды, управадан жанып клееделе, онын күүн-санаазы кандый кунукчыл болгонун ол эске алынды. Тенек улустар оны санаазы чыккан деп бодоп турган, городтон кезек ойго жүре берер деген шүүлте онын сагыжына кире конды.

— Слер кайдаар барарга шүүнип алдыгар? — деп, ол сурады.

— Москвага, Петербургка, Варшавага... менин жүрүмнүн беш жакшынак жылын мен Варшавада өткүргөм. Кандый жараш город! Баралыктар, менин кару нажым!

XIII

Бир недеде өткөн бажында, Андрей Ефимычка амырап барзын деп, жартап айтса, отставкага барарына бичик берзин деп шүүлте эткендер, бу шүүлте оны ачындырбады да, кайкатпады да, оноң база бир недеде өткөн соңында Андрей Ефимыч ла Михаил Аверьяныч почтанын аттарга жегип салган абразында отурала, темир жолдын жууктагы станциязына барып тургандар. Чаңкыр тенерилү соок, айас күндөр турган. Станцияга жетире эки жүс беристени эки конок баргандар ла жолой эки катап конгондор. Качан почтовый станцияларда чай ичерине жакшы жуулбаган стакандарды бергенде ле аттарды узак жегип турганда, Михаил Аверьяныч бастыра бойы калтырап, кугара беретен ле кыйгыратан: «Табыштанбагар! Эрмектенбегер!» Абырада отуруп жада, ол бир де минут амыр жогынап Кавказла, Польский Каандыкка бойынын жорыктаганын куучындап отуратан.

Жүзүн-жүүр учуралдар канча кирези, кандый тушташтар болгон! Ол тын айдып турган ла айдар тужунда көстөрүн сан-башка эдип кубултып туратан. Көстөрүн көргөндө, ол төгүне айдып туру деп сананар аргалу болуп турган. Ого үзеери, куучынданып отура, ол Андрей Ефимычтын жүзи жаар тынып, онын кулагына каткырып турган. Онын онойдо эдип турганы докторды кемзиндирип турган, ого сананарга ла бир немени быжулап шүүнерге чаптыгын жетирип турган.

Темир жолло үчинчи класстын тангы тартпас улустын вагоныла баргандар. Ондогы улустын кабортозы ару-чек болгон. Жаан удабай Михаил Аверьяныч бастыра улусла таныжып алган, отургуштан отургушка жүрүп, бу мындый не де аайы жок жолло жүрерге жарабас деп, тыгыда эрмектенип турды. Айландыра ла кижини кылыгы аайы жок улустар! Таң атту жүрерге жакшы: бир күнге жүс беристени чаап өдөлө, оноң

бойыңды су-кадык ла омок бодоп турадың. Бисте аш бүтпей турганы Пинский састы кургадып салганынаң улам болуп јат. Ээжилер кайда да јоғы сүрекей коркушту. Оның учы-бажы јок қуру кей куучыны Андрей Ефимычтың күүнине тийе берди.

«Бис экўнин кемизиниң санаазы чыгып калған? — деп, ол кородоп сананды. — Пассажи́рлерге бир де чаптык эт-песке, амадап турған мениң бе, эмезе ол мында бойың басты-разынаң сағышту ла артык деп сананып, оның учун бир де кижиге амыр бербей турған бу таңманың ба?»

Москвада Михаил Аверьяныч погон јок военный тон ло кызыл јолду штан кийип алған. Оромдо ол военный фураж-калу ла шинельдү јүрүп туратан, солдаттар оны уткуп тура-тан. Бу кижиге алдындагы барский кылык-јаңының јакшы ја-нын үреп алала, бойына јүк ле тенексү кылык-јаңын арты-рып алған деп, эмди Андрей Ефимычка билдирип турды. Болор ло болбос кереги јок то немелер ого јакшы көрүнип тур-зындар деп, ол сүүп туратан. Серенке столдо оның алдында јадатан ла ол оны көрүп отуратан, је кандый бир кижиге ого серенкени алып берзин деп, ол кыйгырып туратан, горнич-ныйдың көзинче ол ич кийимле базып јүреринен кемзин-бейтен, колтыкчыларын ылгаш јогынаң, керек дезе кары-гандарды сен деп айдып туратан, чуғулданганда, оларды эдиренкейлер ле тенектер деп айдатан. Оның кылыктары Андрей Ефимычка кижиге аайы јок деп, билдирип турған. Эл-ден озо Михаил Аверьяныч бойының нөкөрин Иверскийге баштап апарған. Ол акту јүректен, јерге јетире энчейип ле көстөринде јашту бажырган, бажырып божойло, терен үш-күрип, айтты:

— Кудайга бүтпей де турған болзон, је качан бажырып алганда, јүрегин токунаалу болот. Кудайдың сүрине эрдин табарт, көбркий.

Андрей Ефимыч кемзинип, эрдин табартты, Михаил Аве-рьяныч эрдин бүртейтип, бажын јайкап, шымыранып ба-жырды, оның көстөрине јаш катап ла толо берди. Онон Кремльге бардылар, ондо каан-пушканы ла каан-шаңды көрдилер, керек дезе оларды сабарларыла да тудуп көрди-лер, Замоскворечьеиниң бүдүмин јилбиркеп көрдилер, Спа-ситель храмга ла Румянцевский музейге барып јүргендер.

Олор түште Тестовто ажангандар. Михаил Аверьяныч саамайларындагы чачын сыймап, менюны узак ајыктап отур-ды, ресторандарда бойының айылында чылап бодоорына үренип калған үниле айтты:

— Слер бисти бүгүн неле азыраарыгарды көрөрибис, ангел!

Доктор базып, көрүп, ажанып, ичип жүрген, же онын санаазы жагыс болгон: Михаил Аверьянычка кородоп турган. Ол нөкөринең амырап аларга, онын жүре берерге, жажынып каларга сананган, нөкөри десе оны бойынаң бир де алтамга божотпозын ла ого амырап аларына көп соот таап берерин бойынын агару кереги деп бодоп турган. Качан көрөр неме жок боло берерде, ол оны куучыныла соододып турган. Андрей Ефимыч эки күнге улай чыдажып жүрген, же үчинчи күнде бойынын нөкөрине ол оорып ла кере тўжине айылда артып каларга туру деп айткан. Ондый учуралда ол до база артып калар деп, нөкөри айтты. Чындап та амырап алар керек, онойып базып жүрерге будын да жетпес. Андрей Ефимыч жүзин диванның учазы жаар эдип, диванга жадып алды, тиштерин тиштенип, бойынын нөкөринин айткан куучынын угуп турды. Франция кажы бир өйдө Германияны тўгөй ле кыйалта жоктон оодо согуп салар, Москвада каршулу жылыктулар сўреен көп лө аттын тыш бүдүми аайынча онын жакшы-жаманы керегинде анылаарга жарабас деп, ол оны тың бүдүмжилеп турды. Доктордын кулагы шуулаары ла жүреги согулары башталды, же ол жалакай болгонынаң улам нөкөрин кедери барзын эмесе куучынданбазын деп, сураарына тидинбей турды. Ырыс болуп, Михаил Аверьяныч номерде кунуга береле, тўштин кийининде ару кейге жүрүп аларга, тышкаары жүре берди.

Жагыскаан артып калала, Андрей Ефимыч амырап аларына санана берди. Диванда кыймыктанбай жадарга ла сен комнатада жагыскаан деп сананарга кандый жакшы! Чындык ырыска жагыскаандыра једип алар арга жок. Јер жаар тўжүп брааткан ангел кудайды артызып салган, ненин учун десе, байла, жагыскаан жүрерге сананган болор, оны өскө ангелдер билбей јат. Андрей Ефимыч калганчы күндерде көп сананган, же Михаил Аверьяныч онын бажынан чыкпай турды.

«Ол отпуск алала, меге најылык ла күүнзек болгонынан улам мениле кожо барган ине — деп, доктор кородоп сананып турды. — Бу мындый најылыктаң коомой неме жок. Ол ак-чек санаалу, күүнзек ле јалтанбас деп билдирип те турган болзо, бойы кунукчыл ине. Кунукчылына чыдажып болбозың, кезикте јаантайын жагыс ла санаалу ла жакшы сөстөр айдып турган улустар бар, же кандый да болзо, олар неме билбес улустар деп, сезинип турарың».

Онын кийининдеги күндерде Андрей Ефимыч оору кижии болуп шылтактанып, турадан чыкпай турды. Качан нөкөри оны куучыныла соододып турганда, ол жүзиле диванның бели жаар баштанып алала, кунугып туратан, эмесе качан нөкөри жүре бергенде амырап јадатан. Ол айылынаң жүре бергени учун бойына бойы ла күнүң ле сайын жүзүн-јүүр немелер

куучындап ла бойын бош салып турган нөкөрине чугулданып турды. Кандый бир жаан учурлу неме шүүнип жадарга ого канайып та келишпей турды.

«Бу меге Иван Дмитрич айткан чындык керектер амыр бербей туру — деп, бойынын болор ло болбос немени санаар-кайтанына чугулданып, ол айтты. — Жартын айткажын, төгүн... Айылыма жанып желзем, бастыра жүрүм эскидеги аайынча барар...»

Петербургта да база ондый ок болды: ол кере түжине турадан чыкпай, диванда жадып турды, жагыс ла сыра ичип аларына туруп туратан.

Михаил Аверьяныч жаантайын Варшава жаар барарына мендеп турды.

— Кару менин најым, мен оноор не керектү баратам? — деп, Андрей Ефимыч жайнылу үниле айдып турды, — жагыс-каан барыгар, меге дезе жанарга жөбигер беригер! Слерди сурап турум!

— Канайтсагар да, ононг неме болбос! — деп, Михаил Аверьяныч жөпсинбей турды. — Ол сан-башка город! Ондон мен бойымнын жүрүмимнинг ырысту жакшынак беш жылын өткүргөм!

Бойынын айтканы аайынча барбай, артып каларына ийде-күч Андрей Ефимычта жетпей калды, ол жүреги сыстап, Варшава жаар атана берди. Мында ол турадан чыкпай, диванда жадып турды, бойына ла најызына, орус тилди аайлап билип албай турган колтыкчыларга чугулданып турды, су-кадык, омок ло сүүмжилү бүдүмдү Михаил Аверьяныч эртен турадан ала энирге жетире городло жүрүп, бойынын азийгы таныштарын бедиреп турган. Ол айылында бир канча катап конбогон. Кайда өткүргени жарты жок бир түннинг кийининде ол айылына эртен тура эрте тын коркып калган бүдүмдү, жүзи кызыл ла чачын тарабаган келген. Бойында нени де кимиренип, ол толыктаң толыкка базып узак жүрген, ононг токтой түжеле, айтты:

— Элден ле озо ак-чек болоры!

База бир эмеш базып жүреле, ол бойы бажынан тудунып алала, жеткерге түшкендий үниле айтты:

— Эйе, элден ле озо ак-чек болоры! Бу Вавилон жаар барарына менин санаама кире конгон баштапкы минутты кудай соксын! Кару најым, мени канайтсагар онойдыгар, мен ойнодып койгом, меге беш жүс салковой беригер! — деп, ол доктор жаар бурылып сурады.

Андрей Ефимыч беш жүс салковойды тоолойло, оны бойынын нөкөрине бир де неме айтпай берип ийди. Ол дезе, уядынаң ла чугулынаң эмдиге жетире кугарып, кандый да кереги жок чертти колбу жогынаң айдып, фуражказын кийеле, жүре

берди. Эки час кирези өткөн соңында келеле, ол отургушка отуруп, тың үшкүреле айтты:

— Ак-чек болоры аргадалган! Атаналыктар, мениң на-
јым! Мен бу каргаткан городто бир де минут артар күүним
жок. Кулугурлар! Австрийский шпиондор!

Качан најылар бойының городына јанып келерде, ноябрь
ай болгон, оромдордо терең кар јаткан. Андрей Ефимыч-
тың ордына доктор Хоботов иштеп турган, ол азыйгы квар-
тиразында јадып турган, Андрей Ефимыч качан келерин ле
больницаның квартиразынан барарын сақып турган. Ол
бойының кухарказы деп адаган јараш эмес үй кижиле фли-
гельдердиг бирүзинде јаткан.

Городло больницаның жаңы копторы жүрүп турган. Јараш
эмес үй кижиде дежурныйла өөркөшкөн лө бир јаманын таш-
тазын деп, дежурный ол үй кижинин алдына тизезиле жыл-
гаштаганын айдыжып тургандар.

Андрей Ефимычка јанып келгенинин баштапкы ла күнин-
де бойына јадар квартира бедиреерге келишти.

— Најым мениң, эмеш эп јок сурак берип турганыма
өөркөбөгөр, слерде канча кирелү акча-јөөжө бар? — деп,
почтмейстер ого кезем айтты.

Андрей Ефимыч үн јогынан бойының акказын тоолойло,
айтты:

— Сегизен алты салковой.

— Мен ол керегинде сурап турган эмезим — деп, доктор-
дын айтканың ондоп болбой, Михаил Аверьяныч чугулданып
айтты. — Слерде бастыразы канча кире акча-јөөжө барын
мен сурап турум?

— Мен слерге айдып турум ине: сегизен алты салковой...
Менде база бир де неме јок.

Михаил Аверьяныч докторды ак-чек ле јакшы санаалу
кижи деп бодоп турган, је ондый да болзо, ондо ас ла болзо,
бир јирме мунг салковой акча бар деп, серенип турган. Эмди
Андрей Ефимыч јоксыраганын, онын јадар аргазы јогын би-
леле, ол ненин де учун кенетийин ыйлап, бойының нөкөрин
кучактап ийди.

XV

Андрей Ефимыч мешанка Белованың үч көзнөктү тура-
зында јаткан. Кухняны тоого албаза, бу турада јүк ле үч
комната болгон. Көзнөги ором јаар турган эки комнатада ла
кухняда Дарьюшка ла үч балалу мешанка јаткандар. Кезик-
те айыл-ээзине конорго оныла жүрүп турган эр кижиде келип
туратан. Ол јаантайын эзирик келип, түниле чалчып туратан.
Онон балдар ла Дарьюшка коркыйтан болгондор. Ол кухня-
да отуруп алала, аракы некеп туратан, бастыра улуска тап-

чы болуп билдиретен, доктор киленкейинен улам ыйлап турган балдарды бойынын комнатазына апарып, оларды полго уйуктадып туратан, балдарга киленкейин жетиргенине ол сүүнип туратан болгон.

Ол уйкудан алдындагызы аайынча сегис часта туратан ла чайлап алган кийининде бойынын эски книгелерин ле журналдарын кычырып отуратан. Жаңы книгелер ле журналдар аларга ондо акча жок болгон. Книгелер эскирип калганынан ба эмезе жадын-жүрүм кубулганынан ба, онызы жарты жок, же кычырыш оны тын жылбиркетпейтен ле түрген арыдып туратан. Ойлорди тегин ле жерге өткүрбеске ол бойынын книгелерине каталог тургузып ла олардын корешокторына билеттерди жапшырып отуратан, бу жеңил эмес иш ого кычырып отурганынан жылбүлү деп билдиретен. Бу мындый бир аай иш кандый да жарты жок немедег улам, онын шүүлтезин токунадатанынан улам ол бир де неме керегинде сананбайтан ла ой түрген өдөтөн болгон. Керек дезе кухняда отурып, Дарыошкала картошканын терезин арчыырга эмезе гречневый жармадан чөпти терип отураарга ого жылбүлү деп билдирип туратан. Суббот ло воскресен күндерде ол церквеге барып туратан. Стененин жанында туруп, көстөрүн жумуп алып, ол сарынды угуп ла адазы керегинде, энези керегинде, университет керегинде, религия керегинде сананып туратан; ого кунукчылду болотон, ошон церкведен барып жада, службазы онойдо түрген божогонына ол кородоп туратан.

Ол Иван Дмитричле куучындажып аларга больницага эки катап барып жүрген. Же эки катап барып жүрген де болзо, куучындажып болбоды. Иван Дмитрич чугулчы болгон: ол оны амыр артызып салзын деп сураган, ненин учун дезе ого туку кажы жерден бериги кереги жок куру эрмектер күүнине тийе берген, ол бойынын бастыра шыралап жүрген жүрүми учун кижиге күүни жок улустан жүк ле бир кайралды — жаңыскаан отураарын сурап жат. Онын бу да сурагын бүдүрбей турулар эмеш пе? Качан Андрей Ефимыч эки катап барала, жанар тужунда, оныла жакшылажып ла ого амыр уйку күүнзеген, ол дезе удур керижип, айдып турган:

— Көрмөскө!

Эмди Андрей Ефимыч ого үчинчи катап баратанын ла барбазын билбей турды. Барып келерге күүнзеп турган.

Алдында түште ажанып алган ойдин кийининде Андрей Ефимыч комнаталарла ары-бери базып, нени-нени сананып туратан болгон, эмди дезе түште ажанып алган өйдөгү ала энгирдеги чай ичерине жетире жүзин диваннын учазы жаар эдип жадып, санаазынан канайып та сананбайын деп турза, чыкпас бор-ботко немелерди сананып туратан. Лирме жылдан ажыра служить эткени учун ого пенсия да, кезек өйгө болуш эдип

пособие де бербегенине ол кородоп турды. Чындап, ол ак-чек эмес служить эткен, је пенсияны олор ак-чек эмезе јок по деп ылгаш јогынан бастыра служащийлер алгылап турулар. Ја-мыла, ордендерле, пенсияларла кылык-јаңы чындый ла санаалулар эмес, кандый да болгон болзо, служить эткен бастыра улус кайралдалып турганы эмдиги өйдин чындык кереги шак онызында болуп јат. Ненин учун өскөлөрине берип, јаңыс ла ого бербей турулар? Акча ондо торт јок болгон. Лавкалардын јанынча өдүп, садыжып турган кижиге көрөргө ого уйатту болуп турган. Сыра учун 32 салковой төлүлү. Мещанка Беловага база төлүлү. Дарьюшка эски платьелерди ле книгелерди туйкайынан садып ла доктор удабас сүрекей көп акча алар деп, айыл ээзине төгүнденип турат.

Јуунадып алган бир мун салковой акчазын јорыктап жүреле, чыгымдап койгоны учун ол бойына чугулданып турды. Эмди бу мун салковой кандый керектү болбос эди! Ого улус амыр бербей турган учун ол кородоп турды. Оору нөкөрин каа-јаңыс келип көрүп турарын Хоботов бойынын агару кереги деп бодоп турган. Андрей Ефимыч онын бастыра бойын көрөр күүни јок болды: семис жүзин, тенекусү үнин, бийик сопогын, «коллега» деп сөзин, ол Андрей Ефимычты эмдеерин бойынын кереги деп бодоп турганын ла чындап та эмдеп туру деп сананып турганын Андрей Ефимыч торт ло көрөр күүни јок болгон. Ол келип жүрген ле сайын бромистый калий ле порошоктор экелип туратан.

Михаил Аверьяныч нөкөрине келип барарын ла оны соододып турарын база да бойынын кереги деп бодойтон. Ол Андрей Ефимычка кирген ле сайын төгүне каткырып, онын бүдүми бүгүн јакшы көрүнөт ле керектер кудайга баш, ондолып браат деп, оны бүдүмжилеп турды. Бойынын нөкөринин керектерин ол уйан деп бодоп турганын онын бу эрмегинен билип алар арга бар болгон. Ол бойынын Варшавада алган төлүзин эмдиге јетире төлөбөгөн, уйалып, эл-јоксынып турган, онын учун тыгыда каткырарына ла каткымчылу немелер айдарына амадап турган. Эмди онын анекдотторы ла куучыны Андрей Ефимычка да, онын бойына да учы-түби јок ло кунукчылду деп билдирер боло берди.

Ол келгенде, Андрей Ефимыч тургуза ла диванга жүзин стене јаар эдип јадып, онын куучынын тижин гиштенип алып угуп туратан, онын санаазына чугул толуп турган, нөкөри кажы ла катап келген кийининде чугул там ла тыгып, тамакка једип келип тургандый ого билдирип турган.

Санаазына кирип турган бор-ботко немелерди туй базып аларга, ол бойы да, Хоботов то, Михаил Аверьяныч та керек дезе ар-бүткенде ис те артыспай, кажы бир өйдө түнгей ле өлөри керегинде сананарына ол мендеп турган. Миллион

жылдын бажында жердин шарынын жанынча кейле кандый бир неме учатанын эске алынза, ол жагыс ла балкашту ла куру кайаны көрөр. Бастыразы—культура да, нравственный закон до—жоголып калар ла керек десе олордын үстүне не де өспөс. Лавочниктин алдына уйалатаны, кижини күүни жок Хоботов, Михаил Аверьянычла онойдо нажылажары дегени не? Бу бастыразы төгүн ле керекке турбас немелер.

Же онойдо до шүүнгени ого болужын жетирбей турды. Миллион жылдын бажында жердин шарын ол сананып ла ийерде, куру кайанын кийининен бийик сопокту Хоботов эмесе талганча каткырып турган Михаил Аверьяныч көрүнүп турадылар, керек десе уйалган аайлу мындый кимирениш угулып турды: «Кезер, Варшавада алган төлүни бу күндөрдө жандырып берерим... Кыялтазы жогынаң».

XVI

Бир катап Михаил Аверьяныч түштин кийининде келген. Ол тужунда Андрей Ефимыч диванда жадып турган болгон. Бу ок ойдо бромистый калийди тудунганча Хоботов жедип келген. Андрей Ефимыч күүн-күч жок турала отуруп, эки колыла диванга тайанып алган.

— Бүгүн, менин кару нажым, кечегизине көрө, слердин жүзигердин өңи артык — деп, айдариынаң Михаил Аверьяныч баштаган.—Слер сүрекей жакшы! Кудайдын алдына айдып турум, слер жакшы көрүнедигер!

— Жазылар ой жеткен, жеткен, нажым — деп, Хоботов эстеп айтты. — Мынайда оорып жадарга бойынын да күүнине тийе берген болор.

— Жазылып та аларыбыс!—деп, Михаил Аверьяныч омок айтты. — База бир жүс жыл жадарыбыс. — Керек ондый!

— Жүс те болбозо, жирмеге жетире жедер—деп, Хоботов айдып турды. — Алдырбас, алдырбас, коллега, кунукапар... Көлтөгү эдерге слерге болор.

— Бис бойыбысты мынаң ары көргүзерибис! — деп Михаил Аверьяныч каткырала, нөкөринин тизезине тажып ийди. — Бис мынаң ары көргүзерибис! Келер жайгыда, кудай ырыс берзе, Кавказка барарыбыс ла онын бастыразын таң атту жорыктап өдөрис — гоп! гоп! гоп! Кавказтан жанып келзес, айса болзо, тойдо аракыдаарыбыс,—Михаил Аверьяныч көстөрүн сүмелү сыкындадып ийди.—Слерге кижини алып берерибис, кару нөкөрибиске... кижини алып берерибис...

Чугулы тамагына жедип клееткенин Андрей Ефимыч кенетийин сезинип ийди, онын жүреги коркушту тын согула берди.

— Бу неге де жарабас неме! — деп, ол түргөн турала, көз нөк жаар барып жада, айтты. — Не де аайы жок эрмек айдып турганыгарды слер билбей туругар ба?

Ол оңон ары јымжак ла јалакай үниле куучынданарга сананган, је кенетийин јудуруктарын түйүнип алала, оморды бажынан бийик көдүрип алды.

— Мени артырып салыгар! — деп, кугарып ла бастыра эдиле тырлажып, ол бойынын эмес үниле кыйгырды.—Барыгар! Экүлегер барыгар, экүлегер!

Михаил Аверьяныч ла Хоботов туруп алала, элден озо ол јаар аланзылу, оңон коркыганду көрүп турдылар.

— Экилегер барыгар! — деп, Андрей Ефимыч оңон ары кыйгырып турды. — Аайланбас улустар! Эдиренкей улустар! Меге најылык та, сенин эмин де керек јок, аайланбас кижиле! Не де аайы јок немелер! Көрмөстөр!

Хоботов ло Михаил Аверьяныч алаатыла, бойы бойлоры јаар көрүжип тура, эжик јаар тескеерилеп, сенекке чыга бердилер. Андрей Ефимыч бромистый калийлю шилди колына алала, оморды ээчиде чачып ийди, ол шил бозоодо оодыла берди.

— Көрмөскө барыгар! — деп, ол сенекке чыга јүгүреле, ыйламзырак үниле кыйгырды. — Көрмөскө!

Айылчылар јүре берерде, Андрей Ефимыч бастыра бойы калтыражып, диванга јадала, такып айдып турды:

— Аайланбас улустар! Эдиренкей улустар!

Качан ол токунай берерде, эмди јокту Михаил Аверьянычка коркушту уятту ла санаазы карануйлап турган болор деп, элден озо оның санаазына шүүлте кире конды. Алдында ондый учуралдар качан да болбойтон болгон. Санаазы ла шүүлтези кайда? Немелерди аайлу-башту шүүнери ле философский токунаалу болоры кайда?

Доктор уйалганынан ла бойына кородогонынан улам түниле ле уйуктап болбогон, эртен тура, он час кирезинде, почтмейстер оның јаманын таштазын деп, почтовый контора јаар барган.

— Өткөн керектерди эске алынбайлыктар — деп оның колын тын тудуп, Михаил Аверьяныч үшкүрип айтты. — Кем өткөн керекти айтса, оның көзин ойорым. Любавкин! — деп ол кенетийин тын кыйгырып ийгенинен улам, бастыра почтальондор ло почтого келгендер селт эттилер. — Отургуш бер. Сен сакып ал!—деп, решетканы өткүре ого заказной письмо берип турган үй кижиге ол кыйгырып ийди. — Мен өскө керек эдиле турганымды көрбөй турун ба? Өткөн керектерди эске алынбайлыктар — деп, ол Андрей Ефимычка јалакай көрүп, оңон ары айдып турды. — Отурыгар, сурап турум, мениң кару најым.

Ол бир минут кирези бойынын тизезин үн јогынан сыймап турала, оңон айтты:

— Слерге өөркөөргө менин санаамда да јок болгон. Оору

бойынның карындажың эмес, мен билип турум. Слердинг талгагаар кече докторло бисти коркыткан ла онын кийининде слер керегинде бис узак куучындашканыбыс. Кару најым, слер бойыгардын ооругарды неден улам быжулап эмдебеске туругар? Онойдо жараар ба? Најылык куучын учун өөркөбөгөр—деп, Михаил Аверьяныч шымыранды — слер сүрекей уйан айалгада журтап туругар: тапчы турада, ару-чек эмес, слердинг кийинигерден кем де жуунатпай јат, эмденер арга јок... Кару мениң најым, докторло кожо акту јүрегибистен слерди јайнап турум, бистинг јобисти угугар: больницага јадыгар! Оndo аш-курсак та јакшы, кийининен көрүп те турарлар, эмдеп те турарлар. Евгений Федорович тын да эмес киж болзо, је ого бүткүлинче иженерге јараар. Слерди эмдеер болуп, ол меге сөзин берген.

Почтмейстер нөкөри учун акту бойы туружып турганы ла онын јаактарында кенетийин јаш јалтырап ийгени Андрей Ефимычтын јүрегин сыстадып ийди.

— Күндүлү најым, бүтпегер! — деп, колын јүрегине салып тура, ол шымыранды. — Олорго бүтпегер! Ол төгүн! Мениң оорып турганым јирме јылдын туркунына мен бастыра городтон санаалу јүк ле бир кижини таап алганымда ла ол до санаазы чыгып калганында болуп јат. Кандый да оору јок, мен тегин ле тармадап салган јерге киргем, онон чыгып алар арга јок. Меге түней ле, мен бастыразына белен.

— Больницага јадыгар, кару најым.

— Орого до болзо, меге түней ле.

— Слер бастыра керектерде Евгений Федоровичтинг айтканын угуп турарыгар деп, көөркийим, сөзигер беригер.

— Угугар, сөзм берип турум. Је такып айдып турум, күндүлү најым, мен тармадап салган јерге киргем. Эмди бастыразы, мениң најыларымнын кожо туружып турганы бир јер јаар — мени өлтүрерине апарып јат. Мен өлүп јадым, је мыны ундубазым.

— Көөркийек, слер су-кадык боло береригер.

— Мындый эрмекти не айдар? — деп, Андрей Ефимыч чугулданган аайлу айтты. — Каа-јангыс ла киж бойынын јүрүмининг учында, эмди мен чилеп, шыралабай турат. Качан слерге слердинг буурыгар уйан ла јүрегигер јаандап калган деп ле ого кеберлеш өскө дө эрмек айдышса, слер эмденеригер, эмезе слердинг санаагар чыгып калган, слер каршулу киж деп айдышса, јартап айтса, слер јаар улус кенетийин ајарып көрүп тургажын, слер тармадап салган јерге киргенигер, онон чыгып болбозыгар деп, сананыгар. Чыгарга кү-јүрензегер, онон артык азарыгар. Олјого киреригер, ненин учун дезе кижиликтинг кандый да амадузы слерди аргадап болбос. Меге онойдо билдирет.

Бу өйдө решетканын жанында улус түймежип турды. Чаптыгы жетирбеске Андрей Ефимыч тура коңоло, барарга жакшылажа берди. Михаил Аверьяныч оңоң база катап акту сөзүн алала, оны эжикке жетире үйдежип салды.

Ол ок күнде, эгир киргелекте, кыска тере тонду ла бийик сопокту Хоботов Андрей Ефимычка сакыбас жанынан жеде конды, кече неде болбогондуй үниле айтты:

— Мен слерге керектү келгем, коллега. Слерди кычырарга келгем: мениле кожо барарга күүнзеп туругар ба?

Хоботов оны тышкаары басып жүрүп соододыарга, эмезе ого чындап та акча иштеп алар арга берерге туру ба деп сананып, Андрей Ефимыч кийинип алала, оныла кожо тышкаары чыга берди. Кечеги бурузын түзедерге ле жөптөжөргө ол бу учуралга сүүнип турган, кечеги болгон керекти бир де адабаган, байла, ого килеп турган болор деп, ол Хоботовко санаазында быйанын айдып турды. Ондый культурный эмес кижиден мындый жалакай болорын сакырга да күч болгон.

— Слердин оорулу кижигер кайда? — деп, Андрей Ефимыч сураган.

— Менде больницада. Мен туку качаннан бери слерге көргүзерге тургам... Сан-башка учурал.

Больницанын оградазына кирип келдилер, төс корпусты эбире басып ийеле, санаазы чыккандар жадып турган флигель жаар дууланып бастылар. Бастыра бу керек ненин де учун үн жогынан болуп турган. Качан флигельге кирип келерде, Никита болотоны жаңы аайынча тура жүгүреле, түп-түс тура берди.

— Мында бир кижинин өкпөзи жанынан оору башталып жат — деп, Андрей Ефимычла палата жаар кирип жада, Хоботов араай айтты. — Слер мында туругар, мен эмди ле келерим. Жүк ле бир керекке барып келейин.

Жүре берди.

XVII

Таң жарып келеткен. Иван Дмитрич жүзин жастыкка салып алган бойынын төжөгинде жатты; паралитик кыймыктанбай, араай ыйлап ла эриндерин кыймыктадып отурды. Течпек эр кижиле азыйгы сортировщик уйуктап жаттылар. Айландыратымык болгон.

Андрей Ефимыч Иван Дмитричтин орынында отуруп алала, сакып отурды. Ле жарым час кирези өй өткөн соңында, Хоботовтын ордына палатага халатты, кемнин де кийимдерин ле өдүкти кучактай тудунганча, Никита кирип келди.

— Келип кийинигер, ваше высокоблагородие, — деп, ол араай айтты. — Слердин төжөгөөр бу, бери келигер — деп, куру турган, байла, бу жуукта экелген орын жаар колын

уулап, ол кожуп ийди. — Алдырбас, кудай ырыс берзе, сукадык боло береригер.

Андрей Ефимыч бастыразын билип ийди. Ол бир де сөс айтпай, Никита көргүзип берген орынга келеле, отуруп алды; Никита туруп, сакып турганын көрөлө, ол жылагаштана чечинип ийди. ого уятту боло берди. Онын кийининде ол больничный кийимди кийип алды; ичине кийетен штан сүрекей кыскачак, чамча узун болгон, халаттан дезе тузап салган балыккла жытанып турды.

—Кудай болуш берзе, су-кадык боло береригер — деп, Никита такып айтты.

Ол Андрей Ефимычтын кийип келген кийимин кучактай тудала, чыга берди, эжикти бойынын кийининен жаап салды.

«Түңгей ле... — деп халадына оронып, бойынын жаңы костюмыла ол арестантка жүзүндөш деп бодоп, Андрей Ефимыч сананып турды! Мүндир де, жакшы кийим де, бу халат та... түңгей ле... түңгей ле.

Чазым кайда? Карманымда болгон, немелер бичийтен книжкем кайда? Папирозым кайда? Кийимим Никита кайдаар апарган? Эмди, байла, меге өлөргө жетире штанды, жилетти ле сопокты кийерге келишпес. Бастыра бу керек санбашка боло берген ле керек дезе баштапкы өйдө жарты жок неме аайду. Мещанка Белованын туразынын ла 6 №-лү палатанын ортодо бир де башказы жок ло бу ак-жарыкта бастыра немелердин аайы-бажы жок деп, Андрей Ефимыч эмди жарт билип турды. Ол ок өйдө колдоры калтырап, буттары тонуп турган, удабас Иван Дмитрич уйкудан турар, онын халатту отурганын көрүп ийер деп, сананып турганынан ол коркып ла уйалып турган болгон. Ол турала, ары-бери басып ийеле, катап ла отура түшти.

Ол жарым час, бир час кирези отурды, отурарга күүни тийе берди; бу улус чылап, мында бир күн, недеде, керек дезе жылдарла жадарга чыдажар арга бар ба? Ол отуруп турды, онон турала, ары-бери басып ийеле, катап ла отура түшти; барып, көзнөктөн карап көрөргө лө катап ла толыктан толыкка басып ийерге жараар. Онын кийининде не болор? Жаантайын мынайда ла отуруп, санааркайтан ба? Жок, мынайда чыдажып жадар арга жок болор.

Андрей Ефимыч жада берди, же ол ок өйдө ойто турала, жениле мандайынаг соок терди арчыганынан улам, онын бастыра жүзи кургаткан балыккла жытана бергенин сезип ийди. Ол база катап ары-бери баскындады.

— Бу жартына чыкпаган кандый да жастыра неме болбойын... — деп, аайлап болбой, колын жайып, ол эрмектенди. — Оны билип албай, жастыра экелип сукканын жартап айдып берер керек.

Бу өйдө Иван Дмитрич ойгонып келди. Ол отурып алала, жаагын јудуруктарыла тиргеп алды. Түкүрди. Онон ол доктор жаар күүн-күч јок көрүп ийди, байла, баштапкы минутта бир де неме ондоп болбогон болор; је удабай онын уйкулу јүзи чугулчы ла электегендий боло берди.

— Ээ, көөркий, слер база бери суктуртып алдыгар!— деп, бир көзин сыкыйтып, уйкузыраган үниле ол айтты. — Сүрекей сүүнип јадым. Слер улустаң кан ичетен болгоныгар, эмди слерден ичерлер. Сүрекей јакшы!

— Бу јартына чыкпаган кандый да јастыра неме... — деп, Иван Дмитричтин айткан сөстөринен чочып, Андрей Ефимыч эрмектенди: ол ийиндерин кыймыктадып, тақып айтты: — Аайына чыкпаган кандый да јастыра керек болбозын...

Иван Дмитрич база катап түкүреле, јада берди.

— Көрмөстин јүрүми! — деп, ол кимиренди. — Бу јүрүм шыралаган учун кайрал аларыла эмес, а өлүмле божооры ачынчылу ине: эр улус келеле, өлгөн кижини колы-будунаң тудала, подвал жаар сүүртеп апарарлар. Брр! Је, алдырбас... Ол јерде бистинг байрам болор... Мен ол јерден бери көлөткө болуп келерим ле бу шилемирлерди коркыдарым. Мен олардын бажын кажайтарым.

Мойсейка јанып келди. Докторды көрөлө, алаканын јайып ийди.

— Акча бер — деп, ол айтты.

XVIII

Андрей Ефимыч көзнөктин јанына барала, јалаң жаар көрди. Карангуй кирип ле он јанында соок, кысқылтым ай чыгып турган. Больницаның манынаң ыраак јок, көп лө болзо, јүс кулаш кирезинде, айландыра таштаң тудулган стенелерлү бийик ак тура турды. Ол түрме болгон.

«Керектин чындыгы бу!» — деп, Андрей Ефимыч сананды, ого јалтамчылу боло берди.

Ай да, түрме де, мандагы кадулар да, сөөк куйкалайтан заводтоң көрүнип турган ыраактагы јалбыш та јалтамчылу болгондор. Кийининде онту угулды. Андрей Ефимыч кайра бурылала, төжинде јалтырап турган чолмондорлу ла ордендерлү кижини көрүп ийди. Бу да коркымјылу болуп көрүнди.

Айда ла түрмеде кижн коркыгадый неме јок, психический су-кадык улустар ордендерди тангынып јадылар, кажы бир өйдө бастыразы јыдып, балкаш болуп калар деп, Андрей Ефимыч бойын бүдүмјилеп турды, је онын санаазы кенетийин кубула берди, ол эки колыла решеткадан тудунып алала, оны бастыра ийде-күчиле силкиди. Решетка бек болгонынаң улам кыймык та этпеди.

Оног тыг коркымчылу болбозын — деп, ол Иван Дмитричтин төжөгине барып, отурып алды.

— Мен чөккөй бердим, менин кару најым — деп, калтыражып ла соок терин арчып тура, ол кимиренди. — Чөккөй бердим.

— Слер философствовать эдигер — деп, Иван Дмитрич электеген аайлу айтты.

— Кудайымай, кудайымай... Эйе, эйе... Слер бир катап Россияда философия жок деп айтканыгар, же бастыразы, керек десе болор-болбос немелер де философствовать эдип жат. Же болор-болбос немелердин философствовать эткенинен бир де кижиге каршу жетирбей жат ине — деп, Андрей Ефимыч ыйлаарга ла жажыркап тургандый үниле айтты. — Бу очөгөн аайлу каткы не керектү, менин кару најым? Олор керектү немелерле жеткилделбегенде, бу болор-болбос немелер канайып философствовать этпейтен? Санаалу, үредүлү, омок, жайым сүүр, кудай аайлу, кижиге барар бсскө жер жок. Онын учун олор балкашту, тенексү городычакка эмчи болуп барадылар, бойлорынын бастыра жүрүминде улусты банкаларла, горчищниктерле, жаман кан соротон курттарла эмдеп турадылар! Бу неге де жарабас керек! О, кудайымай!

— Слер тенексү неме айдып отурыгар. Эмчи болорго коомой болзо, министр болуп барар керек.

— Кайдаар да, кайдаар да жарабас. Бисте ийде-күч жок, кару најым... Мен бастыра немелерге килебейтем, куучынды омок ло аайлу-башту айдып туратам, жүрүм эмеш ле кезем кубуларда, мен чөккөй бердим... Бисте ийде-күч жок, бис уйан... Слер де база ондый, кару најым. Слер санаалу, ак-чек, жакшы өйлөрдө энегердин эмчегин эмгенигер, же жүрүм жүрүп баштаарыгарда ла, чинеер чыгала, оорый бергенигер... Уйан, уйан!

Коркып ла кородоп турганынан башка, энгир кирген ле сайын керектү болуп турган база кандый да неме Андрей Ефимычка амыр бербей, оны санааркадып турды. Онын танкылаар ла сыра ичер күүни келип турганын учу-учында ол сезинип ийди.

— Мен мынан чыгарым, кару најым,—деп, ол айтты. — Бери от берзин деп, айдарым... Мынайда чыдажып отуруп болбой жадым... аргам жок...

Андрей Ефимыч эжик жаар барала, оны ачып ийди, же Никита тургуза ла өрө турала, онын жолун туй алып ийди.

— Слер кайдаар? Жарабас, жарабас? — деп, ол айтты. — Уйуктаар өй жеткен!

— Же мен жүк ле бир минутка, оградада базып алайын! — деп, Андрей Ефимыч алаг кайкап турды.

— Жарабас, жарабас, жакару болбогон. Бойыгар билеригер.

Никита эжикти жаап ийеле, ого учазыла жөлөнүп алды.

— Же мен мынан чыга берзем, оңон кемге де не де болбос? — деп, ийиндерин кыймыктадып, Андрей Ефимыч сурады. — Билбей турум! Никита, мен чыгар учурлу! — деп, ол селт эткен үниле айтты. — Меге керектү!

— Жүзүн-жүүр кылык таппагар, онызы жакшы эмес! — деп, Никита турумкай айдып турды.

— Бу не болуп турганын көрмөс оны билер! — деп Иван Дмитрич кенетийин кыйгырала, тура жүгүрди. — Божотпойтон правоны ого кем берген? Олор бисти мында ненин учун тудуп турулар? Жаргы жогынан бир де кижинин жайымы жоголтылар арга жок деп, закондо жарт айдылган болгодый! Бу албан! Неге де жарабас неме!

— Эйе, неге де жарабас неме! — деп, Иван Дмитричтин кыйгызыла оморкодылып, Андрей Ефимыч айтты. — Меге керектү, мен чыгар учурлу! Онын мени тудар правозы жок! Божот деп сеге айдып турум!

— Угуп турун ба, шилемир? — деп, Иван Дмитрич кыйгырала, јудуругыла эжикти токулдатты. — Ачсан, ачпас болзон, мен эжикти оодып ийерим! Кижин кыйнайтан учкан!

— Ачсан! — деп, бастыра бойы калтыражып, Андрей Ефимыч кыйгырып ийди. — Мен некеп турум!

— База эмеш эрмектенип көр! — деп, эжиктин кийининде турган Никита каруузын јандырды. — Эрмектен ле!

— Ачар күүнүн јок болзо, барып Евгений Федоровичти бери алдыртып кел! Оны бир ле минутка келип барзын деп, мен сурап турганымды айт!

— Эртен олор бойлоры келер.

— Бисти качан да божотпос! — деп, бу өйдө Иван Дмитрич оңон ары айдып турды. — Бисти мында јыдыдып саларлар! О, кудайымай, ол јерде ийде-күчтү неме јок эмеш пе, бу шилемирлер кылыктары учун каруузына тургузылбас эмеш пе? Керектин чындыгы кайда? Ачсан, шилемир, мен тумчаланып барадым! — деп ол чыңырууш үниле кыйгырала, эжикке жөлөнүп алды. — Мен эжикке бажым оодо согуп ийерим! Кижин өлтүрөөчилер!

Никита эжикти түргөн ачып ийеле, эки колыла, тизезиле Андрей Ефимычты ийде салды, оңон талайып келеле, онын жүзине јудурукла согуп ийди. Сүрекей жаан тусту толку оны бажыла катай туй алып ийген ле орын жаар апарып туру деп, Андрей Ефимычка билдирди; чынын көрөр болзо, оозын тустап салгандый болды: байла, тиштеринен кан агып турган болгодый. Ол толкудан эжинип чыгарга амадап тургандый, колдорун талбаңдадып, кемнин де орынынан тудунып алды, бу өйдө Никита онын учазына эки катап согуп ийгенин сезип ийди.

Иван Дмитрич тыгыда кыйгырып ийди. Байла, оны да база соккон болор.

Онын кийининде бастыра тымый берди. Айдын жаркыны решетканы өткүрө кирип турды, полдо сеткеге жүзүн көлөткө жатты. Коркымжылу болгон. Андрей Ефимыч жадып жада, тынбай да турды; оны база катап жудуруктаар деп, ол жалтамчылу сакып жатты. Кем де серпти алала, ого кадайла, төжинде ле ичеге-кардында бир канча катап толгоп ийгендий болды. Ачузына чыдап болбой, ол жастыкты тиштейле, тиштерин тиштенип ийди, эмди айдын жаркынында кара көлөткө болуп көрүнүп турган бу улустар ондый ок кыйынды жылдарла, күнүг-күнге көрүп турарлар деген коркушту, кижичыдажып болбогодый шүүлте кенетийин онын бажында элес эде берди. Жирме жылдан ажыра өйдүн туркунына палатадагы улус мынайда шыралап турганын ол канайып билбеген ле билерге сананбаган болотон? Ол кижинин эди ачып оорункайлайтаны керегинде билбейтен ле торт аайлабайтан болгон, онойдордо, ол бурулу эмес, же онын Никитадый ок кижичыккүни жок ло кату кылык-жагы оны житкезинен ала таманына жетире эди соой берерине экелди. Никитаны, оной Хоботовты, смотри-тельди ле фельдшерди өлтүрерге ол тура конды, бастыра бар ийде-күчиле кыйгырарга ла түргөн жүгүрерге сананган, же төжинен бчр де үн чыкпады ла буды базарынан мойноп ийди; тыныжы буулып, ол халадынын ла чамказынын төжин жырта тарткан ла бир де немени билинбей орынына жада берди.

XIX

Экинчи күнде эртең тура онын бажы оорып, кулагы шынырап ла бастыра үйе-сөөгичи оорункайлап турган. Кече Никитага тидинип болбогоны керегинде эске алынарга ого уятту эмес болгон. Ол кече коркынчаак болгон, керек десе айдаң коркып турган, алдында бойы да сезинбейтен амадузын ла сананган шүүлтезин акту жүректен айдып турган. Темдектезе, философствовать эдип турган болор-болбос немелердин керектү немелерле жеткилделбегени керегинде санаа-шүүлтелери. Же эмди ого түнгей ле болгон.

Ол бир де неме жибей, ичпей, кыймыктабай ла унчукпай турды.

«Мега түнгей ле — деп, качан ого сурактар бергенде, ол сананып турган. — Каруузын жандырбазым... Мега түнгей ле».

Түштин кийининде Михаил Аверьяныч келип, бир эмеш чай ла фунт мармелад экелип берген. Дарьюшка база келип жүргөн ле жүзи кундукчылду орыннын жанында бүткүл час турган. Ого доктор Хоботов то келип жүргөн. Ол бромистый ка-

лиймү шил экелген ле палатанын ичин неле-неле жалмап кой-зын деп, Никитага жакарып салды.

Тын соктыртып, мезине кан түшкенинен улам эниргеери Андрей Ефимыч жада калды. Элден озо ол калтырап тогуп ла күүни булгалып турганын сезинген; кандый да неме бастыра эдиле, керек десе сабарларыла өдүп, ич-карыннан баш жаар тартынып, көстөрүн ле кулагын туй алып ийген деп билдирген. Көстөрине жажыл немелер көрүнүп турган. Онын жүрүми божогон деп, Андрей Ефимыч билип ийди, же Иван Дмитрич, Михаил Аверьяныч ла миллиондор тоолу улус өлүм жогына бүдүп тургандарын эске алынып ийди. Өлүм жок болоры бар бололо? Же өлбөскө ол күүнзебеген, ол керегинде Андрей Ефимыч жүк ле тоолу секунд кирези сананган. Олор керегинде кече ол кычырган жараш аңдардын үүри онын жанынча өдө берди; оңон үй кижиле заказной письмолу колын ого сунуп турды... Михаил Аверьяныч нени де айткан. Онын кийининде бастыразы жоголо берди, Андрей Ефимыч үргүлжиге ундулып калган.

Эр улус келеле, онын колдорынан ла буттарынан тудала, өскө жерге апарып салдылар. Ондо ол столдын үстүндө көзи ачык жаткан ла түндө ай оны жарыдып турган. Эртең тура Сергей Сергеич келеле, кудайга бажырып, бойынын азыйгы начальнигинин көзүн бөктөп салды.

Бир күн өткөн соңында Андрей Ефимычтын сөөгүн жуугандар. Сөөк жуурында жүк ле Михаил Аверьяныч ла Дарьюшка болгондор.

БАЖАЛЫКТАР

Аракыдагъ жазылатан эм	3
Ат фамилия	9
Мылчада	13
Оок тындулар	20
6 №-лү палата	24

А. П. Чехов
РАССКАЗЫ

На алтайском языке

Редактор *Л. В. Кокышев*.
Художественный редактор *А. М. Кузнецов*.
Технический редактор *М. П. Тихтиев*.

Корректоры:

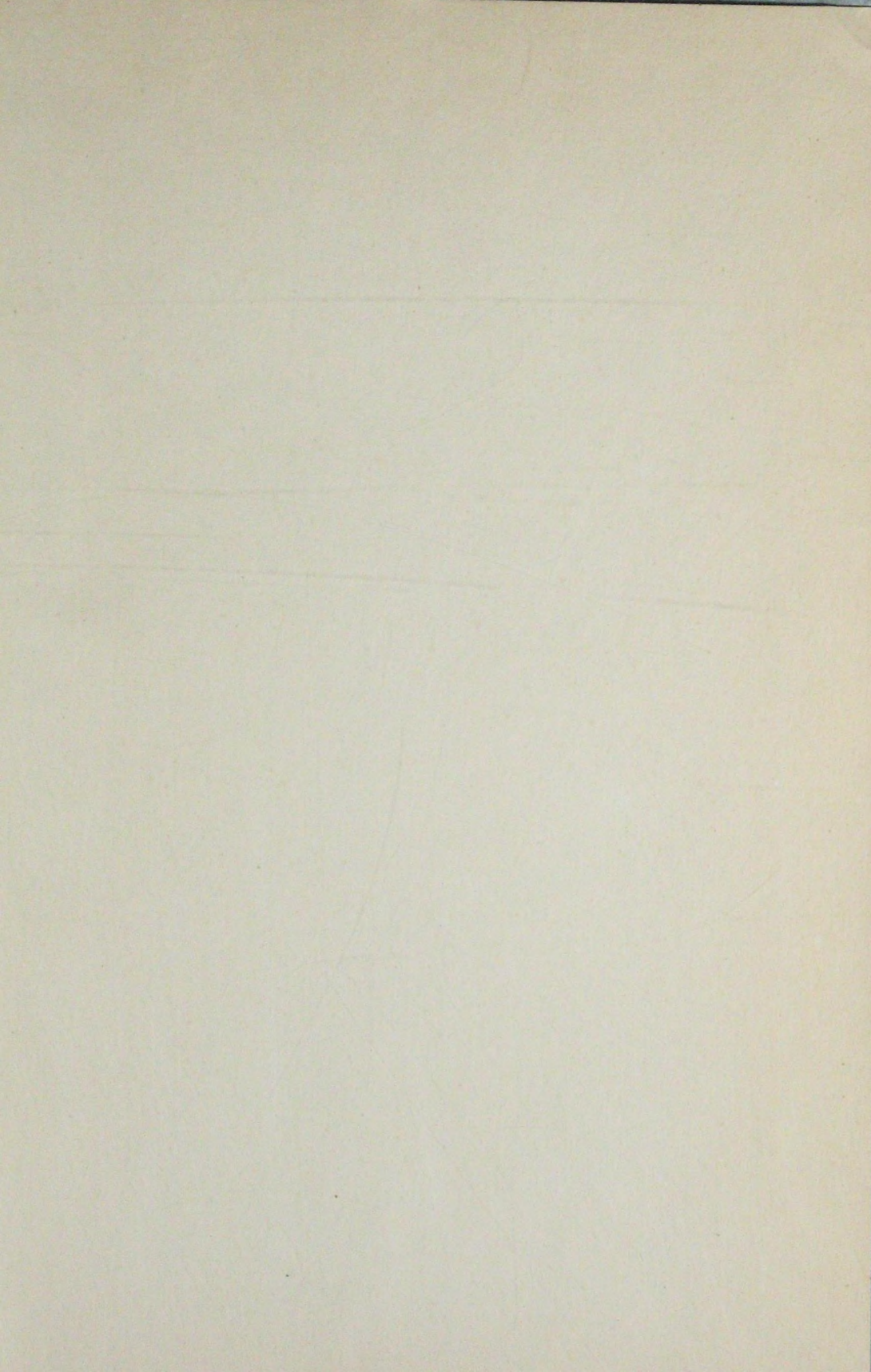
Ф. Ф. Нёкёрова и *А. М. Борбуев*.

* * *

Сдано в набор 20/VII 1959 г. Подписано в
печать 2/X 1959 г. Формат 60x92 ¹/₁₆.
Печ. л. 5. Уч.-изд. л. 4,56. Тираж 2000 экз.
Заказ № 377 Цена 2. р. 15 к.

* * *

Горно-Алтайское книжное издательство.
Типография № 15. г. Горно-Алтайск,
проспект им. Сталина, 29.

Баазы 2 салк. 15 акча
Цена 2 руб. 15 коп.

с 1. 1. 1981 года
Цена = р. 22к.

А. П. Чехов
РАССКАЗЫ
На алтайском языке